

ПДб 430
185

185. СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 185.

ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ

ПРИПОВЕТКЕ

0

ПБб 430/185

ID = 10951943

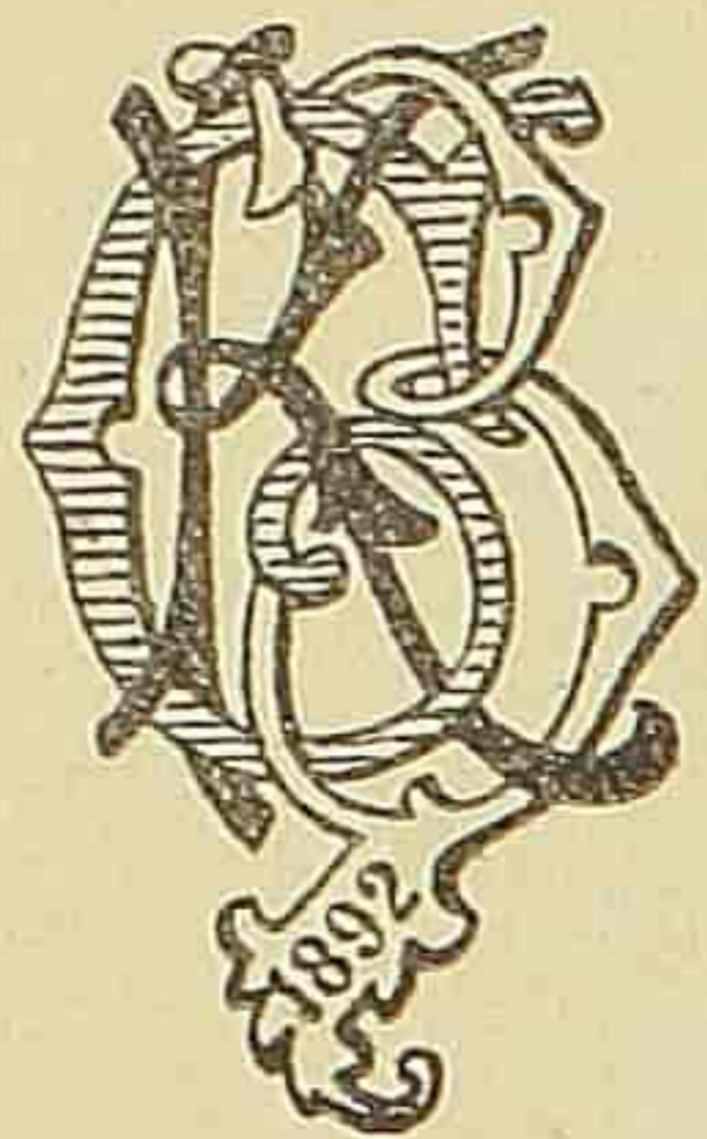
ЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXVIII. БР. 185.

УНИВЕРЗИТЕТ
БИБЛИОТЕКА

45437.25

ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ

ПРИПОВЕТКЕ

1 9 2 5

ШТАМПА ЗАДРУГА ШТАМП. РАДНИКА „РОДОЉУБ“, БЕОГРАД

Б У Њ А.

(Повест човека без корена).

I.

Др. Стипа Паштровић адвокат, „наш човик“ и стални, неми кандидат за државни сабор, враћао се са своје редовне и здравствене, јутарње шетње. Али данас је закаснио, и већ је било осам и по сати кад се заљуљала његова здепаста прилика улицом која води са железничке станице. Куварице, удовице, чиновничке жене до осмог „чиновног разреда“ и девојке с мање од 10.000 хиљада круна мираза враћале се с пијаце, уморне, раздражене и извређане од дрских и надутих пиљарица. Оне су и данас жалосне и разочаране, јер ни овај пут не могоше скрпити ручак од форинте, због те проклете скупоће. А људи, чиновници, адвокати и попови, пошто наредише обед или потсетише, још једном с капије, своје неочешљане, зловољне жене, да не забораве напојити петла и свиње, полазе које у звања, које на суд, а које на шаховање у читаоницу. Успут се клањају, вичу једно другом преко улице, питају се за сан и здравље, „густирају“ живе шаране и штуре, које од терета нахерене и задригле Мађарице носе кућама, подсећају се, да још до дванаест морају упецати своје јемце, иначе ће протест менице појести рибљи ћевап. Свити, некако бељи и светлији у фебруарском, танко и дискретно замагленом јутру, жмиркајући због подмлађене сунчеве ватре, пиље у задиханог, помало

астматичног доктора Стипу из далека, поздрављају га и, машући главом и значајно мигајући једно на друго, дуго се осврћу за њим.

Доктор Стипа слаже стубасте дебеле ножице своје, на којима се при седењу вазда тако затегну панталоне да мислиш морају пући, слаже их на широко, петимице и јако, као старе, раскокане, пупаве Јеврејке, и исто тако жестоко лупа дебелом палицом, с гумом на крају као песница, и то подалеко од себе, као да се боји, да ће сам себе ударити у ногу. Али све је он то чинио неодређено, немирно и детињасто, без обичног свој сталног ритма у ходу, као што је тресао и главом, великом и округлом и насађеном на труп исто тако велик и округлао само у много већим димензијама. У левој руци, коју је млатао крај себе, ваљда због олакшице хода и равнотеже, лепршао му је велики бели џепни рубац. Њиме је сваки час купио по зајапурену црвену лицу грашак од зноја.

Пролазници су се јављали, али је он једва сваком десетом одговорио, онако преко зуба, и не дижући очију ни на кога он би само дотицао кажи-прстом обод од шешира, при чему би му се претећи дигла и батина у вис.

— Клањам се, госпон докторе, добро јутро велим — кликће благајник црквене општине танким хермафродитским гласом, развлачећи лице и разрогачивши непомично зенице, као дечко кад у лонга мети очекује лопту.

— Алаас-солгаја! — гунђа Паштровић, тресе главом, лупа палицом и дува, кркће и брише зној.

Благајник Мита Шешевић, лизну и обриса усне, као успијача, и помисли: — Не ваља, не ваља! Таки фини господин! Не ваља, не ваља! Знао сам ја, да то неће дуго тако ићи. Само докле ће?

И погледавши на порезника Туну Мучалова који баш сад обиграва град да би вабушио неку своју незнатну дефраудацију, засја им обојици исто питање: кад ће већ једном код доктора бити: — кр! — ?

Застадоше, гледајући се непомично и озбиљно, као две кокоши, затим обоје жмирнуше, цвркнуше

устима, почеше клањати главом, док ће најзад Мучалов, с несумљивим задовољством и ако је одмахнуо руком тужно и резигнантно: — Тхја! Новац је ђаво, а и жена је ђаво, пришко мој слатки!

И као ражалашћени и затрпавши се у крупне и тегобне бриге, опустише главе, растадоше се без опроштаја, а душу им је голицала нека непризната радост, налик на задовољење.

Доктор Паштровић, мимо свога редовног пута, заиђе, како су га ноге носиле, у Златну Греду, у најмирнију улицу унутрашњег града, где се жалукатре и прозори затварају одмах после осам и где ти се чини да ту, иза завеса, не живи нико, већ се доле, у стајама без прозора, крећу увеле уседелице, слепи лекари и чудаци пензионери, који љубе руже и из дланова својих хране голубове. Ту предње собе све миришу на стари намештај, који је вазда застрт белим платном, и на чамову смолу.

Туда, где се чује и одјекне и чачкалица за зубе кад испадне из џепа, журио се Паштровић као да вија провалника, али одједном стаде као укопан, диже руке над главу и поче претити палицом, мрмљајући нешто неразумљиво, затим удари штапом о камен да га је морао длан забридети, па погружен настави пут, пљујући поред себе, бришући се немарно и гласно гунђајући: — Пфуј, пфуј!

Целу ноћ није тренуо оком. Хтео је да једном разборито и објективно предочи себи своје стање, узроке своје пропасти, садашњост, и последице. Али дугови, и менични и хипотекарни на кућу и на салаш, запуштена канцеларија, клијенти који се буне и прете тужбама, а због убраних, а њима необрачунатих новаца, расплињених и неуведених предујама; крађе солицитатора, за које он зна, а не зна зашто их прећуткује; несразмерна режија, безобзирна лепа жена која га је носила у малом џепу као згужвани рубац, газила га и цедила; будућност размажене ћерке на коју је трошио глупо огромне суме у Лајпцигу, и ако је уверен да она нема смисла за музику; најзад бројке, властита немоћ, несвесно прохујала младост, ташти

планови, тај његов живот цели, проживљен до дна против његовог дубоког уверења, хтења и жеља — све се то слило у један терет као грдну врећу песка која му лежи за вратом. Он је грцао под притиском, али се није могао разазнати ни одлучити. Увиђао је да сад више нема смисла бити птица ној, да би глупо било тако зачепљених ушију и заклопљених очију и пијана мозга просвирати олово кроз лобању. Није он коров на пусти што га ветар отргне и котрља по ћуди, он има спона којима је везан за личности, за установе, зграде, државу и свет; он мора њима оставити билансу свог промашеног живота. Па сад, што је с дефицитом свршио, што је тачка на крају те жалосне, неправилне реченице један куршум — не мари! — Али рачуна оставити мора за собом.

Па ипак није могао да уђе у детаље. Збркао се, изгубио је и испустио равнотежу, конач који би га извео из тог лавиринта. Зашто да сам себе још више мучи? Кад се почело одроњавати, нека се рони, нека се руши све, нека га затрпа свега, нека!

Он зна само, да ће се за који дан свалити на њега стечај, да ће отићи све на добош, да ће га повући и пред суд, да ће му кћи морати у „боне,“ он то зна, друго је све узрок, и то већ готов, тврд, свиреп и неотклонљив.

То се све смутило у његовој глави и он је викнуо: пфуј! — огорчено, љутито, гадећи се али и молећи. У том је било и мржње и туге и стида и немара и самоодбране и коначног разрачуњавање, а падало је на главу и свету и породици и њему самоме.

Кад је дошао пред капију, застаде, погледа у полукруг на челу улаза, састављен од белих млечних и разних шарених стакала, да се увери јели код своје куће. Хтео је да почине у закључаној соби, па ипак му је чисто жао било што је већ стигао пред њу.

Непријатно му је било, мало се и страшио ући. Ех, шта! Ухвати за кваку и пљуну нехатно, себи на капут.. Псујући и бришући се улазио је, али у намери да заобиђе кроз двориште, а не ходником, где

би се срео са женом која је пуна прохтева и пребацивања.

Код степеница које воде у ходник умало се не спотаче у Црвеног Перу, кљакавог кућног просјака.

Пера је пружао пред њега својом краћом закржљалом руком маслени шешир, који су му деца пробијала флобертицама, и стојећи нахерен, јер је због краће леве ноге стајао само на њеним прстима, чупав, необријан, разголићених, риђе маљавих прсију, падавички отомбољених усана и блесастих очију, непрестано је мрмљао у дубоком, пијаном басу: — отче наш, иже јеси на небесих, ... од лукаваго ... кљеб наш насушни — и — отче наш ... и тако упорно и монононо, и не би престао док му се не би што уделило.

Др. Паштровић је посматрао Црвеног Перу с извесним занимањем. Пера је несметано држао шешир и гунђао: — отче наш... кљеб наш... и долги нашја... као да се и досада није исти господин кроз десет година само и једино шалио с њиме, а да му никад ни погледао није у очи или у богаљасту руку као сад.

— Којим правом тураш ти пред мој нос тај свој смрдљиви шешир? — вели адвокат озбиљно, избочивши се пред божјака и упиљивши једно око право у њега, док је друго затворио као при гађању.

— Којим правом — а?

— Мртвима за душу, живима за здравље... отче наш иже јеси... кљеб наш... и избави нас од лукаваго... отче наш...

— Зато што си епилептичан да ти ја дам петак и своје још неизношене ципеле? — Зато што се не переш и што си богаљ. И зашто баш ја да ти морам дати? И ја сам богаљ. Би ли ти мени дао, брате, да се ја разголитим и пружим длан пред тебе? Знаш ли ти да сам и ја просјак? Као ти. Баш к'о ти!

— Таки да си се вукао на поље!

— ... Да свјатитсја имја твоје... кљеб наш насушни дажд нам днес...

— Нема 'леба! Нема 'леба! Напоље!

— Каква је то опет комендија, Пишта! Подај му, па нека иде. А шта си ти опет стао кад ти господин

вели да се торњаш! — викну под стакленим заклоном терасе госпођа докторка у плавом јутарњем оделу за чешљање, напудерисана лица као шљива са пепељком и кријући прстима, начичканим прстењем, обнажен врат, па му баци круну која весело зазвекца на опекама.

Круна се докотрља до Паштровићевих ногу. У први мах помисли, да ће стати на њу и да му је неће дати, али ипак женина присутност му сломи тренутно, ћудљиво, опорбено расположење, које га је, само по себи, испуњавало неком очајном гордошћу и задовољством.

— Ходите Паштровић, имам да удесим нешто с вама — рече госпођа, пошто се Црвени Пера купио и вукући ногу за собом дрхтавом руком удешавао шешир на главу и изашао на улицу.

— Доћи ћу касније. Пустите ме на само.

— Нећу имати касније времена. Дођите одмах.

— А што да се свађам, помисли Паштровић. — Кад једном учиним русвај, смириће се све.

— Пхи, где сте се тако упрашили? Ти си Пишта као дете. Тако да ми ниси ушао! Отреси ноге! Маришка, четку, па очистите господина!

И док се господин, дигнувши главу да га четка не крзне из непажње по носу, окретао тамо амо, као код пробања одела, и док га је Маришка гладила четком и пипкала прстима перца но њему, Паштровић осети из њене косе мирис свог француског бриљантина! Али није рекао ни речи и ако га је та дрскост и нескривана крађа вређала.

— Сви ме краду, сви ме ови убијају. Лопови, лопови, пауци, — помисли он, рече девојци: — хвала! — а кад му жена допусти: — но тако! — он уђе у собу пазећи да не стане на паркет и напрежући пријатељскије црте на лице, јер је Боришка јако раздражљива и сангвинична.

II.

Госпођа Боришка Паштровић, рођена Колошвари де Колошвар, била је већ у тридесет и деветој

години, али, хвала најврснијој уметности за одржавање женске лепоте, безбрижном животу, доброј храни и купању, на њој године нису оставиле дубљега трага. У њеној соби, која је била одељена тешким завесама од ложе са брачним постељама, са свију страна, са зидова, са округлог махагонског сто-чића, натрпаног кутијама и теглицама и бочицама праха за лице, помаде, мириса, воде за косу и зубе, справчицама од слонове кости за руке и нокте, са стоца за прање, од свуда су се блистала, смејала и мамила кокетна, разна огледала. Већи део његовог живота минуо је у гледању, врћењу и осмехивању по свим тим светлим плочама које су ласкаво враћале одблесак црних очију и белину густих зуби међу крупним изазивним уснама, а пријатељски прећутки-вале пауково ткиво времена око углова очију и уста.

Била је висока и умела је владати својим гордим, правим стасом, и у ходу и у седењу. Она је била жена која се хтела допадати свакоме и зато се и допадала. Изузимала је једино жене и мужа. Прве — да их надбије: „нека пуцају од једа“ — а другог, да јој лиферује потребе. Није мрзела Паштровића, али га је по мало презирала због његовог сељачког порекла и неугледне спољашности и не тајећи то, сматрала је да је то посве природно што је његова прва дужност да њој служи. То уверење, без размишљања и критике, обележило је од првог дана границе и размер њихових односа. Он се бунио против тог подјармљивања у души, али се временом снашао у ропству, и — теглио је.

Пријатељице су је оцениле као немилосрдну и покварену жену, али она тога није била свесна. У њеним очима је то било сасвим наравно што јој је кћи носила много јевтиније одело и што су се млади људи више забављали с њоме него са ћерком. И она је исто тако живела крај своје матере, чувене лепотице и жене пропалог спахије, а каснијег поджупана. Све своје девојаштво провела је гледајући триумфе своје матере, слуктећи шапат о њеним пустоловинама и чезнући за браком који ће и њој широм раство-

рити врата — и ружама, свилом, коплиментима и безусловним клањањем услужних, црних фракова испунити и њене путеве.

У шеснаестој години вратила се из манастира, да из руку калуђерице пређе у руке слушкиња и дозрелих другарица. Добила је посебну собу куда су, пригушено и тим замамљивије, допирале свирке, игре, жагор и шапутање по ходнику приликом кућних забава, са којих би је оштре материне очи отерале већ у десет сати. Слушала је често и свађу оца и материце, или због којег удварача или због новца, и то јој је само у други правац скренуло неидеално расположење према браку. У вечитој буци, напетости живаца и у бризи да се сјај, поносни поглед и веселост сачувају као основни увети угледног положаја, она је морала замрзнути своје просто одело, тишину и самоћу. Пред матером је морала бити плаха, мирна у заглађених витица, али чим би остала сама, зажелела би друштва и тада би дозивала слушкиње, играла, скакала с њима, гонила их да јој причају о својим љубакањима с редовима и ђацима. Од другарица је кришом набављала књиге с пластичним и грубим приказивањем свакодневне љубави, гутала их је и одлучивала се на забрањене авантуре.

У седамнаестој години љубила се с очевим писаром, с једним кукавним пегавим дечком црвених очију и ушију као кунџ, а кога је у осталом презирала. Али га је дотле задиркивала, вечитим лискањем усана, некаквим падањем на диван у канцеларији, и непрестаним пребацивањем ципелица, док је није, кад му се једном наслонила свом тежином на раме, гледајући тобоже шта пише, пољубио у косу, а она му подметнула уста.

Тог је писара она и отерала. Дражила ју је опасност, па би му се бацала око врата и кад би отац само за час сврнуо у другу собу. Напоследку отац их увати, бедника отпусти, а матер изгрди. Она се кикотала слушајући како се родитељи због ње свађају и како се мати, из ината, смеје оцу у очи и брани је.

Од то доба боље су припазили на њу, и да не би много остајала сама, мати ју је, тешка срца, почела водити собом у друштва. Али она није налазила ни на забавама правог и постојаног задовољства. У друштвеном дотицају с људима мењала је ћуди и расположења сваки час, без расуђивања. До половине вечери је умела бити нежна и сентиментална, а онда, као пресечено, весела и необуздана до обести. Упуштала се свом топлином исповедних речи и излива, свом искреном дубином погледа и свом страшћу дискретног приљубљивања у пријатељевање с којим младићем, а када би се младом човеку рашириле зенице и глас утањио од узбуђености, она би се на пречац, као убодена жаоком какве невинне речи, следила, или би прснула у смех, оставивши витеза свог на цедилу; или би, озбиљно промењеним и као од досаде и сањивости напорним гласом, потакла питање о времену; или би, напослетку прекинувши започете изјаве, дечачким несташлуком пружила прстом на незнатну тоалетну ману какве даме у друштву.

И упркос томе што, сем породичних веза и племства, није имала мираза ни једне паре, она је ипак, оваким понашањем, упочетку постала веома занимљива и тражена девојка, но временом момци се почеше страшити ње и избегавати је.

Године су пролазиле и њу нису заокупљивале озбиљније бриге. Брак је сматрала сигурним прибежиштем у које ће ући кад јој буде воља. Можда јој је и мати тако умствовала. Тек у најтањим борама свога срца крила је чежњу за љубављу, али човека, каквог је она желела волети, неке врсте аутомобилског демона, тврдих мишића, бруталног и нежног, политичара, бојцију, финансијера и јахача, није налазила међу танковратим конципијентима и задуженим писарима високих огрлица, позајмљене духовитости и оштро углачаних панталона.

У двадесет и другој години је стекла уверење да узаман чека на дотичног хусарског капетана, зашивена образа и набијена доживљајима по Тибету и по бенгалским лововима на тигрове. Није се више ни

толико повлачила у самоћу, у хладовину мрачна салона, где је досад, шћућуривши се у угао, најрадије сањала своје најдраже, неоромантичне снове, уз гризутање кончаних чипака и уза страсно сисање лимунова и горке коре од наранџе. Постала је уморнија, млитавија и баталила је и та своја драга, тајна уживања.

У двадесет и трећој примети да слаби, да јој коса тавни и да јој снага губи чврстину и глаткост. Постаде заједљива, ћутљива, невољна и напрасита. Тада је претила родитељима да ће ускочити за циганског примаша или да ће побећи у глумице. Прекиде са свим удварачима и задржа само — на жалост — тек пешадијског поручника Шмида, једног доброћудног бечлију, коме су добро дошли обеди, цигаре и вино господина поджупана.

Она је знала да је официр узети не може, али гонило ју је да пакости свету, да се игра с немогућим. Од игре се разви љубав. Једног дана госпођица Боришка побледе. Њој је закуцало срце око пет поподне, кад је Шмида очекивала. Тај осећај јој је био непознат до сада. Она се заплаче од радости и од бола. Јер та љубав није била лака и бурна као пролетње воде, она је била последњи напор и осмех једне постепено дотучене, отроване душе.

Она је знала да тај закаснели цвет клонуле младости, међу својим латицама скрива смртоносног црва. Али као што се мати упије и на отроване усне свога чеда на самрти, тако се и она обвила око тога осећања.

За неколико месеци искао је Шмид премештење, натраг у јединствени Кајзерштат, где породица радосно констатова да им се син десет кила угојио.

А госпођица Боришка буде отпремљена, после неопходних домаћих грмљавина, у Татру, рођацима, на заборав и на опоравак.

Још у одсуству кћерином одлучи породица да Боришку уда пошто пото, и одмах бацише око на ујакова конципијента, на вредног и трпељивог Буњевца, Стипу Паштровића, који има одличне особине: склон је гојењу и вазда порумени кад му поджупан пружи руку.

Ујак је познавао свог конципијента. Једног дана, кад је Стипа свршио посао и хтео поћи на ручак, Др. Колошвари де Колошвар, стаде пред њега, тури руке у шпагове од чакшира и, широко насмешена лица, загледа му се право у очи.

— Чујте, колеја, ви ћете сад отворити канцеларију. Вама дакле треба конекција с чиновништвом, са сеоским и вармеђским, треба да уђете у све кругове. Буњевачки салаши не могу да вас исхране. Ви се морате женити. Ја имам девојку за вас. Новаца неће бити много. Али породица, везе створиће вам клијентелу преко ноћ. Ето узмите нашу Боришку. Они би вам је радо дали. Познају вас као марљива, солидна човека, који ће — ушавши у таку породицу — играти знатну улогу у нашем граду а можда и у целој Јужној Угарској. Ваше порекло не чини ништа. Младом човеку се не гледа на претке већ на личне особине. Но, шта велите? —

Стипа поцрвене до ушију; поцрвенела му је и кратко ошишана глава.

— За мене је то, г. докторе, само почаст. Ја, ја се само чудим... како ја... како моја маленкост... И онда госпођица...

И кад је то рекао није смео да погледа у очи шефу, јер је помислио у тај час на сплетке које су крстариле градом, па му је при души зазебло, али ипак му је срце пријатно играло.

— Зар ви немате ни толико познавања женске душе? Види се, госпон колега, да сте у студијама провели младост. Боришка је паметна девојка. Само је пуна темперамента. И баш зато се вазда пред вама и понашала с извесним устручавањем. Јер ви сте озбиљан млад човек, а не као остали ђаци и треси-сабљице, који су згодни за једну ноћ чардаша, смеха и лаког разговора. Она је вас од увек разликовала и с респектом вас спомињала. У осталом разговараћемо се још о томе. Ето, дођите данас к мени на вечеру. Хоћете?

— Молим, молим г. докторе!

— Врл-ло добро!

Стипа Паштровић није био глуп човек. И гимназију и правничке испите је полагао врло добро, јер је, као сељачки син који није имао ни на ког да се ослони, морао да ради и савесно учи. Он је по томе морао постати неки изузетак и смешна фигура у овој отаџбини протекција. Као припрости Буња, са сељачки пуним, руменим образима, са старовременским појмовима о зарађивању, он је стрчао у овом граду олигархије, у ком су помоћу досељених, нескрупулосних чиновника, наизменце владале две помађарене породице, обогате зеленаштом, вармеђским лиферијацијама и разним паланачким злоупотребима, породице Ферића од Бајмока и Вајтбаха од Чонопље, који су мењали жене и метресе као пунокрвне хатове, разбијали огледала по пештанским каванама и шампањским чеповима гађали рабине, а револверским метцима бушили циганске инструменте.

Док су његови другови просто пренашани преко испита помоћу компендија и стричевских посетница с племићским крунама, он је морао да стрепи за зеленим столом, и ако је целе године ишао на предавања, и да се топи од милине кад би га професор погледао и изјавио да се сећа његове физиогномије. Док су његови другови играјући с бледуњавим престоничким мазама стицали познанства, братимства и меничне потписе пресветле, или бар будуће пресветле, господе, и тако сачекавали редом класе, он је остао непознат, туђ и непосвећен у лавиринту друштвеног уважавања и напредовања.

Тек када се вратио у родни град с дипломом, би пронађен и примећен.

Али је и надаље остао туђ. При првим састанцима с некадашњим друговима, сада солгабировима, жупаниским писарима и секретарима, запазио је да њему још много нечег не достаје, крај свег оспособљења. Они су зачуђеним очима проматрали Буњу од главе до пете, и он је осетио да се они тек досећају његова имена и да траже у његовим цртама своје успомене, да му се чуде и да му с усиљеном срдачношћу пружају руку, тресу је, а да му силом и снис-

ходљиво говоре „ти“, као у недоумици, сумњајући да су с њим икад били баш тако интимни.

И на том је „сервус“ и остало. Он је био престар да учи њихове гестове, оно шушљетање и развлачење нагласака у њихову отмену говору. Није им разумео нагађања, ни досетака и сплетака о градској и престоничкој „елити“, о којој се говорило као о својим најближима.

Знао је да гледају у њему неравног себи зато је живео повучено и радио за тројицу. Шефови су га ценили али се он у души нелагодно осећао.

Можда не толико за љубав сопственог задовољства, тек из унутрашње амбиције, сањао је о сјајном положају, на ком ће бити барабар са првими у граду.

Зато га је и позив његова „принципала“ силно узрујао. Ма да се његов здрави, сељачки разум, дисциплинован позитивним знањем и радом, противио, јер је знао за све гласове о Боришки и за поджупанова новчана петљања, ма да је имао у намисли готов план: да узме богату сељанку Буњевку и да снагом капитала отме себи признање и власт, ма да му се још неохлађено, конзервативно, буњевачко срце крвало при помисли, да ће сасвим морати одгурнути од себе сву тиху топлину салашића на Буковцу, багремима осенченог, бело окреченог, сунцу и слободном ветру и видику изложеног, ипак ласкаве речи, понуде и указивано поштовање упијали су се у његову душу као јаки мирис, забленули су му чисти поглед и грејали су му машту.

Стипа се није јасно одлучио, али доктору Колошвариу није рекао не.

Боришка је позвана телеграфски кући. Била је нешто омршавела, али ју је целу обавила нека нова мирноћа и замишљена апатија, што ју је чинило лепшом и примамљивијом.

Кад је чула о чему се ради, побледела је, окренула се без речи и затворила у собу. Ту је преплакала читаво поподне, а увече је изјавила да пристаје.

Сутрадан је била испрошена, и исто вече заручена. Стипа је чинио све по речима свога шефа,

збратимио се са целом породицом, чинило му се као да сања или да је пијан. На само га нису пуштали, тек је спавао сам, и то немирније но икад.

Својима је јавио готову ствар. Стари се паор није противио. Само је махао главом, замишљено пуштао димове из луле од глине.

— Ти си, дите много шкула учио, ти си паметнији од нас; ти ваљда знаш шта радиш. Само не пуштај узде из руку, и немој да нас заборавиш.

Мати и сестра заплакаше се, али се одмах, са сузама у очима, насмејаше.

— Наш Стипа је узô вицишпанову* дивојку. Сад ће бити веишпан.**

Боришка се понашала према њему мирно. Он је то тумачио по ујковим речима и није му било криво. Полако се упућивао у разговоре с њом, а ти су разговори били испрва нешто неспретно натегнути, али вазда разборити. Она му је одговарала тихо и много је гледала преда се. Она је осећала, кад је онако одано и бојажљиво поштено гледа са стране, како преноси њене црте, белину и мирис њене појаве у своју душу. И то јој је годило.

За недељу дана, једном таквом приликом она се обрнула и погледала га у очи, немо и дуго. Њему је засјала зеница, пребледео је, а она је лако поруменела и очи јој засузиле. Стипа ју је загрлио пажљиво, и пољубио у врат, затим у око и уста. Она је заклопила очи и вратила му пољубац.

То вече, кад је легао, певушио је и сетио се да је данас пољубио први пут једну госпођицу.

III.

Кад је доктор Паштровић ушао у собу баци шешир на још размештену постељу и седе на столицу за љуљање, у којој је госпођа Боришка волела да чита фељтоне и Гримова издања француских брбљаваца.

Доктор је дошао са чистог ваздуха, па је скупио

* поджупан

** велики жупан

нос у устајалој одаји, поплављеној колоњском водом и папреним мирисом одола.

Није смео да пита, шта је? Чекао је.

А госпођа је пред огледалом растезала лице, очи, уста и образе, овлаженим прстима и језиком брисала са обрва, трепавица и усана бели прашак. И правећи тако комичне гримасе у огледалу, као напуштено дериште кад само остане у соби за примање, није се ни освртала на мужа иза својих леђа, но поче брзо, испрекидано и равнодушно, као да тврди како је небо ведро:

— Молим те, Пишта, да ми даш сто круна, — боже мој, како је брзо посукнуло ово огледало; који му је ђаво! — треба данас да купимо за жур бисквита, сендвича; а и коњак и рум нам је нестао. Оно што још има у флашама, исхлапило је. А и фризерка ме је данас гњавила. Помисли, молим те, ни млекарца нам не да млека. Као да ћемо утећи. Но ова ме данас баш није очешљала по вољи. Морам је и по подне позвати.

У Паштровићу се полако кухало. Мешали се у њему стид и срдња.

Она је удешавала косу, извлачила је над слепим очима, јер за њено округло лице није стегнута фризура.

— Дај ми жижице, да угрејем бренајзн. Ако имаш посла, нећу те задржавати. Та где је шпирит? Маришка-а! Шпирит ми донесите!

Паштровић ју је гледао и попуштао је. Бес му се прелио у тугу.

Жао му је било те жене, она тек ако нешто назире од несреће која јој прети. Њему се још и сада свиђао њен стас, њен бели, обли лакат и пуни снажни врат. Она се кретала као мачка. И ако је била крепка, пуна крви и здрава меса, ипак јој је сваки покрет био заокригљен, некако чедно леп, као да зна како то годи једном пару очију које је вазда милују, а као да чека, кад ће се једна заљубљена, дрхтава рука превући преко њеног тела, топло и голицаво.

Он је волео ту жену, ваљада, јер није никад

знао да ли и она њега воли, и јер су и после осамнаест година, пошто му је и кћер родила, остали у истој удаљености у којој су при првome пољупцу били. Он се и у браку понашао према њој као да тек хоће да је задобије. Угађао јој, говорио у извесном бирањем стилу, забављајући је и не усуђујући се никад показати потпуно раскопчан. Ваљда је у њеном држању нашао нечег што га је спутавало.

Ако јој је кад што и приговорио и она се растужила или разгневила на њега, он би умукнуо и ћутећи се удалио. И онда се такав догађај више није спомињао.

Сад ју је гледао, и то га је болело, то њено уверење и хладнокрвност. Зар су они заиста још и сад далеко једно од другог? Зар она не види, не хаје за његове несанице? Мрзи ли она њега, или не разуме само? Ко је ту сад крив?

Нема сумње, његов је брак, и живот у браку, био промашен, без садржине и води несрећи. Да ли је у њој лежала клица катастрофе, или у њему?

И Паштровић није имао смелости да у њој види своју пропаст.

Зато није знао шта да рекне.

— Али кад ја немам сто круна? — Проговори он тихо.

— Како немаш? Нађи. Мора бити, ваљда се нећемо осрамотити пред светом? — одговори жена хватајући овлаженим прстима за усијано гвожђе: да ли цврчи.

— Просто немам. Зар ти не видиш да нас сваки скоро дан екзеквирају? Зар не видиш, да мени глава хоће да се распадне од чуда и бриге? — чисто проплака Паштровић.

— А да ли сам ја томе крива? Молим те, немој правити ту сад сцене и пребацивати. Ти си добро знао кад смо се узели какав ћемо положај заузети и какву кућу водити. Што се нисмо одмах затворили, па би знали шта ћемо, и ти и ја? Ти си ушао у нашу породицу и захтевао си да се одржимо на висини. И био си срећан за то. Отворио ти се свет. Што си

рђаво маневрисао нисам ја крива. Тата ти је говорио и говорио, раскини са Ћулафалвијевцима. Горе су пали конзервативци у немилост. Ма грмило-пуцало доћи ће радикали. Требало је да си се одмах спрегнуо био с Вајтбасима. Био би данас велики жупан, или барем државни секретар. Овако те је онај штребер Петика преко ноћ преухитрио. Још ће ти и јавно бележништво отети. Иди горе! Шта седиш ту!

— Не иде то сад већ. Готова је ствар. Балогвијева је жена била код министра. Готово је. Нема се шта више чекати.

— Издржи.

— Не иде више. За који дан сам пропао! — рече лагано Паштровић, цртајући палицом у ознојеној руци по сагу слова п-р-о-п-а-о.

— Про-па-ô? — шапну жена, као од страха да послуга у побочној соби не чује, и окрете се и погледа у погружена, затегнута и бедна леђа мужева, као у лешине која се надула над водом.

— Да — пропали смо. И ја, и ти, и Ержика с нама.

— И ти то тако мени кажеш! И ти то сад мени кажеш! Знаш ли ти шта то значи, знаш ли ти то?

Усне јој помодрише и она се ухвати грчевито за мраморну плочу огледала на коју се наслонила. Била је бледа и збуњена. Она није схватила смисао овог разговора, само ју је гушила срџба и презир на тог човека, згуреног као изваљена трулаклада.

Задрхтала је и хтела се устремити на њега, заронити прсте у његову косу и ноктима му разрити лице.

На улици зазврјаше кочије враћајући се са железничке станице, а у њима, иза барикада од сандука, немарно уваљени путници са рачуном добити у глави, безбрижни гости с лепршавим веловима око шешира, радознало се осврћући лево-десно, и намрштени рођаци у црнини који се враћаху с нечије сахране.

Из кухиње се чује Маришкина дерњава; распуштени, напети сопран.

Паштровићу се оловно слегао овај тренутак на прса. Најзад одлучи да се извуче, и диже главу.

Кад погледа жену, ова прсну у гласан смех и затресе се од јецања.

— Али молим те, шта ти је сад! чекај, да ти кажем све...

— Бежи, иди, иди ми испред очију! — викала је као без ума.

— Али молим те, тешко јесте, али гледаћу да се поправи, колико год је могуће... и хтеде да је прими за рамена.

Она се отрже.

— Кукавицо, лажо, пфуј! Срам те било, хтео си се на тако гадан начин да извучеш због тричавих стотину круна. Не треба ми, знаш, сад ми не треба. Наћи ћу и сама!

— Шта ти је сад опет? Добићеш још тих сто круна. Но — и помисли: сутра ће склопити рачуне и показати јој. Онда нека плаче.

— Не још тих сто круна! Већ и тих сто круна. Зар би сад хтео да се повучемо? О, о драги мој, вараш се! — И напућивши доњу усну, осмехну му се поругљиво, и загледа му се у кошуљу која му се извукла испод неборана прслука. — Буњо! Никад нећеш бити господин! Ако би се ти осећао фамилијарније на сонћанскоме друму, под паорском перином, ја нисам рођена да ти правим сириште и да твојој баби ноге перем. Ја сам те дигла, ти се мораш мојем свету прилагодити. Ако се бојиш за мене, могла сам те и досад варати — и дрско му погледа у очи. А новац? Твоја је дужност да зарађујеш а не моја! Буња си ти још увек, Буња! Хтео би да и ја једем печених бундева... Уби се, кад ни једну жену не можеш да издржаваш!

Паштровић диже шешир и, дишући тешко, узео га чистити рукавом. Но дошавши до врата, и не окренувши се, рече потмулим гласом:

— Новац ћеш добити. А остало је моја брига. Видећеш,

IV.

Око седам сати увече редовно недељно друштво већ је било окупљено и распоређено у крајњем малом салону. Он је личио брачним спаваћим кутовима по скученој, пригушеној светлости коју су сањиво пуштале млечне округле сијалице из љиљанских чаша у рукама једне баханткиње од меди, стављене на крхки сточић који је био опточен минијатурима од емаља из галантнога доба. Ту око тога сточића, као око чаробног котлића, окупљале су се госпође, да с неким развученим, наученим и наслеђеним осмехом који као копрена скрива истинско расположење, преврћу саблазну књигу у коју су сваке недеље бележиле све пикантерије из приватног живота у граду и околини.

У овој питомој избици с девичански руменим, свиленим намештајем, као створеној за нечујна шаптања, танане осмехе, неприметна подметања и женске интриге, није се осећао задах лешине ни крви кроз ускомешану пару намирисаних чипака, и ако су ту сваке среде толики и толики ближњи били рашчережени, па им се, сиротим жртвама, као светоме Јовану, још и језик избадао ситним иглицама.

Почела је стара „Пресветла“ која је, с поквареном чедношћу или чедном поквареношћу, вештачки баратала најмасивнијим изразима, и причала је о кћери посланика Вајтбаха, како се пре три дана, гола голцата показала на балкону, певајући једну кочијашку песму и бацајући пољупце окупљеним шустерским шегртима на улици. Сад су је однели у саниториј, али то ништа не помаже, вели Пресветла, матерна је то крв, родила се у трећем месецу, „треба јој се удати.“ И Пресветла повуче дуг дим из уске египатске цигарете и духну га у вис, заваливши главу и напиривши образе тако безазлено, као дете кад прави мехуре од сапуна. Све су се смејале и занимале за појединости, само је приседниковица, названа „лајава Малчика“, била озбиљна. Ову белу, пуну и ониску женицу са жмиркавим, пепељавим очима, узвинути, широким носићем, великим мушким устама и одсеч-

ним алтом, све су мрзеле, али су презале од њенога језика. Да је одрасла у другој средини, она би може бити писала расправе о друштвеним питањима, овако јој је ватра била покривена влажним ћебетом, те је само љутим димом свога духа клала очи својим другарицама.

С њоме ни једна није могла изаћи на крај, јер није лагала и јер је била искрена и јер се знало, да јој је само језик отрован. Она је била тако смела, да се није стидела волети свога мужа, и то признавати, и остати му верна. С младим људима је била најотворенија, исмежавала је све врлине, а у дубини душе гнушала се греха. Друштво је није могло разумети и другарице су је узалуд уходиле. Тришлерка је чак свога љубавника, капетана Оросија, преклињала, да задобије лајаву Милчику. Све бадава. Најзад се утврди мишљење: болесна је. Иначе би било несхватљиво.

Та Милчика, пребацивши ногу преко ноге и погледавши околу себе поругљиво, рече наједном:

— Интересантно. Докле ћемо ми жене говорити и мислити само о мушкарцима?

— Па и они то исто чине, „само противно,“ — добациће нешто јетко апотекарица Шомоди, пређе Шефер, једна пегава жена која се силно белила, да би је стругати могао, вранила косу и изгореним жицицама поправљала обрве. Имала је рескав и несавладљив глас, који је сам од себе скакао у краткој реченици по октаву. Муж јој је био близанац и заузет у апотеци по ваздан, а девер срески начелник и момак. У првом својству имао је коње и пандуре а није имао посла, а у другом својству имао је слободно срце и згодан стан. Зато Шомодијевкин чести *eggst in personam* нико у граду није замерао.

— Пуф! ти знаш најбоље колико твој муж има мало времена на то. Колико је сиромах заузет у послу, бринући се за здравље и добри живот твој и својих најближих.

И лице јој се врашки искриви као пуни месец у шаљивим листовима,

Насталу препирку заврши Пресветла, загледавши се у сову на часовнику с електричним буљавим очима:

— Тс-с-с... иш ћурке!... главно је, да је добро. А што је добро, треба радити. Живи док можеш. И после ће те црви изести.

После те механске сентенције, поче расправа о томе, зашто мушкарци воле глумице и да ли се саревњивост даде лечити и како и т. д. (Пресветла је била мишљења да мужеве треба варати, јер готов грешник боље се извлачи од онога који је само под теретом привидности. Жена бар зна у том случају како да се влада према готову чину).

Младеж је била у великој соби, осветљеној и модрикастом електричном и жутом светлошћу са светњака. За гласовиром је седела Паштровићева кћи; омалена, трома, нелепа очева кћи. Њен сваки покрет био је тежак, као под морањем, афектовано прост. Кад је ишла, ноге је вукла, рукама млатала и ни за бога не би носила обућу с високим потпетицама. Говорила је кроз нос, па би, поднимивши браду пеницом, загледала се обично право у зенице саговорникове, или би му упола окренула леђа и само мрдала својим опуштеним раменима.

Корзета, ни прслука за стас не беше никада на њој. Носила је само крепдешинске блузе, у којима су јој се неразвијена прса још мање истицала.

Она је жалила што је ружна, па је сама наглашавала како јој је мало стало до тога да се чини лепша. И то је једна врста таштине, самоодбране и утехе. Често ће, нимало наивни, људи и какав рђав глас о себи радије сами споменути но што би отрпели и пуку алузију из туђих уста. Она се одушевљавала музиком, али је није разумевала. Седећи често сама за гласовиром, свали се тако на њу жалба и чежња да се исповеди жнцама. Али чим удари два три акорда, збуни се, падне на дирке и плаче. Тада жали што је богата, јер она је уверена да је много имућна, и желела би да је сирота, и да је љубавник отме.

Она је сама седела за клавиром, погнута, леву

је руку опустила, а десна је лежала на инструменту, с прстима утиснутим у дирке, из којих није звучао глас. Крај ње, сасвим близу, седео је жупанијски перовођа без плате Кезмарски и причао, ћеретао и смејао се. Она му је слушала глас, јер је имао угодно меко грло, али речи није запажала, јер је он само парафразирао, и то неznam по који пут, своја „епикурејска“ начела. Она је пазила кроз полу отворена врата трапезарије, како јој матери инжињер Халас љуби руке од прстију па све до рамена, нашто се она смеје и удара га лако по образу.

— Како је све то досадно и како да се матери још то све није досадило! Њу све то, ни то играње речи и ватре, ни то трење и извијање, више не дражи, као ни они бомбони од чоколаде. Она је кадгод крадом гутала рум, а годило јој је кад је оно пали у грлу а очи јој засузе од жестине. Она ће отићи у свет са неким, да ће сви зинути од чуда,

Кезмарски је баш тумачио како женска нога мора бити доле танка као у кошуте а навише као шампањска боца, и већ израчунао, колико ће реченица рећи и онда прићи хромој Флори, сирочету са сигурних триста тисућа круна.

Кезмарски, пошто је расковао десет хиљада форината на девојке, на скромни, мађарски фербл и на „господско пиће“, најзад, упућен од веровника, свом својом елеганцијом и речитошћу „бацио се“ на богату сироту. Трошио је меницу за меницом на цвеће, шећер и свирке под прозорима, у уверењу, да ће му ова хазардна игра „упалити“, и да ће „шпренговати банку“. И тутори и сопствени разум предочили су девојци праве разлоге „феш-Белиног“ одушевљења. Она је знала да се он из дана у дан вежба у мачевењу, у упознавању карата по пипању, у отменом преламању слова „р“, у грицкању црних, као живица потсечених, бркова и у неговању свога девојачки руменог лица, (а кажу: свежим говеђим шницлама) узалуд; њена младост је силом хтела да се заглуши и да поверује у могућност љубави због ње саме.

Чим се појавио инжињер Халас, цело га друштво дочека виком и тепањем: „сербус Пићу!“

Он се смешио, клањао, љубио прсте девојака и жена и за сваку чувао по коју досетку. Имао је округло, глатко избријано лице, несташне живе плаве очи и по среди правилно раздељену, сјајну, улепљену, смеђу косу, те му се глава светлела као срчика.

Нико није знао тачно одакле је родом нити одакле је дошао. Сумњало се да је пореклом Словак и да је име помађарио. У шали су га жене називале и „Тоточком“. Али он је од свог првог приступа у град завладао друштвом. Умео је да се обавија као неким штитом досетљивошћу, интересантним причањем и упућеношћу у силне ситнице, у најразноврсније друштвене обичаје и односе. Био је најбољи играч, склизач на леду, нико није знао тако хитро погодити рапиром лопту на жици; имао је читаву збирку револвера, два пса од племените расе грофице Естерхази, чија је плава псећа крв чувена у документованој историји најславнијих вашака, а знао је и безброј валцера и куплеа, па и оперских извадака на клавиру.

Он је редовно пио ликера после обеда и виљушком и ножем јео брескве; тако се завалити у кожне енглеске фотеље, и неприметно показати под панталонама свилене чарапе, није знао нико. Мушкарци су га сви грдили, звали га „белосветским“, који ће тек једног дана закачити некога, па нестати као аутомобил; само ће се пушити и запашити за њим; али су му сви редом подражавали.

Зимус се санкао, „родловао“ на „шиштадском“ насипу с Тришлерком, сада игра с Паштровићком, али на пролеће кани „лантенис“ лоптати с богатом „Рацкињом“ Прекајскиницом, јер је изјавила да мрзи мужа и строгост „православских шмизла“.

Девојке су га звале да свира, а жене да извади из торбице своје најновије анекдоте, штипалице и тазе сплетке.

Жене га заробише за руке и рамена, а он се, тобоже, отима и најзад седе на сред салона, прекрсти ноге као Турчин и поче својим увлачивим гласом

да прича. А док се ту смејало, чудило и цикало, у другој соби једна гошћа, љуљајући се на столици, и час мрцварећи, час опет милујући издржљиви клавир, певала је, полузатворених очију, народне мелодије, једну мешавину словачких уздисаја и тихог гињења, циганских цикота и туранске обести.

Око осам сати у вече, баш кад су и последње земичке с маслом, ајваром и шунком нестајале у зубима кавалера, добродошло и пробитачно замењујући вечеру, неприметно и пажљиво отвори средња врата Др. Паштровић. Приметише га тек кад се обрео на сред собе. Лице му је било пијано озбиљно и био је у прслуку. На пљусак смеха око себе није се ни осврнуо. Ишао је право жени. Она је поцрвенела и хтела силом да угуши јарост.

— Али, драги Паштровић, шта вам је сад пало на памет, да тако улазите у друштво где су даме! Боже, од вас човек може дочекати свакојаких лакрдија!

Али Паштровић је узе за руку, и док га је она гурала на поље, он јој је несметано говорио.

— Псст! Ех, мани сад, ако хоћеш да дођеш, а добро би било, обуци се, и буди добре воље!

И она, певуцајући, отрча по капут и поможе му да га обуче. Њему се очи напунише сузама.

— Нема ништа драга моја, нема ништа!

На то га она обухвати рукама и свирепо га уштину за мишицу, али пре но што би се пренуо од бола, зграби га испод руке, удари у искрен гласан смех, намењен сигурно онима унутра, и растворивши широм врата, уђе тако с њиме и, још једнако се смејући, поклони се свима грациозно, а друштво за час занеме и удари у плесак.

Паштровић се смести за округли сто међу Тришлерком и Шомодијевком и одмах се маши коњака, јер га је глава јако болела. Севале су му слепе очи, као да су отворене ране па их неко коштуњавим прстима тачно сваког секунда вређа.

Док се он тресао и дувао из себе јару јакога Мартела, помислио је на неплаћени рачун код спе-

церајисте и да је он сад, чини му се, пети пут пио тога коњака. Нико га није ничим нудио. Кезмарски је узео један крух са сарделама, удубио у њега своје крупне, ретке, беле зубе и насмешивши се на њега, рекао: — Оппростите!

Халас је онда чучао крај столице где је његова жена пре седела. Сад се полако дизао, руком гладио наборе панталона и, сав црвен у лицу, загледао се издржљиво у његове зенице — као да хоће да покаже какав је јунак:

— Како здравље, господине докторе?

— Тхе, тако! одврати Стипа сипајући другу чашицу коњака.

Ово га је питање увредило. И он сад не би смео погледати у очи томе Халасу, јер би овај морао приметити да га је исти тренутак омрзнуо. Он је приметио да је тај младић десето мислио, да је у томе питању било понижења, сажаљења и скривеног познавања његове беде. Сви су хтели да скрију како га мотре. Сва су лица напорно радила да приме на се равнодушну или доброћудну маску.

И док је Тришлерка, сасвим окренута, ословила Флору у другој соби, видело се да се окренула а да још није знала кога ће и зашто ословити:

— Флора, јеси ли довршила оне руже на „шмук-халтеру“? Особито лепо молује — рече тише као неку новину.

— Нема сумње — помисли адвокат — хоће да попуни мучну паузу. Ја сам им прекинуо говор и покварио расположење. Ја им сметам. Упао сам као мува у кајмак.

— Хоћете ли ићи, г. докторе, на скупштину Јужног Угарског Културног Друштва? — запита одједном Кезмарски и лизну усне.

— Зашто? — прену се као из дремежа Паштровић.

— Па-а — и рука му склизну преко углајисане, миришљаве главе — ви, као један од поборника наше државне идеје у овим непросветљеним крајевима, можете и овај пут много допринети исправљању и

надопуњавању метода наше културне мисије. Искрено признавши, наша домовина и наша народна државотворна идеја...

— Каква мисија, каква култура, каква домовина, каква идеја, пфф, молим вас, млади господине! Речи, речи. — Паштровић се завали, ухвати се прстима преко округлине свога симпатичног трбуха, накриви поругљиво и изазивачки главу, као човек коме је ђеф да се свађа и да безобзирце лупа о главе непријатне истине.

— А, молим вас лепо, реците ми, по души, волите ли ви домовину и народ? А?

Кезмарски чупну брчић, затрепта очима и поцрвене до огрлице.

— Ја мислим, да сваки прави и поштени Мађар мора љубити домовину и народ. У њој ће нас покопати. Дабогме, црвена интерниционала и пропагандом напујдани синови рођене мајке...

— Бррр!.. Та нисам ја искао да ми цитирате паушалску лирику. Молим, само мало искрености. Руку на срце! Ко је прави Мађар? Част и поштење, али ви сте Шловак, мали Молдовањи је Румун, Халас? на! а ја сам Буња. Ето нам чистих Мађара. Скупили смо се с брда с дола и поделили улоге. Каква мисија! Фланс, господине мој, млатњава, сад се утрпаше сви Вајтбаси и друге парабућске Швабе, само да дођу у престоничке новине, па кад опет засмрди која цркотина, да се нађу на реду. Шпорт и тоалета, то је брига за домовину наших магната и магнаткиња, а ми их мајмунишемо, јер ако си мудар, мађарство је дивно уносна акција. Деоничарско друштво, то су наши мисијонари. Волите домовину и народ, причајте ви то деци да се успавају! Ја знам, што волим то и сањам. Волим жене, жене и сањам, волим карту, рихтиг, сањам да играм макао, волим рибљи паприкаш, дабогме да сањам излет у Гомбош, али домовину и народ још никад нисам сањао...

... Реците ми молим вас, шта је то домовина, шта је то народ?

— Ха, ха, ха, госпон бранитељ се шали! ха, ха, ха! врло добро! ха, ха, ха!

— Како да се шалим? Не шалим се ја на жалост! — рече срдито Паштровић, и брзо настави, као да се бојао да ће му прекинути бујицу која хоће да прокуља из њега: — Узмите само наше изборе. Парола је вазда: против немађара! А и ви знате да се тим искључењем најмање служи нашој т. зв. идеји. Та ни не мисли се на њу. Напросто треба ухлебити чиновничке синове, јер тек морају отплатити дугове патриотским заводима и поузимати чиновничке кћери без мираза. Мађарска војска! Осам хиљада отворених места за пропалу центрију. Или зар патриотизам рађа и митом и панамама? Ви се не сећате, ви сте млади: после окупације, велика сума за потпору рањеника и породица, палих код Маглаја и Добоја, а међ њима је било богами и Кробота и Раца и Маџара, нестаде као камфор. Поджупан се један уцецо; и то је све. А куд су нам грдне паре „тулипанке“, па ко нам обрсти алеје платана са улица, ко нам поједе кају из бетона под попуцалим асфалтом, ко зашто баш немачка фирма да нам квари очи шкиљавим осветљењем? А? Господа славе Арпада, што је довео амо Мађаре. И треба. А и лако га је насликати. Ко би врага насликао арпаде што исељавају народ. Нема ту срца господине мој, нема ту срца! Граби. немилице граби, и само граби! Ако имаш срца, онда си цркô!...

... Него — и Паштровић скочи, сав зажарен у лицу, — шта смо се ту уцмољили. Данас ћемо да се провеселимо. Опростите, сад ћу ја сместа!

Паштровић узрујан и задихан потрча, превали једну шољу чаја и смејући се: — нек' се зна чија је кућа масна! — залупи врата за собом.

Гости су остали убезекнути. Наслућивали су и мирисали у ваздуху као пред вихор.

— Нисам ни знала, да имаш тако шнајдиг мужа — пецну Пресветла.

— Још ћу се заљубити у њега, пред старост! — одврати немарно Паштровићка, гризну се за усну и погледа летимично и нервозно на врата.

Мала Ержика тури у уста читав један слаткиш од кафе и пун отужно слатког скорупа и не жваћући га загледа се нетремице у ништа. Танка блуза подрхтавала јој је над срцем. Одједном се тихо стресе, лагано устаде, изиђе у ходник и, отворивши окно; пружи чело у мрак и у хладни влажни ветар, који се храпаво трô о удове вињаге дивље лозе око прозора. Чула је очев шапутави глас и кад се вратио она га загрли око врата.

— Шта си сад радио, татице?

Отац јој стиште лице у руке и пољуби је у косу.

— Хе, хе, чућеш. Радоваћеш се.

Ержика се одби дурновито, уверена, да је ничим неће моћи изненадити ни обрадовати.

V.

Гости се спремали да иду, али их Паштровић задржа на вечери и, гласом којим се хтео наругати и њима и себи, насумце избаци титулу, како је данас двадесет и пет година његовој промоцији. Љубазно је облетао све, помагао спремању за вечеру и мислио у себи, како ће још једном господски нахранити ове гусенице. Прождрли су му корен, изгризли су му цветове, нек се затоме још преосталим спареним листовима.

— Петре, метните шампањац у лед.

Заиста чудно, како то да је он тако прекасно прогледао. Он сад тек свесно види ко њега подрива и ко су уопште ти људи с којима се кроз године руковао а никад им се није пажљивије загледао у лице. До сад није ни видео да Кезмарски има тако очајно празне и клонуле очи и да му је кожа гнусно тануцка. Кад би се запарао ноктом, сљуштила би се лако, као угмилела оскоруша.

Пресветла је управо гадна. Како је то одвратно кад стара жена кокетно загори очима и крв протиња кроз увеле, силом дотериване образе. Таква ће бити и Боришка. Грозно.

— Пазите, на сваки бифтек испеците једно јаје.

Месо сам већ поручио да се пошаље. Биће овако свежије.

Ко су ти људи? Шта њега везује за њих? Кад пропаднем оног часа ће ме се ратосиљати, као и јадног Ђурице Бириловића. Он их је пет година чистио, па кад је фалсификовао, сви су тврдили да су знали већ давно да боље неће свршити.

Да ли сам ја проспавао двадесет година? Или је и мене занело пијанство господства, као и оног лудог Србина? Да ли сам ја, боже мој, рецимо, пре десет година, кад сам их видео, чуо и тресао им руке, мислио што о њима; уопште, да ли сам ја што мислио? Мора да сам се уздао у њих. Али што бих се ког ђавола у њих уздао? Да ли сам их волео. Да! Таман. Сигурно нисам знао ни имена свију њих.

Жалосно, нико ме није волео, нити сам ја кога волео.

Био сам луд. Ипак је то смешно што сад тек видим, како сам био кроз цео живот луд. То је лудост чекања и трпљења... Не, не. Није тако. То је лудост живота без основе. Излишан живот... Ни то не стоји. Кад сам се родио, био сам свакако одређен за нешто. Само нисам нашао то нешто. Нисам се снашао. Залутао сам међу ове и смео сам се. Ишчупаше ме, па ме понесоше. Нисам био свој, био сам њихов. Право има моја жена: ја сам Буња. Само она то не разуме. Ја сам Буња, ја сам пшеница коју су пренели у стаклену башту. Ја сам Буња...

Паштровић је нудио госте да седну и смешио се. Сви су мислили због тобожњег јубилеја и услужности, а оно у ствари зато, јер му се допало што је Буња, и причињало му се да је то лепо. Само што они то не схватају. А мора им то рећи. Нека се смеју.

Око дванаест сати цела је кућа одјекивала од буке и задовољства.

Играло се, певало, разбијале се чаше и Кезмарски је брисао крв са усана, јер је хтео да задиви друштво, па је појео читаву једну шампањску чашу.

Жене су били румене, гледале су сањиво, ма

зашто би прснуле у кикот, и онда би падале у наслоњаче и ударале примаша циганина по образу, а кавалерима киткале брке молећи их да им повере: ко их је учио љубити.

Халас истргнуо виолину из примашевих руку и засвирао валс. Сви су се вртели, ударајући се једно о друго и о довратке; остали су само Паштровић и Паштровићка.

Паштровић је гледао у полиелеј, гутао на само, а чезнутљиви таласи свирке занихали су се њиме. У сваком валцеру има једна неодољива нота носталгије...

...Он се сећао младости. Оно две три забаве на које је ишао, узнемирена срца као швигарица, и враћао се разочаран и тужан, јер се у осветљењу и у шуштању свиле и блескању очију и минђуша налазио сваки пут осамљен, потиштен и као измучен. Сећао се, да је и он учио валцер; али га није никад играо, јер се бојао да ће погрешити, па ће му се читава сала церекати у лице. По некад би пошао којој лепојци, али срце би му куцало од страха, и он би се блед, не знајући шта ће с рукама, колебао, док је не би други неко уграбио. Тада би му одлануло. Мануо би све; бацио лаковане ципеле бесно у углове јевтине и стеничаве собе, загњурио главу у јастук, корео и жалио себе, и док му у ушима зуји музика, трзао би се целе ноћи, јер би јасно чуо смех једне играчице у пролазу, под туђом руком; а кад би у зору заспао, сањао би како клизи преко углачаног и светлог пода и гриска лепршаву девојачку косу.

— Ходи матори да играмо и ми.

Али после два три корака, Паштровићка остави мужа. — Не знаш ти то, шепртљо! Халас, овамо!

И тетурајући међу раздраганим паровима, Паштровић седе зловољан и ознојен, гледајући у жену и у инжињера, како се тесно стиснути љуљају.

Госпођа Боришка је растворила усне, као да је хтела да пије ваљда звукове и дах младог човека.

Адвокат се осети увређен. Болело га је. Није га мучила саревњивост, него осећај неправде и стида. Можда се њему цео град смеје, као мамлазу који

ништа не сумња? Можда она њега вара? Ружно, ужасно ружно. На то није никад ни помислио; ако и јесте, то је била рафлексна мисао, као што човек у мислима и убија. Али сад му је мисао озбиљна; но он ју је сада примио као двадесети убод у тело које је већ источило силу крви.

Није она била моја жена никад. Боже мој, боже, како је то ружно и страшно глупо!..

Међутим су подолазили један за другим и мужеви. Шомодијевка, кад ју је намрштено шинуо погледом ћелави апотекар, који се код куће на врат на нос морао да накљука подгрејаног кеља и да се измучи са синовљевим задатком, у ком се непознати тврдоглаво играо жмуре, преко рамена викну: — Ми лумпујемо!

Јадник мрдну јетко раменима и мораде да се утеши шунком и упитијаним рацима. Уз њега приону и велики капетан Тришлер, који је лупао прстеном по чаши, затим скочио и хтео слугу прво да ћуши, али онда га помилова по подваљку: — Драги Перице, дајте што вруће да гризнем. — Био је раздражен, јер је на „апреу“ изгубио све паре, које је од жене скривао у баш зато пробушеном балчаку од палице, а које је јутрос зором заслужио од млекарица што им није прегледао млеко. Но који пут, угледа ради и због нарогушених потрошача он је то ипак морао да чини, и то на пијаци лично, шоркајући канте ногом, те би се све сокачке вашке згрнуле. Млекарице би удариле у дреку, проклињале господу, којима би се сутрадан светиле на тај начин што би душмански, анабаптистички крстиле млеко, и онако већ искварено лојним погачама. Сем те личне пасије пијаци је препуштао поткапетану. Нек' се он натеже с паорским сексерима, млађи је и нема породице. Себи је задржао ноћне локале, јавне куће, и разне баба Љубе и сека-Јулке, које се на сва уста хвале, да њима не треба „лиценције“, кад су добре с господом из магистрата.

Пресветли је послао кола са слугом, који је имао јако господски изрезан нос и штедионичку

књигу, те је и Пресветлу из неприлике извлачио кад би се загрејала у фрише-фире.

Кад је друштво поново поседало, напољу неко цикну.

Загрми: сервус Петика! Петика Мразовић, последњи изданак старих српских патриција, на чијим разваљеним гробовима у порти још се назиру натписи, запуштени у плесни; „гражданин и сенатор слободнаго града“. Један му је прамдед дотерао чак до „полковника шајкашке регименте“. Исти је писао и оде у анапестима. Петика је застао сред ове галаме, бленуо је преда се разроко и шмркао. Дакле, очигледно, био је весео. Петика је служио у порезном звању, вукао је сточетрдесет круна месечне плате, а трошио је сад последње своје хиљадарке које је добио за салаш, који су купили сељаци сами, да не оде у мађарске руке. Још пре пет година је хладио мађарски ризлинг у Редереру, а данас пије и шприцере са шљивовицом. Из гимназије га истерали, јер је из ината назвао Кошута псом, данас тек сриче ћирилицу и исповеда, да српски, „с густом“, само још опсовати уме. Али кад чује гајдаша, плаче и вели, да је Ср-рбин, гази свој сопствени шешир, грли гајдаша и тепа му: — пријатељу мој, ја сам Србин! Ти ме разумеш. — Гајдаш Јоца, кад згужва петицу, клиби се и све разуме.

— Та, та, ваша Маришка не уме свући ни капут како треба — штуцну Петика и пружи руку за чашу. Руке и ножице имао је мајушне као фрајла, прслук узан од педља, а лице црвено, безазлено дечје, да човек, тек кад му се загледа у смежуране образе, у наборану кожу на врату, на проседу, као сено суху, косу, опази да је око четрдесете. Чинио је утисак да никад није имао момаштва. Као дечко је закржљао и као недозрело воће у подруму, остарео је у спарним ноћима, угрејаним димом и винском паром.

Колико би кукала његова стара газдарица кад би га у наручју, онесвеслог, носила у постељу. Силно је много жалости било у његовим извраћеним очима, поцрвенелим од подишле крви, у његовим на-

бреклим плавим жилама на слепим очима и у мршавим листовима.

У потоње време су га трпели у друштву само зато да се могу шегачити с њиме. Тако, чим је хтео да седне, Тришлер трже столицу и Петика се пружи, колики је „дуг“.

Иза Петике је дошао и Прекајски. Њему је тешко било да хода ноћу, јер су га болеле очи. То су били, по свој прилици, први знаци сушења кичме.

Прекајскиница је баш учила од Халаса како да дува колутове од дима, кад јој је муж застао на прагу јелењом кожом бришући наочари.

— Зар си и ти пошао у потеру? Не бој се, нећу ускочити.

Прекајски је прогутао и то. Мислио је да ће јој бити доста што је ушао у зимском капуту. То ће је једити и најпре нагонити да пође кући. Он би је већ давно пустио, с читавим њеним миразом и с божјим благословом, да није презао од бруке и да није трпео за љубав оно двоје деце. Он је био човек-чиновник у потпуном смислу. Савестан и спреман. Зато му је председник и туђи заостатак давао на израду. Био је незадовољан, али је све сносио и није хтео ником да се улагује. Као ђак научио је руски и много читао. Пратио је верно све појаве у народу и био на гласу као вредан али непоуздан чиновник. — Ви сте Панслав! — рече му председник, кад је једном запалио цигарету српским школским жижицама. — Шта ви знате, магнифице, шта је пансловен! — одговорио је набусито, и од то доба иде на најгоре комисије. У самоћи је одиста био национална сањалица; децу је учио да му декламују народне песме и Ченгић-агу, што је госпођа Прекајскиница сматрала нефиним обичајем који ће деци шкодити па ће их мађарски професори рушити.

У тајности је гајио социјалистичка начела, шта више помало је симпатисао и са терористима, али је уз то досадио штедионицама, селећи женин новац из једне у другу, ма због тричавих четврт постотака. Јуче је имао сукоб са женом, јер је она примила

прасе као „јабуку“ од једног сељака коме је Прекајски био потребан. Прекајски је пустио прасе на улицу, да гуриче на увеселеније шегрчади. Жена није схватила то као питање части. То је био, у њеним очима, један благословен обичај и чисто прасеће питање. „Ти само још квараш паоре, и онако нас већ по ногама чепају!“

Србију није много ценио, јер тамо „професори политизирају“, али је причао сину о Војводини и о Милетићу и гласао, с негодовањем у души, за владу.

Придошли су се ревностно трудили да достигну степен одушевљења староседелаца, само Прекајски није пио јер то шкоди „очном катару“, а он и сутра има пуно посла.

Паштровић је ћутао, али кад га је жена хтела да одмами у легало, најодлучније је протестовао и довукао је столицу сасвим до Прекајског, јер га је уважавао као начитана човека.

— Молим те, Стево, ти си паметан човек, реци ми по души, је ли то све лакрдија или је озбиљна ствар? То све ту — показа руком уокло и стро-вали уље и сирће — и, и — па ухвати за златан ланац Прекајчев — и то све, што се с нама збивало и збива. Знаш — разумеш ли ме?...

— Разумем — рече Прекајски само да се отресе, видећи да је пијан. — Хм. Како се узме? Комедија јесте, само што нам се у њој срце крнави. — И Прекајски болно развуче своје танке, бледе и испуцане усне.

Паштровић климну главом и као за себе рече: — Само нам се срце крнави. Видиш, мене сад тек боли кад ми се при крају цеди. Боли ме — и очи му се наводнише невино и немоћно.

Прекајски се боље загледа у свог пријатеља. Затрепта и у њему једна танка жица и он положи руку с пуно саучешћа на његово раме.

— Хја, шта ћемо? Морамо вући; вући док можемо. Поправити се не да.

— Велиш не да. Дабоме. А како би се ја радо повратио! Немој мислити да ти говорим зато тако што сам напит. Није, брате; ово све није ишло како

треба. Требало би да почнем изнова, само кад бих могао...

... Ја сам трибо остати паор. Трибало је да сам остао Буња, к'о што ми је био и дида и ћаћа. Нађикати у фришкоме луфту к'о и турчинак у витру; оженити се с дивојком, с којом сам први пут диванио у колу, рађати дицу, орати, пивати, и тући и жену кад триба, уморан, или од рампаша надеран лећи на сино и хркати и онда већ умрити, кад му дође вриме. Па знаш, кад посијем, па Бог да — и пожњећу; а кад Бог каштигује, стегнеш кабаницу тишње, једеш прико зиме више кромпира у шило, а мање шуњке. Сина изгруваш кад се бећари, ал' ти сутра дан ве зује сноплје. Куд ћеш веће љубави и сриће! Није тешко Буњевцу умрити. Мени је овако тешко. Ја не умирем, ја пропадам. Сушим се, к'о коров кад му плуг жиле за'вати.

Прекајски га је слушао нетремице, и код њега је дошао час исповедања, и да није устао велики капетан да наздрави домаћину, и он би изручио своје срце.

Тришлер је говорио уз кикотања, звецкања и упадања у реч, и ковао је домаћина у звезде. Хвалио га је као оца, мужа, као грађанина и колегу, као родољуба који ће за свој рад у народу добити достојну награду, који у овим скученим приликама није могао да размахне крилима, али ће он узлетети и бити дика свега грађанства, а понаособ својих пријатеља, племените супруге, „тог његовог доброг генија“, и миле и даровите кћери. Ђлјен, тлјен, тлјен! Туш!!

Паштровић је за време говора трô дланом чело, знојио се и поређивао чачкалице у разне бојне редове. Стидео се и једва је чекао да дође до речи.

Кад је устао, бука је још кључала. Он руком хтеде да зглади таласе ларме, али само цигани умукосе. Паштровићка насмејано викну: — Пишта, само кратко! Немој опет одушевљено од три хвата. Пази, накривила ти се поша!

Али он само махну руком на њу, загледа се у сланик, зажмири и тури леву руку у џеп од чакшира.

— Госпође, госпођице и господо! Нисам устао

да се захвалим на речима господина великог капетана. Бар не само за то. Устао сам да говорим, да искалим срце своје.

Паштровић застаде за часак и погледа уоколо, не уставивши се ни на ком. Главе пријатеља су га опкољавале као да је у градини међу купусним проколама. Вика и немир се утишавали, јер је домаћин говорио тихо и мирно, као да није пијан. Глас му је био замагљен и пун пребацивања, те су сви у први мах оштрије уперили очи у њега са чијих усана тај глас јеца, и да виде: да ли је у истини др. Паштровић то.

На челу му се нису кочиле оне пуноважне мисаоне боре свих наздрављача. Лице му се сјало, било је благо.

Ержики се стегло у прсима и загледала се у оца. — Драги Туна, ти си лепо говорио, али ја ти нећу рећи: хвала. Зашто да се обмањујемо? Данас хоћу да говорим истину. Ти си, пријатељу мој, лагао. Да, да, лагао си ти.

То је Паштровић рекао тако мирно и тихо, да нико није скочио, но су сви сматрали као најподесније, па и сам Туна, да тај необични увод схвате као шалу; друштво се дакле силом смејало, и ако су се и велики капетан и Паштровићка непријатно врпољили и кисело развлачили усне.

— Но најгоре је, што си ти при свакој својој речи морао помислити: ја лажем, а најжалосније је опет, што ми у истом стилу лажемо једно друго, и себе и цео свет, од како се познајемо.

— Не, не, драги моји, знате ви врло добро: нисам ја никакав борац, нити сам великан, нит' имам заслуга, нити ће их икада такозвана домовина наша и народ признати. Лагао је мој пријатељ кад је говорио о срећи, јер је ја никад и нигде нисам окусио, а данас знам да је и не ћу.

— Ви негодујете, ви се узрујавате, ви не можете да схватите, шта ја то и зашто говорим? Идите сви ако хоћете, али ја хоћу да се изговорим. Доста сам ћутао. Слушаће ме ови зидови, по којима сам се данас први пут озбиљније обазрео, и слушаће ме

моје уши, које данас први пут примају глас Стипе Паштровића.

Жена га је хтела да притисне на столицу, али он ју је тако мрско промерио, да је одступила и са женскињем се удалила.

Ержику је гушио неки болни стид, као кад би сањала да је по улицама бежала нага и неокупана. Она приђе оцу и ухвати му руку: — Тата, зашто то говориш? Седи, нико те не слуша! — Отац је поглади по коси: — Пустите ме, морам.

— Цео мој живот је био једно дуго, пијано — сањиво лутање, кроз непознате крајеве с непознатим људима. Пролазили смо просторе, ја их нисам мерио кораком ни оком, прохујале су године, ја их нисам мерио делима, процвала су пролећа и младости, ја их нисам мерио заносом срца. Крај мојих ушију топотале су обуће ближњих, дотицао сам се њих, поздрављао и грлио, а нисам огрејао у њиховим очима душу своју. Ех, имао сам и жену, али пријатеља и љубави нисам имао.

— Имао сам домовину, имао сам народ и историју, а сад видим да немам ништа.

— Све је хладно и суморно око мене; све је туђе. Ја сам залутао и вапијем за излазом, а осећам да ћу крвљу својом и потрулим лешем својим само нагнојити травуљину и трње.

— Туђин сам дошао међу вас, и као губава овца, изгнан и туђин, угинућу. Оставио сам оно што је моје било, уско, сиротињско, али топло и постојано, а нисам добио ништа у замену. Ја сам лебдео, венуо без корена. Јер ја сам Буња, прави правцати салашар Буња, који је понео топло срце, напупело крај земљаног, белог банка, у свет ваш, где је прва врлина ишчупати срце што раније, још неразвијено, зелено, или га притајити. Ја сам морао остати Буња; или се задовољити самим собом, у себи тражити срећу, без вас, па ма против вас; или да сам узео штап у руке и пошао клисурама уз дебело море, где су буре и борбе с једрима, с валовима, голим каменом и гусарима оплеменили од искони моје поносно племе Паштровића.

— Као мирис тамјана из прастарих одежда, дижу се у мојој души праменови магловитих детињских успомена, кад ми је у дуге и присне зимске вечери мој дид, с племићском гордошћу и дубоком тугом, причао о отаџбини, где море говори, ветрови певају, где је тешко живети, а лако и славно умрети; о светоме Стевану Штиљановићу, који је био Паштровић, деспот и човек душе и срца. Кад је глад морила Барању и Толну, он је отворио житнице и ризнице своје гладнима; и умро је, а да га црви не начеше. Видиш синко — говорио ми је дида затресавши дугу седу косу — зато ми Буњевци волимо море и таласе жита и салашко живовање, јер ту се слободно витла вихор и јер се земља, осим Богу, само још јуначкој мишици покорава. Чим се Буњевац отисне од ње, изгубиће мир и срећу своју.

— Забацио сам широка довикивања са чахира на салаше, сутонска тиха попевања уза шкрипање ђерма, грискање пашњака и звонцање гаравога овна, напустио сам божићња радовања и спавања по шуштавој слами, мирис жуте земље, зажарене пећи и печених хлебова, мирис калопера и босиљка, и загрљаје младих и радних руку. Изгубио сам здрав сан, чиле уранке и читање звезда и времена.

— А шта ми дадoste за то? Немир, грознице и очајну хајку вечитог пијанства и страсти.

— Ја сам носио у души чежњу борбе за једну мисао коју љубим и за душу коју љубим. Али око мене зија несмисао и нејасност без љубави.

— Ви то не можете разумети. Јер ви и ја нисмо једно. Ми смо лагали да смо једно, а нисмо ни један тренут били исто. Мене та лаж и то претварање стају живота...

Гости су већ поодилазили. Само је остао Прекајски, први пут после жене, и Ержика. Мати је испраћала госте и извињавала мужа да је пијан као пањ и не зна шта булазни. Ержика се повукла од стида и јада, легла и јецала под покривачем.

Паштровић још тише настави:

— Ја лебдим, откинут од свога корена. Ја про-

падам и нема ми спаса... — Онда се загледа у Прекајског, који је провлачио прсте кроз косу, дрхтао и озбиљно схватао Паштровића. Размишљао је, шта да му рече. Паштровић погледа око себе и као да се зачуди што су остали сами. Па изненада плану: — А где су цигани? Цигане ми вратите. Хоћу једну нашку да пивам и да плачем. Бећарца нек нам свирају, је ли, Стево?

Стева се диже да пође, а Паштровић искапи чашу и поче нетачно да натуца: — Еј дико моја, пола срца мога...

— Срам те било, растерао си госте својим парлуком. Ха, ха, изгледаш као Кинез!

Паштровићу севнуше упале, малене очи, задрхташе му опуштени брци и баци чашу на жену. Она цикну, а чаша се здроби на електричној сијалици над столом.

Прекајски се брже покупи и једва утече пред Паштровићем који се за њим тумбао у ноћи.

VI.

Сутра дан је ишла од јутра до мрака потера за адвокатом Паштровићем, кога као да је земља прогутала.

Други дан дошао је његов „шогор“, Јоза Матић, са салаша да јави, како је Стипа, сав улопан и угруван, стигао онамо. Сад их напаствује и иште сељачко одело и плуг, да оре и да цепа дрва, ма да време није још за то, и вели, да су њему господа присикли корин и он неће више у варош. Жену псује, а кад му кћер спомену, он плаче и моли да је не пусте да умре од глади.

Кад су физик и Прекајски отишли по њега, нашли су га како, гологлав, вуче с друма један изваљен багрем и гаца у доколњачама чизмама по глибавоме снегу. Њима се учтиво јавио и смешећи рекао, како је штета да се то дрво не употреби за гориво или за тачке, и како је овде чист ваздух. Да га више не боли глава и да ће наново почети живот.

На зивкање, да се, као бајаги, провозају, од срца се насмејао.

— Ви мислите да сам луд. Нисам кад вам велим. Нећу више да живим с оним гадовима. — И пљуну.

Говорио је тако убедљиво и трезвено, да је обојици срце зазебло.

— Али Ержика, па дугови? Веровници су већ држали договор. Ходи, па бар напиши како стојиш; знамо ми да си ти здрав.

Није ништа одговорио, али је сео на кола.

При улазу свет је у чопорима застајао и бленуо у њих. А то га је једило те је сипао псовке на пролазнике: — Шта зверате, гадови једни!

Хтео је да се стане пред својим станом. Али они му признаше да је жена данас отпутовала с Ержиком у Татру, рођацима. То га је довело до беснила. Скочио је у колима и претио песницом: — Блудница, несрећа! — викао је из изобличеног грла.

Најзад се смирио.

— Знам да ме водите у лудницу, — напоследку рече апатично.

На ноћиште га склонише у градску болницу. За њега нису били на чисто, ко ће плаћати и у који разред ће га сместити у Шварцеровом заводу. Мирно је вечерао, пустио је да га свуку, а болничара, крмељивог Ђуку који је сазидао кућу лечећи младе људе, сам, без докторова знања, и кришом продајући, по скупе новце, лекарије из болничке апотеке, запитао је најозбиљније, да ли он хода чврсто и шта мисли о њему, је ли он из истине полудео?

Ђука одговори на прво са да, на друго са не — и зазвекну свежњем кључева.

У јутру су нашли д-ра Паштровића раскиданих жила, огрезла у крви, на сред собе. Још је превртао очима, али му не би било спаса и да није 'толико крви изгубио, јер стакло је било замусано и, по свој прилици, отровно.

НАШ УЧИТЕЉ ЧЕТВРТОГ РАЗРЕДА.

Кад ме је отац узео за руку и одвео у четврти разред, да ме упише код господина Јована Чутуковића, срце ми је лупало под новим оделом, нешто од жалости што није више под феријалним трикоом, у коме се тако згодно провлачи под ћупријама и пентра на туђе воћке, а нешто од страха и респекта пред брадатим господином учитељем — а нешто и од поноса. Ја сам тада, наиме, већ стегао под пазухом нове читанке, рачунице и земљописе, много дебље, тврђе укоричене, илустроване и скупље од којекаквих буквара и библијских прича. И док ме је господин уча гледао кроз велике и буљаве, црне наочари, и дубоким, озбиљним, чисто жалостивним гласом бодрио, да само будем добар, па ћемо се лепо слагати: ја сам гледао у његову дугу, меку и таласасту браду, која се полако тресла при свакој речи, и помишљао сам како господин не мора носити пошу као мој баба и остала господа, и како он — боже — изгледа кад се умива? Он ми је био мио, и ако сам се некако прибојавао њега, јер се у школи говорило да господин из четвртог, истина, никад не туче, али је здраво строг. Мени се оно прво допало, а ово потоње нисам умео да схватим. Како може бити строгости без пацака? То ми је било тајанствено, па сам га се прибојавао. Дабогме, ту је одлучила и његова старост. До тада сам све имао учитеље који су били млади, имали свеж осмех, који су се и лоптали с нама, и чије смо цвеће често носили лепим госпођицама. Знам, да сам

се у другом разреду вазда враћао кући заобилазећи, само да сретнем господина Пајицу, како виси под прозором ђаконове госпођице Анке и како лупка штапићем о своју ципелу. Ја бих се тада гласно јавио: љубим руке! — а он ме не би ни приметио. Али мени је ипак то било тако пријатно, да бих потрчао кући и трчући се смејао.

Чим смо изашли из школе, ја сам појурио, и против очеве заповести, право кући, да једим снајину Мацу, преко баште. Она ће сад тек у други, а ја ћу јој кроз тарабу показивати силне, дугачке, страшне бројеве у рачуници и гураве замршене разломке, све саме ребусе за једну седмогодишњу дунду, која само лиже усне, једе зелене кајсије, успављује лутку и прави с њоме сватове. Она ће се разрогачити, дивиће ми се, и, каква је ћурка, још ће плакати већ у напред, кад јој кажем да су коњички скокови играчка према проклетим разломцима. Уз пут сам загњуривао нос у нове књиге; годио ми је мирис нове хартије и штампе.

Није прошло ни месец дана и ми смо заволели господина. Нисам примећивао како, али ми смо се тако научили на њега, да смо увек о њему говорили — и Мила, који свакоме подражава, кад би смо се код нас играли школе, знао би му погодити и ход и покрете и глас. Особито је знао да диже, спушта и лупка писаљком и да се пропиње на таблу, као господин, који је врло мален, па кад почиње да пише у врх табле мора да се на прсте истеже, а то је иначе за тако једног старог господина врло смешно. Само што се ми не смејемо господину, већ само Мили. Ја сам обично сањао како он прича. Знао сам му сваку бору, и волео сам да гледам његову дебељкасту, старачку руку са широким прстеном, кад је положи мени о скамију док прича. Тако смо се брзо научили на њега, да кад би прошао мимо којег пређашњег учитеља, учинио би ми се туђ, као да му никад нисам био ђак.

Никад нас не би псовао. Па ипак, кад би који од нас правио немир, и он због тога престао гово-

рити, а она округла, црна стакла засветле на ону страну, настао би тајац као у цркви. И после би пероном ударали у ребра онога, ми сами. Никад се није смејао. И зато кад би што веселије причао, глас би му се дизао, говорио би реч по реч, као да се бори са смехом, а ми бисмо зауставили дах и, као фишеци с фитиљем који догорева, гледали у његове скривене усне и назирали, кроз црна окна, светлуцање очију. Па кад би се осмех прелио преко његова лица, засмејали бисмо се задовољно, и одлакнуло би нам. Он би тада развукао усне, неприметно би се затресао и онда би се окренуо и, као да се стиди, скинуо би пажљиво наочари и брисао великим, плавим рупцем стакло и крајеве од очију. То су нам били часови највећег уживања, када бисмо се од драгости весело окретали једно другом: — види чичу, види нашег чичу! О томе би после школе говорили, застајкујући и не мислећи на угрејану, мирисну чорбу, смејући се и млатајући рукама, и о томе бисмо родитељима досађивали за ручком. Јер, заиста, ја данас не знам зашто, али тада је тако нечег доброг и блиског било у његовим жмиркавим и црвеним очима које је ретко дотицало сунце. Ми смо те тренутке и његове слабе, кртичине очи ваљда зато и волели тако, што су вазда биле иза мистичних, мргодних, црних наочари.

Ми смо били тако пуни њиме и његовим речима, да су нам често већ и матере постајале љубоморне. — Хо, Боже мој, шта мора бити у том вашем господину! Морам му рећи, да и мене научи како да вас савладам у кући! — рекла би моја мати, али је и њој било драго. Најлепшег голуба назвао сам: чича, а и на вашаришту најлепше оплетену и најтврђу лопту звали смо сви чичом, а без договора. Шта више, сећам се, раније сам, у пркос свих родитељских укора, сваки пут питао оца, да ли је истина оно што нам је уча причао. Чичине приче сам само понављао, а никада ни посумњао нисам у њихову истинитост.

А чича је дивно знао приповедати. Уопште, он је све приповедао, нама се бар све, чему нас је год учио, чинило као приповетка. Није он измишљавао,

рецимо, некаквог Милана, који је био сушта доброта, учтивост и вредноћа, и онда опет некаквог Јоцу, који је, наравно, опет био сама пакост, неуредност и леност. Он је говорио обичне ствари, као што се налазе и у школским књигама, али у његовим устима оне су оживљавале, постајале топлије, примамљивије и присније, незаборавније. Сада, кад замислим себе у другој, зеленој скамији, изнутра изрецканој и ишкраној именима мојих претходника, а са стране ноктима изгребене, жуте, масне боје, па онда његово непомично попрсје иза катедре, ону дугу, мирну браду и и дубоко, полугласно грло, ја сада разумем да је то била само интимност велике љубави, која је његове речи заслађивала и обавијала у мекоту једне материнске, свилене мараме. Он би почео: — децо моја! — а цела би се школа, као класје, нечујно покренула. Тада би се сваки намештао тако да седне што удобније, па да се, скрстивши руке или положивши их преда се на скамију, не мора мицати догод не зазвони. И он би причао о Исусу, и у нама би се осмехнуло — и ми бисмо видели Исуса како корача пустим, ливанским путањама, — или би говорио о Дунаву — и пред нама, пред децом равнице, шанчева и бара са шашом, почела би бујати, ширите се и плавити она танка, кишна вода, која у пролеће протиче пред нашим капијама; или би узео креду и заокруживао оне, његове, као штампане лепе бројке, и ми бисмо, онако непомични и немих усана, хватали те исте бројке, скакали по њима, ређали их и надметали се, да унапред погодимо какву ће и какву бројку мора сад чича да потпише. Ми смо несвесно осећали радост немога душевног саобраћаја с тим старим човеком, а то је и њега обујмило сваки пут, кад год би радио гледајући у ону стотину очију, средсређених у његове наочари. Зато је прву реченицу изговарао као свакодневни, пријатељски поздрав на улици, а што би јаче осетио струјање малишанских душа, то би му глас бивао челичнији, млађи и убедљивији. Сећам се, било је тренутака, да нас његово причање тако зароби и привуче, да нам се чини, да ми и нисмо у школи,

заборавимо све, само пазимо у две светле тачке његових наочари. Тада као да нам застане и срце и као да видимо под црним окнима његове сузне очи, — и међу нама нема разлике; ми у њему, он у нама; јер тако се поклапају, тако су једно наше узавреле, младе мисли и његове искусне речи. А и он је осећао исту дрхтавицу непосредности и стварања, и он се заруменео у томе грљењу са занесеним полетарцима и сигурно је и он сам тада заборављао на све, и на кућу и на гробове своје, и ја сам уверен, да га је ко у томе часу запитао изненада: има ли деце, он би показао на нас.

А господин Чутуковић је имао једну кћер.

Кад би звоно несташно и пиштаво зазвонило, чича би дигнуо главу, застао и заћутао. Лице би му се полако скупило у обичну строгост, а ми бисмо излазили зажарених ушију и тек бисмо на улици зацакали.

Чича је имао кућу близу градскога парка; имао је жену и јединицу ћерку. То је знало свако дете у вароши, знао сам и ја, али досад су ми, та кућа и та госпођа и та девојка, биле као и остале куће, поред којих сам пролазио, као и остале госпође и госпођице, којима сам капу скидао. Сада су се и оне у мојим очима издвојиле. И ја сам често пролазио испред четири малена прозора утишаним корацима, гледао у чисту, зеленкасту боју зидова, у као снег беле, чипкасте завесе, а особито сам волео бојажљиво завирнути, кроз тешку, чамову, загасито бојадисану капију кад би случајно остала отшкринута. Кроз отвор би замирисао јасмин или, пред вече, разбуктали, опојни дах датура и белих звездица укоченог и плодног, племенитог дуванског цвета. Лозе би се до капије нихале са затегнутих жица, а из дубине, пред ходником обраслим у хмељ, смешиле би се, чистим цреповима оперважене, тачно заокругљене, леје с кокетним даниноћима и ватреним мушкатлима. Улаз је водио међу једрим и важним чуваркућама, чије сам изгњечено дебело лишће тако често волео надувати, па да се надме као зелена жабица.

Велика ме је жеља вукла, да уђем у ту, тишином и чистотом тако одељену кућу. Господин је био сваки дан исти истацки као и пређашњи дан, озбиљан и званичан; на њему и на свем његовом држању, чак и на улици, владали су искључиви знаци учитеља, те је нас све необично дражила радозналост: видети и чути њега у његовом сопственом дому и кругу; и познати га као човека, како говори о десетим стварима, које немају никакве везе ни с рачуницом ни са земљописом, посматрати га као баштована, како калеми и везује вињаге ликом, чути га како говори са женом о скупочи на пијаци, и вирити, док у прслуку, заваљен у наслоњачу, слуша своју јединицу и њу милује по коси и љуби је у чело.

И зато сам ја већ дозлогрдио оцу с непрестаним питањима: — шта ради господин учитељ у читаоници, шта чита, с киме и о чему разговара, и да ли се карта? Кикотао сам се, кад сам дознао да се и он воли картати. И то још на новце. Нисам никако могао да представим себи њега, налакћена о зеленисто, у диму, међу побацаним, допушеним цигарама, како меша и туђе паре згрће, истом оном доброћудном, пуначком руком, док остали пљују под сто и говоре ружне и неразумљиве речи. Али ипак сам трљао руке, и једва сам чекао сутрашњи дан, да га видим, да ли ће какав дрхтај руке или сањиви, расејани нагласак које речи, одати карташа; у опште, да ли ће се што променути у мојим очима?

И због тога, што смо га сматрали да високо стоји над нашим главама, што смо у њему тако мало опазили од оних свих људских радња и особина наших отаца и браће, ми смо се трудили да, пошто пото, приступимо њему ближе, да чулима својим, опипљиво, дознамо, је ли и он човек, као сви наши, остали, ближњи, или је само учитељ. И зато смо се сваки пут грозничаво и до буботака раздражено натицали, ко ће учинити какву приватну услугу господину учитељу. — „Молим, ја ћу!“ — викали би смо у глас и пропињали се на скамије, пружајући руке високо над главама и раменима, и нервозно мичући

кажипрстом и великим прстом — када би господин ушао у школу с каквим завежљајем. И ја бих, када би баш мене одликовао чича, журно скочио и, не закопчавши зимски капут, у сред циче зиме головрат појурио, сав срећан, низа степенице, скачући све преко три-четири, као у страху да се чича не премисли и неког другог не пошаље место мене. А чича би куцао о прозор, махао главом и викао за мнош: — закопчај се, Милутине!

Тамо би ме обично дочекала госпођа учитељка, једна предебела и висока жена. Она је и у кући ишла вазда у црнини и имала је стално подбуле, исплакане очи. Па и кад би ми се захвалила и кад би ме помиловала смешећи се по образу, осмех јој је био невољан и тужан, болеснички и усиљен. Ни три речи не би рекла а да не би уздахнула. Ја бих се у таквим приликама летимично обазрео, само да нешто упамтим од ходника и собног намештаја. Госпођицу Владиславу сам обично чуо како свира на клавиру, или чита код прозора на округлој клавирској столици која се врти и по вољи диже. Код прозора је било постављено неко узвишење, прострто српским ћилимом, тако да се госпођица с улице видела до појаса. Из собе је тихо струјао хладовити мирис чистоте и неког неизвесног парфема, као фино воће. Међу прозорима је вазда тињало црвено кандило, израсло из оквира руске богородице, међу чијим се борама од позлаћене меди црвиле крупне очи и стармладо, озбиљно лице премајушнога Христа. Друго је опет кандило жмиркало на сточићу са старим, избледелим фотографијама. Моја мати каже, то су учитељева помрла деца.

Ми смо сви знали, да је учитељу умрло троје одрасле деце, две велике ћери, удаваче, и син правник. Сећам се само сахране овога потоњег, Била је позна кишовита јесен. Црква је била мрачна и загушљива, од испарења силних јесењих ружа и дебелих, расцветалих, воштаних фитиља. На кору је певало певачко друштво, у коме је била настала збрка, јер је једна певачица пала у несвест. Знам и то, чим би поп или

кор престао појати, кроз цркву би се проломио плач и раскидане, до пола, у јецању угушене речи матере и сестре. Отац је био само нешто више погурен; а да ли је и он плакао, није нико видео од црних наочари. При крају тек, кад је госпођа обгрлила ковчег и осорно и, некако страховито, озбиљно и свађалачки се устремила на свештенике, претећи — и њима и Богу — господин ју је ухватио за руке и утишавао: — Смири се, Наталија, молим те; смири се, Наталија, и не вређај Бога! Божја воља, Божја воља!

И зато је госпођа Наталија била вечито исплаканих очију и излазила само на вечерње и на гробље. На гробљу би се састајала с мојом мајком и ту би јој се плачући тужила да ју је стид што се гоји. Мати каже да је то од силнога плакања. Исплаче се, па јој онда јело за срце расте.

Господина учитеља нико није никада видео да плаче. Ја га чак нисам видео ни да се шета са женом и са ћерком. По некад би га само Владислава зауставила на углу пред црквом. Говорила би му тихо, и то с оним уобичајеним осмехом свију госпођица према сваком туђем господину, а он би озбиљно слушао, неколико речи приметио, па вадио новчаник и давао новаца. — Љубим руку, отац! — Збогом!

Али је свакако волео своју јединицу. Само је то била нека чудна љубав, те смо ми често чули за столом да је он једини човек на свету који је могао поднети тако лако оне ужасне ударе у породици. Други би отац полудео или свиснуо, а он живи и даље, као и пређе. Но мени то никако није ишло у главу. Ми смо сви имали оцеве који су често долазили пред школу, да нас за руку воде кући, који су преслишавали наше задатке с нама заједно за постављеним столом пре вечере и који се не би устручавали да се који пут и ваљају са нама по поду и у постељи. Па кад ме један дан отац не би пољубио, или кад ме не би преко стола погледао у очи, то би ме љуто пекло, те бих одмах слутио неко зло у кући, претраживао бих своју савест и ноћу бих се

правио да спавам, а међутим бих пазио, да ли отац што шапће с матером и да ли спава. А кад би мој отац набрао пуне шаке црвених и жутих ружа и, покидавши трнове, предао их госпођици Владислави, која нас је посећивала, али само на кратко време, сваки час гледајући на малецки женски часовник у пасу, она би се осмехнула на руже: — Боже мој, кад бих ја имала ружа у прозору, да ми ви не наберете! — Па и ваша је башта пуна! Да, — одмахнула би Владислава руком — кад би отац дао откинути и један пупољак! Он каже, штета је за руже. Шта ће ти то? — вели — то су женске беспослице. Он мене држи као сина. — А кад то каже, она се насмеје и порумени, онако сува и бледа, и онда је лепа.

Романе и приповетке читала је Владислава крадом, кад их добије од моје сестре. Отац јој је иначе куповао само путописе и, уопште, књиге у којима нема забаве. И она се привикла томе. Знала је и физику и математику и хемију, боље од мога брата који је матурант. Она је на то своје знање била јако поносна, па су је зато у граду много мрзели. Ишла је увек право, имала је дуг стас, па је радо носила принцес одело од енглеског штофа на коцке и на пруге. Прошле је зиме све време читала Брокхаузенов лексикон. Мој отац јој је рекао да то нема смисла, јер лексикон није за читање без прекида, али она је поруменела и није јој било право. Само је поругљиво рекла, да се зато с њом не може забављати тако лако као са осталим девојкама. Зато се она и неће удати, јер су наши млади људи сви празноглави и лакомислени. На забавама није играла. Младићи су се, заправо, бојали ње. Озбиљно и напрежући су се разговарали с њоме, јер је она, као мачка на мишеве, одмах скочила на погрешке у њихову говору. Она је говорила да би се смела упустити сама, без и најмање страха, у велики свет, али отац је није пуштао ни рођацима да путује сама.

Владислава је имала новаца. То се знало, али отац, до њене двадесет и четврте године, није пуштао ни једног просиоца преко прага. Сада је, опет,

она сама постала толико избирачица и нервозна, те не зна више ни сама шта жели. Незадовољна је, пуна рђавог, „научног“ мишљења о мушкарцима, те их одбија и понашањем и изненадним питањима, јер је сад, у њеној двадесет и седмој години, избијала из ње опорина и душевни немир презреле девојке, која није никада преврела. Мати је знала за то, то ју је и болело, али је већ била исцрпла сва заколишења породичне дипломатије, којима је морала прво само до знања да стави својој кћери каквог новог просца, па тек онда, постепено и тактично, да припреми у њеној ћуди барем једно трпљиво расположење према новој прилици. Мати је сада много плакала и због ове живе ћери, јер је приметила, како је рођена кћи презире. Јер, чим би кукавна госпођа Наталија и почела: — ја знам, да си ти моје паметно дете, али видиш, не може се ипак мимо свет, и, напоследку, то је од Бога; видиш, каже ми јуче тетка Ната, да један красан млад човек и на свом месту...

— Ћути, остави ме на миру с тим бапским проводацисањем. Ја, ако хоћу да се удам, удаћу се, како ја и када ја будем хтела! — викнула би дрхћућим гласом Владислава, и гордо би устала и отишла у своју собу, да тамо гризе рубац у бесноме смеху или плачу.

Мати је само опуштала руке, а мужу о целој ствари ни речи није смела рећи. Он је давао новац, ручавао, читао, калемлио воће и ишао у школу.

Такав је живот текао у Чутуковићевој кући; тако се бар говорило у граду. А Мита, чија се башта сучељава с учитељевом, прича, да се он често завуче међу чокотове до тарабе и да одатле који пут види како се затресу стаклена врата од ходника, а мирна, права Владислава, уједајући се за усне, трчи преко степеница у сеницу на дну баште, и ту се баца преко храстовога стола, и само што јој се леђа грче, па кад јој приђе мати, она је и не погледа: — Бежи, бежи, свему сте ви криви! Хтели сте да вам будем играчка и дика у кући, и утеха за оне гробове, а сад се кајете, па би сте, због своје савести, да ме гурнете у брак. Нећу, нећу! Хоћу да угинем, ту, пред

вашим очима. Нећу, нећу! Хоћу да угинем, ту, пред вашим очима. Да гледате шта сте учинили од вашег слатког мезимчета!

Али чим наиђе отац, она скочи, глади своје чупаве прамове око ушију и очију, и грискајући ластар, певуши какву било веселу песму.

Једнога дана нам је господин учитељ опет причао. Говорио нам је о ваздуху. Говорио нам је о њему као да говори о столу који се види, који се може опипати и покренути с места. Ми смо већ давно научили лекцију о ваздуху, али нисмо мислили на њега као ни на учење о безгрешном зачећу матере божје, шта то уистини треба да значи. Пазили смо али никако нисмо могли да схватимо присуство нечега што никад не видесмо, нити икада стегнусмо својим прстима. Онда нам је рекао, да машемо шаком горе доле, па ћемо осетити један притисак, један опипљив ветар. Изненадили смо се и обрадовали. Гле, ту заиста има нечег. Онда нам је рекао, кад не би било ваздуха ми бисмо се угушили. Како нема ваздуха? Како може негде не бити овога што је управо ништа? То је било за наше мозгове претешко. Онда нам је донео један сточић, с рупом насреди и с два мотовила. На сточић је метнуо звоно од стакла, као оно, под којим се у деликатесним радњама чува сир од мува. И онда је извукао на нашу велику веселост из цепа једног несташног, али преплашеног врапца. Метнуо га је под стакло, а он је лепршао и кљуцао у стакло; на послетку се збунио, шћућурио се у средину и, увукавши врат, жмиркао ситним, округлим и сјајним очима, као црне перле.

— Видите, децо — настави Чича — он сад ту лепо живи, као и напољу, дише, и још да му дамо жита, мислио би, да је позван у госте. — Мир, остави, Перо, те мрве! — А то је за то, јер и под тим стаклом има ваздуха, као и у овој соби и као напољу. Али да ми тај ваздух извучемо испод звона, онда бисте видели, како би се сиромашни врабац давио, отимао и угинуо. Јер, децо моја, без ваздуха се не може живети, без чистог, слободног дисања, што га ваздух даје, који је Бог створио за све нас,

И господин поче оним крацима горе-доле мицати, и као да се чуло како ваздух пишти излазећи напоље, а врапчић се узнемири, поче као пијан леткати, немоћно ударати крилима о стакло и, најзад, паде, а само му срце узнемирено и стреловито брзо бије. Господин хитро отвори доле отвор, ваздух покуља унутра, а врабац полако поче долазити к себи. Очи су му заблистале, и кад га је Чича показао у руци, у отвореним устима само му је језик био црвен од једне капље крви.

Једнога дана ми уз пут Мита шану на уво: — Дођи код мене, да видиш нешто. — Ја сам одмах наслутио, да се ту нешто ради о учитељевима.

Чим сам бацио књиге и попио свој ибричић каве на душак, да сам све непце испекао, одем Мити. Они су имали два дворишта и башту. Кад се не бисмо играли у штали или се не бисмо котрљали но бреговима од неокруњених кукуруза по чардацима, то јест, кад би нас Митин отац камџијом гонио, ми бисмо се склонили у велику башту, која је била сва обрасла у корову за метле и пуна окречених јабука и бресака. Ту бисмо се несметано могли играти арамија, или, кад је Митина мати болесна па је глава боли и иде сва повезана по кући и плачевно замера свима и псује, ту бисмо гулили са комшијина зида црвене, старе опеке и скидали бели прах салитре са њих, мешајући то све у старе боце, па се играли апотеке. Особито је пријатно било повући се до тарабе, где је земља под сочним, нађикалим, киселим дрвима вечито влажна, па је под старим, пешчаним каменом пуно гмизаваца и беличастих буба. Одавде се комотно могло гледати у учитељеву башту и, по читаве сате, слушати и гледати шта се тамо говори и ради.

Кад смо улазили у башту, Мита пуноважно метну прст на уста, што ми је још више распаљивало радозналост. Чучнули смо на две цигле и вирили кроз лабаву, црвоточну даску. Ја нисам ништа видео. Али Мита ми је немилосрдно гуркао нос у пукотину: — Видиш, десно! — Онда чух речи. И кроз широко

лишће од лозе угледао сам у сенци за столом Чичу и попа Душана, кога су звали поп Галама, јер је увек викао и читао еванђеље као да се свађа с парохјанима. Поп је певуцао једну стихиру, а стари је горе-доле чешљао браду, крхао је међу прстима и грискао. Иначе је замишљено гледао у шах. Кад је учинио један корак, поп се насмеја: — а-х-а, дакле та-ако-о! Е онда ћемо ми вас по глави! Шах! С главе риба смрди, с главе риба смрди, с главе риба смрди! — и поче ту реченицу да пева у петоме гласу.

Владислава је ухватила рукама преко ноге пребачено колено и непомично пазила на плочу.

— Отац, начини рошаду!

Поп је погледа изазивачки и подругљиво рече: — Ех, шта се ви, врајлице, плећете у ствари које су тешке за ваш женски мозак. — Опростите! — дурновито одврати Владислава и одману раменом, кад ју је поп тобоже очински ударио по њему. Поп настави певати кроз нос и шмркати и бирати изнад фигура у ваздуху, као не знајући на коју да се одлучи, а другу руку спусти и — тачно сам видео — стиште Владиславу за колено. Владислава утегну усне, још оштрије, силом упре очи на сто и хтеде полако одгурнути мушку руку са колена. Али ова се припила, коштата и неустрашиво силеџијска. Борба руку свршила се тако, да је Владиславина танка, бледа ручица пала на крупне, чворнате прсте, и још их својом бојажљивом, уздрхталом снагом тешње стегнула око свога рођенога колена.

— Ех, куд пукло, — да пукло! — Кликну поп радосно, а очи му се засветлеше, те покрену топ против учитељеве краљице.

— Шек и шек до зоре!

Владислава устаде бледа, протеже се ломно, као сана мачица, зглади блузу на прсима, и ако није била прашна. Затим се окрете и лаганим корацима пође у ходник. Са ходничких се врата обрну. Из полуотворених врата још се забелело њено дугуљасто лице и црне очи, па се намах трже, и униђе залупивши врата за собом.

Чича је за све време пребирао браду и немо кретао луткице по столу.

— Девојко! — рече мирно и погледа поред себе.

— Владислава је отишла — рече поп Душан фамилијарно.

— А? — учини отац и подиже главу.

— Госпођице Владо! — викну поп, а у гласу му је јечало задовољство што тако гласно може да изговара и то име.

— Воде — прошапта у браду отац.

— Донесите воде! — заповеди поп, и не зна ни сам ваљда зашто се насмејао.

— Молите ваљда — рече пригушеним, строгим гласом девојка.

— Ха, ха, ја не молим.

За све време Владислава га ни погледала није. Кад је поп изгубио партију, дигоше се.

— Чекајте, идем, да оперем руке — рече учитељ и уђе у ходник.

Владислава је спремала у кутију пијоне и скоротече. Поп Душан је звиждао.

Онда девојка напречац диже главу и погледа га молећиво у очи.

— Што сте такав?

Поп је удари лако по образу, саже се, као да тражи нешто по столу и хитро је пољуби у прса.

Она мало устукну.

— Пазите!

Поп удари у богородичин кондак, испрекидајући га шапатам:

— Лудице моја, лудице!

Она се смешила и, чувши да отац долази, извади брзо иглу из блузе и убоде поп-Душанову руку на којој су искочиле, као гајтани, жиле пуне крви.

Мита каже, да се јуче играла тим жилама.

Мене је ова слика силно зачудила. Некако, крај све радозналости, ипак сам стидљиво жалио што сам уходио и био сведоком свега овога, о чему сам одмах знао да је тајно и забрањено. Кад су

учитељ и поп Душан пошли напоље, и стари закопчавајући капут, безбрижно наређивао Владислави свакидашњим гласом вечеру, први пут ми се учинио он бедан и жалостан човек. Дошавши кући тешко ми је било носити у себи ту тајну, као да је мој сопствени грех, те сам понављао у себи, као лекцију из катихизиса: — то се не сме рећи, то се не сме рећи!...

Ипак за вечером, тобоже случајно, запитао сам матер: — да ли је поп Душан рођак господину учитељу? — Отац и мати се згледнуше.

— А од куда ти то пада сад на памет?

— Тако, не знам ни сам, — и морао сам да погледам у тањир, и да се жестим, што ми се крв из вратних жила поче дизати у образе.

— Јеси ли исписао рачун за сутра? — прекиде отац ћутање.

Ја се дигох и чух, како мати нешто немачки шапће оцу. А он дува дим у вис, и каже: — Ја то просто не могу да разумем.

Сутра дан сам у школи био расејан и сваки бих се час ухватио, како чујем господина, али не знам шта говори. Скупио бих чело и прибрао бих мисли да га пратим, али он се од једном почне удаљавати од мене, те ми се чини, гледам га кроз прекренути дурбин, а место његове, као чијода смањене главе, видим пред собом лепу, округлу, црну браду попа Душана, његове крупне, удубљене црне очи и меснате усне, које су сваки час готове на песму, псовку и на смех. Такве сам главе виђао у немачкој историји мога оца. Глава, као у оних асирских царева са уплетеним косама и брадом, од којих се у камену само профили испупчавају, а пред ногама им упрегнути у кола украћени лавови. Он се смеје и удара Владиславу по танком, бескрвном образу. Зашто она, тако горда и озбиљна, то трпи? Отац и мати је сигурно никада нису ударили по образу. Она је једном говорила мојој матери, да се не воли љубити ни са оцем ни са другарицама. После мора да отире место пољупца рупцем, јер јој се гади. А неће

да игра, пошто су мушкарци прљави, и она, и кад се рукује с њима, после не може довољно да пере руке сапуном. На прстима јој, каже, дуго остаје воњ духана и механе. А не устручава се стиснути жилаву и црну шаку попа Душана и пушта да је овај пољуби у груди. Моја детиња душа се бунила против тога, јер је нагонски осетила присуство једне непријатне лажи.

И ако уверен да радим ружно, и опет сам отишао Мити да прислушкујемо.

Путем смо се срели с господином и с госпођом учитељком. Ишли су на колима. И опет ваљда на гробље или на салаш, где господин тресе мед из кованлука. Ђутао сам, али сам чекао да Мита, који све сме да каже па чак исмејава и хроме јавно у школи и ако зна да је Симинова тетка хрома, да он баш рекне оно на што сам и ја помислио.

— Аха, сад ће бити сами!

— Хм!

— Јесте, богами, — и био је весео, као кад наиђе на какво неподвижено врапчје гнездо.

Мита је имао право. Поп Душан и Владислава су се шетали горе доле по башти и живо су говорили, али тако, као да су се бојали да их когод не чује у празној кући. Он је сваки час застајкивао, као да је хтео сести, али она се брзо окретала, још док не би стигли до сенице и до ходничких степеница.

Он је говорио и хтео јој је да ухвати руку. Она није пустила, али тако као да и не узима на ум шта он хоће.

Одједном она стаде и ухвати се рукама за следе очи.

— Али зар ви не видите да је то немогућ положај? — И затворивши очи настави: — Ја нисам, нисам довољно прибрана, не знам како смо ми и дотле дошли. Ја, ја не знам шта ви хоћете, не знам управо, шта ја хоћу. То је да се полуди. Смилујте се, молим вас, ако ме волите, смилујте се!

Он је ухвати за руку и она пусти.

— Нашто ме мучити таквим питањима? Ја ти

на све могу одговорити само, да те волим. Ето, волим те. Мени је то и питање и одговор, ја не мислим ништа, и све сам рекао што мислим кад ти кажем да те волим.

И онда је хтеде загрлити, али се она извину и окрете.

— Идите, ја вас мрзим!

Он се насмеја. Владислава га погледа строго, а он је трже себи и пољуби је у косу и у уста. Девујка, као да се згрчила, скупиле се и паде на њега и почне сва дрхтати од плача. Поп Душан је помилова по коси и поче јој тепати, као детету, а глас му је омекшао, те сам очекивао, да ће тај плећати, груби човек зајецати.

— Лудице моја мала, бубице! Видиш, како си мала, видиш, како си, као од порцелана. Први би те ветар разбио. Али ја тебе не дам, не дам ја тебе.

И као болесника, који је овај час устао из постеље, полако и опрезно доведе је у сеницу. Посади је на клупу, а она је непрестано плакала, кријући лице рукама.

— Буди паметна, што сад плачеш! Лудица си ти, лудица, поред свих тих твојих књижурина.

Владислава диже одлучно главу улешану од плача и стида:

— Зашто ме мучиш? Зашто си тако груб према мени? Зашто? Шта сам ти скривила? Хоћеш да убијеш у мени и понос и стид. Је ли то само ћуд твоја? Шта имаш од тога што си ме сломио, што ме газиш, шта имаш од тога што ме волиш? Нећу, нећу да чујем тај твој поругљиви смех! — и Владислава затвори уши длановима.

Поп Душан се осмехну некако необично болно и полако јој скиде руке и задржа у својима.

— Ето, шта говориш тако! Видиш, и ја сам човек, и ако сам поп! — и то је рекао намргођено, у јарости, дижући јој пред очи крај од мантије. — И ако сам поп! И мени куца срце, и када сам ти први пут погледао у очи, стала ми је душа у грлу, и заболело ме је ту у прсима. И сто ме је врагова

боло и шибало, да те вређам, да те, да те до суза вређам, јер си ме ти презирала, шта ли. И од онда, кад год бих те гледао, исти убод у прсима, а немам мира, ја хоћу да ти будеш моја. Баш зато што изгледа немогуће, баш зато хоћу да ти будеш моја, и ти мораш бити моја. Шта сам ја досад живео? Прогладовао сам гимназију и богословију, као пас крао се по смрадним кухињама и бедно се скривао од газда. А када сам свршио, морао сам се оженити с болесном женом, коју нисам ни видео честито, само да добијем парохију. Ручавао сам, легао и дете родио с том болесном женом коју сам мрзео. Пребацивања и свађе и плач у неветреним собама са медицинским задахом — то је био мој живот до сада. Онда сам је сахранио и плакао сам. Оплакивао сам себе и овај мој луди живот. Шта ме је чекало? Бирцузи и слушкиње, које ме краду, а дете ми киње и мене срамоте. И онда сам се упознао с тобом. Први дани су били очајни. Ти си ме преко рамена гледала, а ја сам желео, да ти здробим ту твоју слабачку руку. Владислава! Ја нећу ни на шта да мислим. Ја те волим, и захтевам, као човек, да ме и ти волиш. Ја хоћу да ме волиш, знаш, да будеш моја.

Владислава наслони образ на његову руку и тихо рече:

— Волим те. Боже мој, ја волим тебе. А како сам ја то замишљала? Ја знам да ово све што се догађа сваљује се на мене, без мене. Тако. Али ја не могу да се отргнем од тебе. И кад си ту, желела бих да никад не одеш од мене. Бојим се без тебе, а кад ниси код мене, бојим се тебе, и желећи те, молим се Богу да не дођеш никад више. Има часова кад скочим од клавира, срце ми се смрзне, и ја чекам да уђе мати, и да каже да си умро.

Је ли то морало тако бити и је ли то пуки случај што смо се ми нашли? Стид ме обузима кад помислим да је то само твоја вештина учинила. Твоја страст. Не, не, пусти ме, хоћу да ти кажем све. И онако нисмо никад до сада говорили искрено. Али ми се и не познајемо. Ми смо само руке стискали једно другоме.

Видиш, драги, ти си ме држао за горду, а ја сам била тако, тако сирота и убога. Гутала сам књиге, не зато, ваљда, што сам била жедна њих. Нисам имала с ким да говорим и да се спријатељим. Говори које су водиле моје другарице нису били за мене глупи, него далеки, неразумљиви. Ја сам добијала у кући све готово. Ја нисам знала вредност ствари и начин како треба њима владати. Кад бих изашла на улицу, мени је изгледало као да ходим потпуно непознатим крајем. Читала сам о људима, али ови људи су били мени недокучиви. А љубав, ма колико да сам тобоже одрицала њу, ја сам је тражила, али нисам знала како она долази. Другарице су ми се заљубљивале на поглед, после неколико кита цвећа и ноћних свирки под прозорима, а ја сам желела нешто велико. Да се жртвујем усрећујући тиме некога, или да се онај усрећујући мене жртвује. А моја мати уопште није мислила на љубав. Она није никада волела и није могла схватити да бих ја могла једног дана некоме поклонити душу своју пре но што овај буде препоручен од које тетке и шефа у канцеларији. Овде у овој кући се никад није о љубави говорило, као да се то сматрало за грех. Много сам ја проплакала због тога што ме није нико волео. Боже мој, била сам луда? Колико сам пута села у кревету! Чула сам под прозорима мушки ход и чекала сам да се заустави под мојим прозорима и да ме зовне по имену. Чини ми се, умрла бих и изашла. Али кораци су се равнодушно удаљивали и онај ноћник није ни слутио да се један девојачки јастук кваси сузама.

И онда си дошао ти, и гледао си ме, како ме нико до сада није гледао. Кад бих пролазила улицом, па би ме посматрали младићи, звиждећи и играјући једном ногом док бих прошла поред њих као међу шибاما, и док би ме они проматрали од главе до пете, пустила бих сукњу, нека се прља, и гнусно би ми било. А ти кад си ме погледао, као да се чудиш, ја сам се бојала да ћу испустити чаше што сам их носила. Ти си ме гледао тако широким зеницама, а ја

сам дигла главу, али сам осетила топлину на образима и око струка, и то је тако лепо било.

Ти си био груб, омаловажавао си све шта бих ја рекла, а ја ноћу нисам могла заборавити твоје очи и сањала сам о теби.

И сад те волим. И не знам шта ће бити од нас. Реци што хоћеш, ради што знаш, ради што знаш, ја видим да ћу се узалуд опирати. Само ме воли, воли ме, воли!

Владислава га је загрлила и говорила му је у очи, а он ју је грлио и љубио, и смешио се.

У том је дошао слуга и одазвао нас на кисело млеко. Ја сам, враћајући се, тргнуо Миту за капут: — Да ниси никоме говорио о томе, знаш!

Међутим су већ и деца, која неће да излазе из собе кад се старији разговарају, говоркала у школи, да се поп Душан и госпођица Владислава воле. И свађали су се већ неки: — може ли се поп женити? Стева протин каже: његов тата тврди, да са поп не може женити; и зато ће се он разговарати с поп Душаном, јер је старији и јер је он њему као господин управитељ нашем господину учитељу.

Код Мите нисмо виђали више поп Душана и Владиславу саме. Почео је већ снег и мразеви. Ваљда су се унутри шахали. Али су горњо-варошани говорили да су виђали њих двоје око пет, кад се већ смркава, како се шетају око католичког гробља. Владислава се ретко виђала, али је била веселија.

Једном је дошла и к нама по неку мустру за вез и много се смејала и причала о позоришту. И мене је приметила, дозвала ме и питала ме, је ли њен тата строг у школи и да ли бије. Смејала се кад је чула да њен тата никад не бије. И при поласку је много говорила, никоме није дала времена да је пита што, и смејала се и весело се руковала. Моја мати је погледала у капију за њом, слегла раменима и уздахнула.

Било је на Митров-дан. Дошао Мита и одазвао ме. Био је задуван и говорио је брзо. Једва сам га разумео.

— Господин изгазио Владиславу!

— Како?

— Изгазио је. Ја ваљао снег, влажан је па иде али је тешко, кад чујем да неко кука и цичи: — „Не, Јоване, за име божје, уби мене, не, Јоване!“ — Ја отрчим у башту, а господин, без наочари и без капута, сав разбарушен, вуче за косе Владиславу, баца је о земљу, удара кајишем где дохвати, и пређицом, и гази је и само шапће: — „напоље из моје куће, несрећо, напоље“! — Мати пада на колена, диже се, клизне, па опет падне и руке диже у вис и плаче и моли, али он је гурне од себе, па опет даље гази кћер и вуче је за курјукe до капије. А Владислава, бледа као крпа, заклопила очи као да је мртва, и ћути. Под оком јој цури крв, а блуза јој раскидана и сукња сва од блата. Около по зидовима се скупио свет, а учитељ само удара кћер, и кад је отворио капију, гурну је ногом напоље, на гомилу. Једна је жена прихвати и поче псовати учитеља; али он залупи капију и ухвативши се за главу лагано уђе унутра. Госпођа остаде у снегу јецајући.

У вече се ни о чему другом није говорило, само о Владислави и о поп Душану. Мене је подилазила језа и дуго нисам могао спавати. Ветар је дувао и целу ноћ ме је плашила грана дивјаке јабуке која је ударала о окна, цврчала и стењала, као да је и она зебла и молила да је пустимо унутра у топлу собу јер је напуштена од света, у тавној, пустошној, јесењој ноћи. Чим бих затворио очи почели би се колутати црвени, дебели и глатки колутови, а то је била крв; она би понела и мене, дигла би ме и бацила у мрак. И ја бих се престрављен тргао: — Мама ко то плаче?

— Нико, синко! Спавај!

— Мама, да ли је Владислави сад зима?

— Није, синко. Има добрих људи.

— Мама, је ли поп Душан рђав човек?

— Прекрсти се, синко, и спавај!

— Мама, зашто господин нас никад није тукао, а своју кћер је изгазио?

— Мама, зашто господин није поп Душана ту-као, кад му је скривио? Је ли поп Душан јачи од господина учитеља?

— Спавај, синко! — рече мати у мраку, као кроз плач, и ја јој осетих руку на челу. Стискох је, пољубих и метнух је себи под главу.

Рано ујутру је дошла стрина Марија, она што много говори и брише крајеве од уста без престанка, и снебивајући се и пљескајући шакама на дуго је причала како је једва отправила од себе „ону“. Морала ју је примити на конак, и ако ју је стид, јер она неће да се са светом завади. Дошао је и поп Душан, претио је, и она га је задржала да не навали на учитељеву кућу у по ноћи. Сад су отишли заједно на село, јер отац каже да је она за њега мртва. Шта ће бити то сам Бог зна, али само она може слободно казати, да је њој ствар одавно била сумњива. — „Ето, како свршавају све те светице и мудрице“.

Школа је личила на кошницу, пре но што рој излети. Врило је, и скакало се преко скамија. Један погледа у ходник и скочи на сто:

— Ево чиче!

Поседасмо на своја места, само Пера, пинтеров, скупљао је још разасуте листове од рачунице са пода. Господин је ушао унутра. Био је нешто блеђи и мршавији, а наочари су му биле црње. Стао је и чекао Перу да сврши.

— Други пут пази и уреди књиге пре часа! — рече дубоким гласом, и седе.

Ми смо остали стојећи. Он поче бирати кључ од стола и онда, кад су се неки накашљали и зашапутали, диже главу: — А! — и као да је поруменео:

— Царју небесни!

Пошто смо отпојали и сели, учитељ узе превртати књиге, не зауставивши се ни на једној страни. Мита ме очепи испод стола:

— Бесан је!

А мени, чудо, није било жао њега. Насмешио сам се. Јуче је изгазио своју кћер и отерао је у

свет, а сад се прави као да то није ништа. Ја бих да видим сузе и дрхтаву руку његову; ону исту којом је кидао плетенице своје кћери. Отерати своје дете! — то је најстрашније било за мене који би добио протисли од плача, само кад бих закаснιο у вече и наишао на закључану капију.

Он је превртао књиге, и по други пут, као да тражи у њима какво важно, старо писмо а ми смо се све гласније разговарали. Један накострешени врапчић слетео на прозор, те скакуће и брише кљун о свежи навејани снег. Један рече: — тица! — и ми се сви насмејасмо.

— Мир! — викну господин строго и устаде. — Чекајте у тишини!

Чим је затворио врата, Мила скочи и викну намргођен као и учитељ: — мир! — Прснусмо сви!

Господин се вратио и донео исто оно за исисавање ваздуха и једну боцу од челика.

— Недавно сам вам причао о ваздуху. Сад знате шта је ваздух. Данас ћемо наставити. Ваздух је мешавина. Она има два смешана дела, као кад би смешали на пример дим и пару. Један део који он има у себи, гуши. И у њему самоме не да се живети. То се зове хидроген. Други, мањи део, пак управо даје живот и зове се кисисен. Он омогућава горење и стварање крви помоћу дисања. Али њега има у ваздуху много мање. Тако је промисао божја уде-сила природу, да одржи равнотежу. Јер у чистоме кисисену истина пламен боље гори и крв се брже ствара и струји, али је и горење брже и живот би био краћи у њему.

Ево, видите ову трому бубу, како мили и лено креће ногама, она има под овом тврдом кором и крила, али се мора много упети да их развије. А сада ћу је пустити под ово стакло, у коме нема ваздуха, чистог кисисена из овог гвозденога ваљка и пустићу у њега бубу, те ћете видети, како ће ова млигава животињица да оживи.

И заиста, црни јелен, с великим клештама као рак, коме је, чини се, мука и тегота вући собом ту

теретну, украшену главу, стаде под стаклетом да необичном брзином трчка наоколо. Широ је и сужавао рогове, усправљао се гиздаво, као да је постао свестан своје лепоте. Разапињао је жилава криоца и летао и ударао се о зидове углачаног стакла, не жалећи узалудну снагу и не осећајући никакав бол. Он је био хитар и поносан као ноћни лептир, међу немирним и уздрхталим танким пипцима као да су се пресрећно и сјајно блистале црне тачке његових ситних очију. Кад се дошло близу стакла, чуо се висок звук. То је ваљда била песма подмлађенога јелена. Али није дуго потрајало, а буба од једном, баш кад су јој се светла крила треперела и тресла као у летњега, шаренога коњица, паде малаксало на леђа; крило јој се једно преломи, а ножице је грчевито уплела једно у друго. Угинула је.

Ми смо се сви чудили, а учитељ климну суморно главом.

— Видите. Он би још дуго живео онако тром и неспретан у обичноме зраку, како га је природа саздала. Али човечја га је рука бацила у елемент огња — и он је изгорео убрзо. Док је онако задовољно трептао крилима, није ни мислио да ће већ идућег тренутка пасти и скапати.

То је била последња прича Чичина. Нити је он више причао онако вољно, нити смо га ми пажљиво слушали. Говорио је уморно и често прекидао реченице. Кашљуцао је старачки и често се загледао кроз прозор у зимску маглу. Ми смо већ научили, да се, још док је он унутри, договарамо, код којег ћемо крста приредити рат Руса и Јапанаца и где ћемо правити човека од снега с батином и лулом. Он би нас јетко опомињао. Звао би нас злотворима, гонио би нас у шегрте, грдио уопште Србе као лењивце и хвалио вредне Швабе, којима се ми, будале, ругамо. Ми смо се на све то церекали, а он се љутио, псовао нас сваког посебице, али никад није могао да погоди право име дотичног кривца.

— Није он Стева, Милан је он! — викали бисмо ми раскалашно.

— Па добро, Милане! — Злотворе један! Немој да ти ноге полозим!

Али ми смо постали неукротљиви. Бука га је дочекивала, вика и гримасе су га испраћале. Што се он више једио, ми смо били све досетљивији. Ломили смо пера, забадали врхове у даске и звонцкали. Мила је донео миша на узици и пуштао га под скамије, а ми смо се кикотали и капама га вијали. И господин управитељ би погледао често унутра и вртео главом. А стари би дрхтао, слегао раменима и псовао:

— Ја не знам, ја не знам, шта је вама? Док једног не испребијам, нећете се смирити!

И то се догодило. Мила једанпут извукао из обуће гуму и гађао уши оних који су пред њим седали. Једном промаши и удари чичу у нос. Хтедосмо сви праснути у смех, али је стари побледео, а брада му се тресла, — и ми занемесмо. Устао је, погледао у разред и зауставио се на Мили, који је био црвен као турчинак. Лагано је пришао њему и ошамарио га. Нама је срце стало у прсима. Мила паде на скамију и покри се рукама. А господин се окрете и клецајући скиде шешир, испусти га, диже и — не погледавши више у нас — рече тужно: — злотвори! — и оде напоље.

Ми смо неко време непомично и пренеражено ћутали. Затим се ја дигнем на прстима и погледам кроз отшкринута врата. Господин учитељ је стајао на прозору и брисао очи. Напољу су вејале крупне пахуљице и дим је падао на земљу.

По подне је дошао господин управитељ с једном госпођицом; пошто нас је изружио и осудио на затвор, и рекао да ће нас до краја године учити госпођица, позове нас тројицу да молимо господина Чукуовића за опроштење.

Ми смо отишли, али је кућа била пуста. После дугог чекања, изашла је слушкиња и рекла да одемо кућама.

После смо га ретко виђали. С ђерком се није измирио. Она је у једном далеком, убогом селу, где је поп Душан парох. Стари учитељ је у пролеће легао и није ни устао више. Владиславу није пустио пред себе, али примио је наше љубичице које смо за њега набрали у шумици. И насмешио се на нас, онако жут. На гробљу смо му ми појали, а мати и кћи су се плачући грлиле. И поп Душана сам онда видео. Али није више онако прав и очешљан као пре. У вароши говоре да је владика рекао, ако Владислава не оде од њега, неће добити бољу парохију. А штета је, каже, за њега. Могао би се и закалуђерити. Али он никако неће.

1910.

ЏАФЕР-БЕГ РИЗВАНПАШИЋ

Сарајево је град који је леп у свако доба и кога се човек не може нагледати. Као лепа жена у чијим цртама има нечег недокучиво и ћудљиво нескладног, оно је увек занимљиво, променљиво и зачудно. Оно има природни, живи, патетични монумент, брдо Требевић, — „Требевићу, лијеп теферићу, са тебе се види Сарајево!“ — које свако јутро изненађује новим преливима боја. То чине, ваљда, они усеци, обронци, у које се повлаче јутарње магле; и који се, по положају сунца и облака, мењају од жуте боје до црнила. На подножју му се тамни озбиљни Гај с боровима, а по средини се помаљају разбацани доксати правоверних муслимана који се испред Швабе повукоше и скрише са својим чесмама међу воће, што у пролеће плави као снег. И док пред брегом, по виадукту, звижди и хукће источна железница, док по цитаделама праскају машинске пушке, мирно се истичу небројена мунарета међу сенкама, бела и вита као девице, а бодра и усправна као пророков кажипрст, који прети и опомиње.

Из велико-градских хотела са западњачким конфором, зимским баштама, журајивим и љубопитним Чесима, ногатим Немцима који принципиелно путују, јер се тако пише, и с охолом Енглезима, који путују из досаде и због континенталне јевтиноће са својим ускопрским miss-ама, великих секутића и затегнутих, жутих пунђица, кроз улицу с банкама и излозима, филиалама бечких завода и бечких трговина, само

неколико корачаји, па си сред источњачке дреке, тиске, лупе и шаренила чаршијског.

На ћепенцима, певајући протегнуте мелодије, ударају кујунције чекићима по бакру арабеске и ужљебљују сребрне џамије у челичне плочице, обућари набијају жуте местве и тешке кондуре на калупе, црвени и кудрави, закржљали Шпањоли-Јевреји вичу, и свађајући се маме муштерије, а седи муслимани, скрштених ногу, седе на чистом ћилиму, пуштајући димове, и блену у ништа; воћари слажу неранџе, урме, карпузе и јерибасме крушке и шипке-гранате које се, раскокане, кезе својим црвеним зубима, а ашчије, угојене и полунаге, с белим фесићима, углајисавају светле судове од цина, и по огромној, плиткој, маслом намазаној тепсији, завијају и шарају из штанице танани кадаиф, омиљену медљану ђаконију; сељаци џагају једно за друго везану кљусад, натоварену дрветом и јапијом и сеном, и псују агу, коме сад гоне овај хак, а међу светином журкају мале муслиманке, у црвеним, танким димијицама, стискајући под брадом шарене, жуте, велике мараме, које се лепршају, и, старије кадуне, погнуте главе, шапућући, смејуљећи се међу собом и блистајући очима кроз фереџе. Сви се журе, само по који крупни муслиман поносно носи преко врата дебелог овна-курбана, и по који дѐдо, с белом и златом извезеном ахмедијом-чалмом, у дугом кафтану, са зеленим пасом и с ћилибарском бројаницом, хода маестетски, ногу пред ногу. Он не преза ни од шта, не трза се ни од аутомобила, само врти поругљиво главом кад га види: — А што јури, стићиће. — Сви га муслимани посматрају с респектом као свеца, осврћу се за њим и шапћу: — То је стари Алај-бег што не распознава швапске паре. Кад плаћа, захвати у џеп и вади прегршт: — Узми, колико ти треба!

Њега може зауставити, у путу ка Хусрев-беговој џамији, само каква округла, бела Швапка. Он се тада полако окреће, мерка је, и климајући главом и провлачећи прсте кроз чисту, седу браду, гунђа за себе: — Вал-лах, лијепе Швапке! — И кудан лепа,

проклета Швабица пролази, заустављају се чекићи, сви се нагињу с ћепенка и гледају за њоме: — Куку, — убио је Бог, ма све женске нишане има у очима!

И док тако ври чаршија, удара лој, згажено воће, кожа, цимет и стамбулско уље, на мунарама окујишу хоће и код шедрвана муслимани перу ноге или прихватају немо, у црну чоху обвијен и за даску привезан леш, који тако у сунцу, с рамена на раме, лебди на светини као црни чун.

Ја, дете асфалта и полицијске уређености и једноликости, могао сам сатима гледати у ту разноликост и титрање боја, покрета и нагласака. Тамо је и небо живље плаво; није као у нас, још неосвојена економска установа, у које гледају само привредници и берзијанери. Ма куда погледао, кроз просек улица, оно се сија над гранатом липом крај мунарета. А у вечери погађаш: које су звезде, а које светиљке на Требевићу, јер се оне у тами измешају.

У сарајевске вечери силазе буле из својих стрмих махала, замурене и веселе, док измећар или муж пред њима носи запаљени лампион од папира. Оне иду на „сијела“, да се сладе, пуше и слушају старе хануме, како данас нема више оног севдаха, јер, „сва младаина полуђе за овијем швапскијем роспијама. Ах, кад је оно Мехо, чији је син сада хамал, доходио Нури Јусуфагића!“ — и старе наставе причање, уз шербет и рахатлокум, и несвесно у десетерцу.

И ходајући тако у те вечери, слушајући кроз решетку севдалинке уз хармонике и кикот муслиманки које ћикају на прозорима, и које видећи ћачке парове испод руке, вичу бојажљиво: — Ах, лијепи Швабо, баш ти је лијепо! — ја сањам о авантурама које је уништила електрика, и враћам се у једну кавану, где свирају мађарски Цигани.

У кавани „Нof“ ваздух је страшан. Човек се код врата пресењети од дима, кроз који се лица само назиру. Под је натопљен вином, миришу некакви сапуни и гума, а Цигани рђаво свирају. И коло и валцер се размећу као чардаш.

Седнем у угао и очајно грицкам дробну „лин-

цер“-торту, која као да је зачињена дуваном. Церемониално — овде се човек мора приучити церемониама у свему — згњечим цигарету, пажљиво преливам из жуте цезве каву у филџан; као Турчин срчем: један дим, један гутљај. И онда тек разгледам, као што је ред. Сеирим...

Лево, за столом Шпањоли, банкарски ђетићи у смокинзима, мешају три језика, пију шампањац и хватају гласове, — они су чланови певачког друштва „Лире“ — да складно ударе у песму. Биће домаћа, јер је преко за столом много „чакшира“. Ти бегови и аге, дошли на меџлис, полако пуше, ћуте и пију пиво из кригле. Међу њима и Џафер-бег, бивши одушевљени Србин, па Хрват, а сада само Бошњак.

Иза мене пијуцкају вино чиновници из окружног суда. С њима је један „фес“, ала-франка, у панталонама. Он меша дугачком кашиком у танкој дугој чаши на нози црвено пиће. Много говори, биће дакле шиљер, али, због оних „Турака“ преко, меша, као бајаги, малину.

Бегови седе на једној нози, или се раскорачили и на ретко кажу коју реч, али и ту једну изговарају, по обичају, пуноважно, скупљајући и дижући обрве као да тешко мисле, одавајући једно другом пуну титулу и ласкаву част, и сервирајући је у групи безначајних речи.

— Ма, ето, ја вељу-у, демек, да си ти Џафер-беже, вал-лах-бил-лах, још увијек Влах! Е, немој, много је ријет', ама ето, јеси, турске ми вјере, јеси, бијесан си тако к'о врисак и к'о Влах кад је гладан!

— Машал-лах, Суљага, баш си му рек'о, лажљиво је ријет' ама море бит' тако, — вели дебели Ибрахим-бег Ченгић и отемена храпавом Мустај-бегу Денишлићу, али се у исти мах насмеја на Џафер-бега и куцну се с њим.

— Шали се, шали он, бег-ефендија, јест', дина ми, немој да се јутиш, знам ја да си ти наш, и нема те у бутун Босни, ни под божјим дуњалуком таковога!

Но Џафер-бег се отресе његове руке и љутито разгледа околу по осталима, који се доброћудно клањају и смеју и додирују прстима усне и чела.

— Тако ми треба, кад сједох с балијама!

— Ене, ене га, ма немој, бег-ефендија!

— Шта немој! Шутите и тражите Сирија, да вас вуцара к'о међеде и носи вам паре, кад нијесте моје друштво?

И Цафер-бег диже чашу, устаде и приђе моме столу.

Зачудио сам се, али он се јави с јединственом мешавином источњачке куртоазије и западњачке неустручености. Дирну фес и представи се.

— Оппростите, ја вас познајем: и ако сам Турчин, не могу с оним „балијама“

Знао сам да је то јако увредљива реч за муслимане, па га замолим да се утиша. Али он је био већ припит и раздражен. Зграби фес и удари га о сто:

— И ако не вјерујете док је ово на глави, али сад вјерујте да их презирем! — Бегови су сигурно сматрали то као увреду и гордо се удаљили, мрмљајући међу собом.

Цафер-бег је био леп човек. Висок, смеђ, плавих очију, подсечених бркова и у елегантном црном жакету. Чак је и у прслуку имао ону белу ивицу. Једино јако кукаст нос га је одавао да има османлијске крви у себи.

Као да се нешто мислио, гледао је у свој крупни дијамантски прстен, па онда од једном прекиде ћутање.

— Ви мене презирете.

— Али молим вас, откуд...

— Ви мене презирете, и имате право. Али кад бих ја вама испривовиједао, ви би, можда, много разумјели, и ако ми не би могли одобрити, јер, ето, ни ја не одобравам себи...

— ...Ја, ето, господине, тако пропадам, без озбиљна посла, без воље, низашта, туробан и бијесан као пас, и незадовољан са собом и са свијетом, не знајући чији сам и коме припадам. Да се каже, да будем Турчин. Не мере ни то. Јер се не разумијем ни с мајком, ни са женом, ни с даицама, ни с амицама. И јесам Турчин и нијесам, и ваш сам и

нијесам. Њих ја не могу, а ви мене не можете. А нешто желим, нешто што би ме везало за људе, за земљу, за домове и брда и ријеке ове, и за оне међе које не виђох, а то нема у мени. Само пуста жеља, као празнина и шупљина ту у прсима, која ме дави, и ја ишћем ваздуха, а нема, нигђе га нема. Треба да сам Бошњак. А шта је то: — ријеч. Ништа! То је вољети оно што си први пут виђео, чуо и удисао, на што си се научио. А то је уско и мршава. Тако живи и хајван. И оно се држи јасала, окола и кмета на кога се приучило. Ја бих више унатраг и унапријед. Натраг гробови, али не као ваши који још живе; моји су гробови мртви и запечаћени! Ако ми ћеца буду као ја, биће несрећна и јалова, а ако буду као они што су изашли, — а то не смије да буде, не море у ово вријеме више, — боље да их нијесам ни родио.

Гледате ме чудно. Не разумијете ме?

Хтио бих да припадам једној нацији. То је врло смијешно, јел'те, да се каже једноме Французу. Код њиха се, ваљада, море бити без тога. Човјек море бити потпун и као козмополит, просто као друштвен тип, укратко: Човјек. И као такав, радећи за себе и друштво, образујући себе, море се стећи друштвени мир и задовољство и савршенство. Али код нас то не иде. Код нас се тражи за личну срећу да се припада нацији. Мој отац је, ваљда, могао бити само муслиман. Вјера му је дала сву садржину, и он је осјећао живо заједницу с милионима Мухамедових сљедбеника, и у тој се заједници и привржености губио. Јер човјек мора имати неку мисао, идеал, осјећаје у којима се изгуби вас. Али ја немам осим вјере која ме не испуњава свега, ништа друго. Немам ни једног пријатеља с којим бих се у свему сложио. Ја само имам жељу да с другима пјевам, да плачем с другима, с непознатима, због среће и несреће, успјеха или неуспјеха који нису непосредно моји лични. Моја неизвјесна и беспредметна љубав је дубља и од вјере и шира од босанских граница.

И видите, каже се за патриотизам да он није

основни људски нагон, а ја богат, угледан, свршени академац, због одсуства патриотизма лично сам унесрећен.

Ви сигурно мислите: па што онда нијеси Србин, као што си се некада цапао, или што нијеси остао Хрват?

Е, то је то. Ја нијесам био никада прави Србин ни Хрват. Хтио сам само силом да будем, али ме они нијесу никад сматрали за правога, за свог, а ја сам увидио да имају право.

Мој отац је праунук силног мостарског паше, Ризван-паше, а мајка ми је исто тако пашиница, кћи Фадил-паше старог, који је био османлија.

Отац ми је мрзио Туркуше, и он је водио аге кад су Костан-пашу засули камењем. Они су били посљедњи Бошњаци. Јер Бошњак је значио најбогатији и најобјеснији, најортодокснији и најнезависнији, аристократ и феудалац у калифиној големој држави. Да сам онда живио, ја бих био срећан и задовољан оним бијесом и отпорним јогунлуком. Пробао бих пушке на раји и на оном Салому Јахудији, бирао бих за сваку ноћ другу кметицу, ударао бих с ловом, на парипу и с керовима и бимбашама, на кућу Влаха џемат-баше, и заповиједао каве и пите баклаве одавле до Илиће. Везивао бих царске заптије за седло, и пијан од љуте, ударао бих с безима ћуркашима у пашин ћулистан и харем, и дизао бих буну из Ташлихана на хаскера.

То је био лијеп и пун живот. Пушка ми, пушка ти. Какве тапије! Кад питам: — Влаше, чија је ово њива? — а он се клања: — Досад моје сиротиње, а одсад божја па твоја, беже! — А ако не да, сјутра објесим на његовој њиви Циганина, а на чијој њиви мртва глава, и његова пада.

Ја разумијем буну против Ђаурсултана, који шћеде да уведе, поред Куран-шеријата и свјетске законе, кануне, и разумијем оног бега из Рогатице, који је тада отишао на ћабу и реферисао дома, да нејма правога ислама изим Рогатице и Кључа. Јер наш бошњаклук је био пунокрвни, дивни ратоборни

свијет, који не трпи компромиса с Европом. И ја разумијем сад мога оца, који иза Окупације није сишао на Миљацку и коме су очи горјеле кадгод је причао о Омер-паши, ђаурском копилету и домузу, који је ударао бегове на букагије и сјекао им упорне, охولة главе. Па чим глава падне, груне топ, а раја се, на сваки пуцањ, иза заплитвених каната, крсти: — Алал му вјера!

Али то бјеше, и никад више тог рахат-живота и нашега господства! Кад ми је отац умро, амиџа ме даде из руждије у гимназију. И ја сам заволио тај нови свијет. Волио сам да све у кући запањујем знањем. Сви су знали само за Стамбол и за „пемски Стамбол“, за „Бијећ“, а кад сам им показао мапу и упирао на ријеке и мора, на денизе, на планине и царства која су већа од Султанова, мајка ми се грувала у прса, плакала и клањала, и хтјела ме извадити из тијех сунуфа и школе, ђе се таквим лажама трују луда ђеца и стварају ђаури. Али ја сам учио и свршио права у Бечу. Кад сам се вратио, хотио сам да економишем рационално, али ми мајка није дала. Ви мислите да су код нас женске потиштене. О, не знате каква је силна матерна власт у нас! Са својом страшном аскетском повученошћу и конзервативном строгошћу и презирањем свега што није „наше“, она је мене, као лакшег, терорисала, и терорише ме још и данас. Ја напољу пијем вино и једем крметину, али на њену заповијест клањам као прави Турчин. Тако ме је и оженила, без мог питања, да нисам цуру ни виђео. Дијете је била, једва четрнаест година. Неука и наивна, те до данас нијесам с њом никад разговарао. Немам шта. Хтио сам је научити чему, бар код куће обући је као госпођу, мати ми није дала: — Хоћеш, ваљда, и од ње да направиш швапску несрећу!

У својој кући ја сам био побијеђен, а слаб сам се осјећао и у друштву својих једновјерника. Јер ја сам само знао да је њихов унутрашњи живот сложен из предрасуда, из обичаја, непромишљено наслијеђених и примљених формализама, да они у свима при-

ликама говоре само ријечи које не разумију и чине исте кретње и гестове чије симболистичко значење не знају и о чијим мотивима не мисле; ја сам увидио плиткост тог живота, али нијесам имао у себи другу ватру, да је супротставим њихову фанатизму. Активна и енергична лаж је јача од неактивне и неенергичне истине. Разум и разлог измичу пред страшћу. У то вријеме је почела огорчена борба Српског Народа у овој земљи за своју националну независност. Ти исти Срби, који су се некад борили исто тако као и ми, сад су наставили ту борбу с истом ватром, али друкчијим средствима. Та модерна борба, социална организација, такмичење с модерним непријатељем, његовим оружјем, захватила је и понијела и мене. Ја сам потпуно разумио тај бој, радосно сам осјетио како ми душа резонује на тај нови шум укрштених струја. Отпорност, опирање, јогунлук и страственост те борбе одговарала је моме духу а методе моме школованом образовању; без предомишљања сам, дакле, улетио у њихове редове и искрено се прогласио Србином.

Јест, хоћемо да смо своји у својој кући! Ако је до управе, и ми умијемо управљати и држати реда, ако је до просвјете, и ми умијемо дизати школе, оснивати удружења, ако је до књиге, и ми умијемо писати и учити, пјевати и провјеравати документа; пустите нас да сами дижемо банке, фабрике, градимо жељезнице и мостове. Све ми то сами умијемо; и још боље и поштеније! Гледали су ме криво, и власт и моји муслиман! али мене је гријао пркос. Топио сам се, пјевао међу Србима. Има нас десет милиона, ура-а! Нијесам сам. Ми морамо побиједити, сјединити се и основати велику, модерну државу, од мора до мора! Кликтао сам с њима, али увијек при таквој изјави помислио: а колико ће бити *нас*, муслимана, тада? И стидно бих признао сам себи да би ме тада у души зазебло. Бићемо мала мајушна мањина! Али шта то чини у модерном свијету. То још у теби рогоборе ђедови, саруци! — корио сам тако самога себе.

Срби су ме дочекали раширених руку. И мени је, испрва, годило што ме мазе. Постављају ме на почасно мјесто, наздрављају ми и вазда с поносом наглашавају: Србин муслиман. Испрва су ми те почасти и одликовања пријала. Гутао сам их као слатко пиће, опијао се од њих, и нисам дубље размишљао о њима.

Но с временом сам се научио на њих, и почео отварати очи и трезвено гледати око себе. И шта сам примјећивао? Те почасти нијесу биле у сразмјеру с мојим малим даровима и заслугама.

Долазило је до избора, и ја сам виђао да су многи заслужнији, или својеволјно, погледајући значајно на мене, одступали, или су их, као оне који су нешто изгубили из вида, други тајно капацитовали да треба мени да уступе мјесто због извјесних разлога. Дакле, самном се ипак друкчије поступа? Ја сам ипак изузетак, ми нијесмо равни, нијесмо исти. И моја је радост била умањена: ако ми је учињено као ђетету, као не сасвим зрелом, као јетиму; или ме је вријеђало: ако ми се причинило да сам употребљен само као средство.

Но то ме увиђање није помело. Још ме је оснажило, јер сам, размишљајући, дошао до закључка да ће се, ради једне велике идеје, моја лична таштина ућуткати и лична осјетљивост скаменити. Главно је да сам ја Србин, да се ја свјесно рачунам у један народ, без обзира јесам ли прије потурчења био Србин или не. Данас хоћу да сам то, ако желим да живим активним и продуктивним, друштвеним животом.

И у редовима ја сам био чврст, одлучан и готов на жртве. Али насамо, заронивши у себе, ја сам често презао од пустоши у срцу. Бојао сам се од себе, нијесам имао непоколебљиву вјеру у себе. И то ме је јако кињило, и зато сам хитао да ојачам у друштву.

Али моја лична, тајна стрепња од себе самога, морала је несвјесно утицати и на моју нову околинду. Јер као да су ме и они чували, попут деликатне ствари која се може, без надзора, и разбити,

Много је било тема које смо ми, штедећи се узајамно, избјегавали. О читавој српској прошлости нијесмо радо говорили. Ако се споменуо Косовски Бој, хајдучке борбе, петстољетна мучеништва и ослобођење Србије, ја сам морао да се усиљавам како бих дочарао у себе одушевљење, и оно „ми“ акцен-тошао сам обзирно, готово страшљиво. У гусларевим пјесмама, о мејданима с Азијатима, уживао сам искрено само као естет. Дубље нијесам саосјећао с њима. Но интелектуално сам присвајао све то, и свјесно чинио жртве.

Кад је избила Цабићева афера и наш цијели исламски милет у Босни стао у опозицију против власти, а уз Србе, у мојој подсвијести завладала је срећа као при неком задовољењу. Но разум се мој опирао да се придружи својим једновјерницима. Због тога сам имао сукобе са својим пријатељима Србима, који су ме гурали у редове Али-бегове, налагали ми да чиним оне ексоодусе у Стамбол и да учествујем у меморандисању. Ја то нијесам хтио. Нијесам хтио да загазим у клерикални, вјерски рат; јер тај рат су предводиле хоџе, као и онај бега Градашчевића, „Змаја од Босне“, који се побунио против султана у истину зато што је овај уводио реформе, укинуо чалме, и увео фес и француско одијело. Срби су ме нападали, и ја сам им искрено пребацио да ме, ето, хоће да употребе као оруђе, бацају ме од себе ради политичких комбинација, да им у оним неосвијештеним масама послужим, док ја сву своју снагу хоћу да уложим на своје сопствено освјешћивање, на изграђивање своје личности, као националца. Нијесу ме разумјели.

Исто тако сам трпио у себи сукоб опречних утицаја, нагона и ума, за вријеме грчко-турског рата и комитске кампање. Узалуд сам ја сам себи причао да немам ништа заједничко с Турцима, да се морам, као националист и европејац, само радовати њиховим поразима а жалити њихове успјехе, — моје је срце страховало за њих, ја нијесам могао заплакати при погибији попа Крстића, ни вољети као брата и свога осветника војводу Глигора. Моје су изјаве и моја

дјела била, истина, коректна и лојално српска, ја сам био дошљедан, али само зато, јер је то било код мене питање части.

Нијесам нашао мира ни душевне хармоније ни у пријатељским односима.

Ви сте видјели малочас оне турове, из њих сам израстао. Ја сам њих оставио за собом, и више ми се вратити не иде међу њих.

Ја не могу гледати њихов источњачки, неискуени, подвалацијски церемониал.

Јесте ли их мотрили како улазе у кахву?

Сједе по тројица-честворица за својим уобичајеним столом већ преко десет година, а никад неће друкче унићи, поздравити се, сјести и бесједити. Увијек на исти свечан начин. Сједе, превлаче брке, господствено разматрају уоколо, нуде се духаном и диве се једно другом. А кад се чује да им прилази који заостали члан друштва, полако се осврну и, дижући обрве, важно дојављују једно другом тај значајни догађај: — Ено, долази Бакир-бег. Глећи га што је кршан!

— О, о, кабаста је то, тухавли мудра глава!

— Јес', бога ми, о, о!

А Бакир-бег поносно дигао главу, свлачи ћурак полагаано као одежду, опет корак по корак прилази столу, застане па отемена стамбулски селам:

— Ал-лах раз олсум!

— Мерхаба, Бакир-беже!

Па онда прилази сваком појединце, смијешу се снисходљиво, удара селам и распитује:

— Мерхаба, Хаки-ефендија, како си?

— Шућур Алаху, ејвала добро. А како си ти, беже?

— Нека, нека, ефендум бенум. А, добро. А како ђеца?

— А, добро; а како твоја?

— Нека, нека; а, добро!

И тако редом. И онда се уступа мјесто са страхопоштовањем, нуди се, шути и чека прва мудра.

И тако се иде из дана у дан.

Драги мој господине, и на теферичима, на си-

јелима, у дому, свуђе је то све тако свечано, везано, неискрено. Или се мени то само тако чини да је неискрено. Тек ја нијесам за то. Ја волим европску, грађанску интимност и лежерност.

Но, баш хоћу да вам кажем, и ако ме је то и привлачило у ваша друштва, чим сам ја ушао у њих и она су се вазда нешто сплела, укочила и снебивала. Појавише се неки врашки обзири.

Моје је друштво било, као што сте, можда, већ чули, адвокат Милановић, Хећим т.ј. доктор Косорић, уредник Билбија, поп Машо Ђирковић, и већ оно коло најљућих опозиционара. Осим начела, нас су нарочито приближавали исти породични односи. Јер и ти млади и интеллигентни Срби водили су, са старим свијетом у својим кућама, исти рат који сам и ја под својим кровом. Само што су га они водили активније и побједнички.

И њихови су оцеви били бегови, православни ћуркаши, које би једна тежачка побуна кметова, можда, измрцварила прије но наше бегове. То су ти „Сиједи“, мрка лица, големих, црвених фесина, који с бројаницама у руци убирају хак и на читлуку бију кметове и дају да им кметице душеке намијештају под орахе крај извора, тепајући им: — „Лијепи наш газда!“ Они су прије Хаџи-Лоје, пред Ташлиханом на Ћилимовима, с осталим безима пили кахву, егленисали и пушили чибукe, дуге, преко сокака, и тјерали српске сељаке, кад пролазе улицом, да дуж цијелог друштва, лицем окренути, непрестано теменају и прескачу чибукe. Јао, да крмак стане на који! И ти су исти послије окупације расковали многе читлуке на чашћање аустријских официра, док се због лиферације и цркве не закрвише са Швабом. Али и иза тога тјераху политику из својијех соба, иза спуштених завјеса, издајући на народ манифесте и одредбе. А и мајке тијех мојијех пријатеља нису одмакле у многом од моје. Старе богомољке, уздишу и данас за старим, љевшим, турским вактом, и мрзе све „пријечанско“. Но, велим, крај свијех тијех додирних момената, они су се тешко раскрављивали према

мени. Дуго је требало, док су ме почели својскије примати у куће. А и то је било некако програмски, само у празничним згодама.

Нарочито су им жене биле уздржљиве према мени. Ријетко сам могао бити на само у њиховом кругу, а тада бих сам осјетио да су хладније и обазривије.

Мене је то много узрујавало, јер ја сам волио њихово друштво. Њихови брзи разговори, фина наслућивања, борба и игра ријечима, титрање с клизавим и узбудљивим, пристајала су мени и накнадила су ми ону досаду, коју сам трпио због наивног или брутално разголићеног ашиковања с нашим женскињем.

Највише ме је занимала жена адвоката Милановића. Она је била нова Босанка, васпитана у швапским клостерима, која је вољела безбрижни смјех и забаве без устручавања. Кратковиди, у истини болесних очију, Милановић, није много хајао за њу. Ради своје слободе, пустио је и њој одријешене руке. Ријетко се гђе појављивали заједно. И она, опкољена младићима, није презала да га преко улице поздравује, машући руком и шетајући даље.

И са мном се радо забављала, али никада насамо. Ако би је походио приликом пуне куће, о журфиксу, хитала би преда ме, стискала би ми обје руке и испод руке би ме уводила међу даме и представљала као највећег кавалера међу пунокрвним Сарајлијама.

— То нам је паризлија у Сарајеву.

Пред свима је наглашавала своју особиту симпатију према мени, кокетовала је са мном, ударала ме цвијетом по устима ако бих јој похвалио врат, али то све јавно. Нијесам јој могао шанути на уво ни један комплименат, а да га она не разгласи свима уоколо. Љутило ме је то, јер сам назирао у томе да ме никако не сматра озбиљним удварачем.

Зашто? Ја сам знао за њене интимне односе с једним ожењеним човјеком, који је чак био и неки рођак, и много старији од мене.

Ја нијесам волио држати у друштву фес на глави. Али сам касније морао да бих поштедио многе. Јер се догађало, да се поведе говор о којој дами и о каквом муслиманском кавалџеру, па сам морао чути свеопште згражање.

— Али, молим те, драга, тек неће с Турчином?

— Нос'те ђаво, тек није ваљда балитура! — Ја сам се чинио невјешт, али се неко сјети, и видим како се цијело друштво згледа и погледима кори дотичне које су се избрбљале заборавивши да сам и ја ту.

Ако сам кадгод походио малу и живахну Милановићку изненада и нашао је саму код куће нијесам је могао познати. Нервозно је удешавала своје црне коврчице, избјегавала ми очи, и силом свраћала, ван њеног обичаја, говор на мужа, на политику и на дјецу. И кад се ја на то узјогуним и станем је посматрати с уживањем и хвалити је, она се непрестано обрће вратима, као да неког очекује и расијано ми одговара. А уђе ли ко, видим како је у неприлици и како настоји да се очима извини због моје присутности, дајући тако до знања да сам јој био на терету, и да не треба мислити ништа зло упркос привидности. То ми је већ вријеђало и понос и таштину. И у мени је зинула стара мераклијска глад и беговски јогунлук. И нијесам уступао. Тражио сам је навијек и чинио сам јој и нетражене услуге.

И тада осјетих да ме адвокат Милановић сусрета строжије и неповјерљиво. Ако бих ја сио до ње, он би зашутео, или тек, санћим, говорио с ким год али слуктећи наше ријечи.

На улици, видећи њу са мношћом, прилазио нам је и питао за домаће ствари.

Чак се нарогушише и остали пријатељи, и у пићу ми почеше давати посредне лекције о пријатељским обавезама.

До врага, шта ја то чиним! Зашто баш мени замјерају што на другом не би ни запазили?

И, видите, ја сам разумио о чему се ради и

како ме сви лове, па сам одмах своје прохтјеве упро-
стио, и задовољио се само с најучтививијим опхођењем.
Али од тог нијесам одступао; да видим шта ће бити
крај, јер слутио сам да је посриједи нешто веће.

Тако су наши односи остали у неком мрзлом
стању. Сви смо подозријевали једно на друго.

Остали смо такви до велике прославе Српског
Женског Удружења. У одбору сам био и ја.

На игранци, у првом колу које смо ми муш-
карци започели, до мене се није ухватила ниједна дама.
Ваљда утјехе ради, ни до мог комшије. Ствар ми је
била тим неугоднија, јер сам видио де то није случајно.

Поблиједио сам и иступио из кола. Хтио сам на-
пустити салу. Но нећу још. Чекајте!

Сарајевку су почеле играти даме. Младићи по-
хиташе међу њих. И неки ожењени. Адвокат Мила-
новић је говорио са мнош, ни сам не знам о чему. Ни
он сигурно није знао о чему. А у том натегнутом
разговору учествовао је и Хећим. Потоњи је на гласу
играч. Стога се Милановић одједном окренуо њему.

— А зар ти нећеш у коло, Хећиме?

Овај порумени.

— Ех, није ми до игре; — па погледавши у
адвоката настави:

— Иди, Бога ти, није то више за нас, хајде да
попијемо за то вријеме чашу пива!

Но ја се пакосно насмијем и дигнем главу.

— Јок ја. Ја хоћу данас на српском слављу да
играм са Српкињама.

И упутим се одлучно и бијесно управо до Ми-
лановићке. Ударим јој дјечака-брата по рамену и
љубазно га замолим: — Јовице, ти си брат, пусти
мене до госпође сестре!

Јовица се збуни а Милановићка поблиједи и
хитро се окрете.

У том ме неко стиште за мишицу: Милановић,
црвен и искривљена лица. Глас му је дрхтао. Коло
стаде.

— Нећеш, вала, с мојом женом играти. Доведи
своју хануму амо, да и ја поиграм с њоме; па онда!

Крв ми појури у главу:

— Зар тако, Саво, ти мени?

— Јакако! Ви, Турци, да играте с нашима, а своје да држите у кафезу! Јок! Тако нећемо!

Око мене се окретоше зидови, и ја искочим као рањен напоље.

Трком појурих кући, хрупих, онако задухан жени у собу, викнух и дигох је из кревета:

— Устани, Есма, одмах, и обуци се! Али одмах, у најљепше одијело! Све помећи на себе, и гривне и грану у косу, све! Хајде!

Разрогачених очију, препануто је бленула у мене, да нијесам какогод поматувио.

— Хајде, хајде, не оклијевај! Поћићеш са мном! Брже! — И почех отварати долапе, чекмецета без реда и наопако. — Она погну главу и поче се спремати. Но још у страху и недоумици.

— А куда, болан? У то доба. Скоро ће сабах.

— Хајде, хајде само.

Помогао сам јој навлачити свилене шалваре и тешку, златом везену антерију.

Већ смо скоро били готови за полазак, кад се на вратима указа — као дух — моја мајка. Била је забринуто изненађена и усправна.

Уплаших се од њених очију.

— А куда ти у ово вријеме опремаш Есму?

— Идемо.

— А куда?

— Остави сад. Идемо. Хајде, Есма!

Но мајка се испријечи међу нас.

— Ваља ми знати куда ми водиш снаху у невријеме?

— Хоћу да је уведем међу госпође. И она је госпођа, беговица, неће се постиђети.

— Зар међу Швабице?

— Не. Међу Српкиње. Без ње ми нејма тамо мјеста.

— Шта међу Влахиње?...

— ... А гђе је то?

— Остави, мајко, сад. Она мора поћ' са мном. Разумијеш? На бал. Не бој се. Добиће пошту. Биће у првом реду. Пушти сад,

— Тамо, гђе Власи играју? Међу полунаге брестиднице? Зар своју жену, беговицу и пашиницу, да измећеш ђаурским очима? Док сам ја жива, нећеш.

Осјећао сам, како губим снагу, и скоро сам заплакао због немоћи своје и кукавног једа.

— Дина ти, мајко...

— Мучи, не спомињи дин!

Мајко, молим те, остави ти нас, ја је морам повести; осрамотише ме, остаћу осрамоћен, и бачен као нико....

— И нека те вргну, јер и нијеси њихово друштво. Ти си муслим и бег. Ето, нећеш је, бива, одвести, прије но литру мяса не откинеш од мене.

И ухвати се за срце.

Есма паде преда ме, и обујми ми кољена плачући.

— Џафере, води ме, ако заповиједаш, али Васифа ми нашег, жива нећу ући натраг у ову кућу, да је опоганим.

Биједно и сломљено падох на под, кидајући рухо на себи и плачући као женетина...

И нијесам се онамо више вратио. Неутољени бијес, жао и срамоту враћао сам њеко вријеме тако, што се прикључих тада језуитима и мехкишима, ударајући на старе ахбабе и пријатеље, на „сливничке јунаке“. Пфуј! Био сам огаван, да сам се и сам згрозио и напошљетку раскрстио и с тијем друштвом с којим се, ама баш ништа, нијесам разумијевао осим мржње на Србе.

Увидио сам да нијесам још довољно јак и зрио да претурим све укрштаје разних утицаја, повукао сам се, и сад, ето, тако, вучем се као псето с пребијеном ртењачом.

Али вјерујем, да ће наши синови и унуци, моји и онијех Срба, доживјети још пречишћени национализам, заједничку, јединствену душу, погледе и силу. Јер мора је бити, кад је ја назирем и жудим за њом.

Или ће то ваше остати... Можда је то оно право. Само је то онда нешто свирепо и грозно строго, које од мене захтијева више но што сам ја у стању да осјећам и дам.

Тек вам кажем, ефендум бенум, ја страдам, јер немам шта да волим, нити шта да мрзим! Не знам чији сам...

* * *

Кад смо се опростили дуго нисам могао да разумем тај проблем и ту „трагедију“, који су ми се чинили неозбиљни, и сувише провинциални.

Полако сам се пео уз Логавину улицу, док су се за мном по асфалту котрљала кола с неким пијаним друштвом. Певали су ројтанске песме као усред Новог Сада, а неке су женске цичале немачки.

На углу код џамије згрнула се неколицина и гласно расправљају с полицајцем. Јадан капуташ и један муслиман. За леђима чух брже кораке. Протрчи крај мене други муслиман и, умешавши се у групу, одједном убедљиво и пуноважно поче да опомиње стражара, упирући прстом у капуташа:

— Јес' јес', ови човјек има право, овај му Швабо 'со'во дин, и да, каже, ћини на Мухамедову браду, јес', ја сам чуо.

Капуташ се убезекнуто нагну да погледа сведока.

— Ко, ја? Ја псовао дин? Ви чули? А ко сте ви и гђе сте ви били, та ја вас до сад ни видио нијесам! Лаже, стражару, лаже, поштења ми!

Окренуо сам леђа тој свакодневној и сваконоћној ружној сцени, где мржња на иновверника оправдава свако средство.

Моја улица је као теснац, са обе стране слепи зидови, иза којих се скривају неприступачни домови ботатих ага. У њој шкиљи само једна лампа. Али се из моје улице виде јасније звезде и црна силуета Требевића.

Да одахнем. На сахат-кули избија. Не разазнајем избијање ала-турка. Али биће преко три сата. Пода мном спава град, на који се прострла бела свила благе, јесење месечине. Рубови обзора су искићени шиљцима мунара, на којима још светли по који прстен упаљених лојаних чаша. Рамазанска ноћ. Са врха мирног брда трепери у једној кафани ћердан лампи-

она, и јекне по који пут зурла, па јој дугу траку звука и трила помрси и раскида поветарац.

Нада мном шуме брезе. Танке и беле, нагнувши своје смеђе главице једна на другу. Мирише на дим од лозе и на влажно, орошено и згажено, суво лишће.

Одједном се пренух.

Недалеко од мене, а негде у висини, неко цикну и умукну.

Уплашено, не разазнајући се, дигох очи. Мирно стоји округли месец. Ноћ је тиха и сана.

— А-а-ах!

Ко је то?

Ја га не видим. Танак, занесен тенор у фистули дрекну, очајно и језовито.

Знам шта је, чуо сам: Арапин, славни мујезин, дошао на рамазан из Меке, и сад окуише теџбир.

То је молитва за мртве. За погинуле горде Бедуине, јањичаре, паше, бегове и гладне низаме, који су се, осетивши топлу своју крв, негде у праху код Толеда или код Будима, насмешили сломљених зеница, јер им се она учини топлим уснама хурија.

Викао је мујезин. Из свега гласа, на прекиде. Почне из тише, полако рецитујући, па код последњег слога, изненада, дрекне, а глас му севне кроз ноћну тишину, као да је завитлао запаљеном лучом и хитнуо је високо да се распршти, и опише блиставе змије по мрачноме своду.

Стао ми дах и обузе ме неко чудно расположење, слично непромишљеном, нагонском страху, као наслеђеној грози од аждахе, с којом се некада, у дилувијално доба, пећински човек клао на живот и на смрт.

Сад опет, после почивке која зија бездисајним очекивањем топовске рике, одједном јаукну, дуго, дрхћући, те ми се учини као да га видим: дигао је главу, разјапљених уста виче на небо, и, зацењен у једној хистеричној страсти, у наступу, тресе бесно главом и целим својим телом. И прекида као силом, у срџби и охолости.

— Аааа-а!

И нехотице заклапам очи, као да ме савлађује сан, и видим шарену дугу дуж неба, а по њој, на запењеним парипима, црни коњаници, у бурнусима белим као снег, разгорених очију, у једној руци криве, плаве ђорде, а у другој коњски репови са сребрним полумесецима; место седала, пантерске коже, а на големим чалмама крупни алемови севају и трепере челенке. Они јуре, стојећи у зенгијама, мршави, бледи и халачући...

И ја одједном осећам у себи душу потлаченог ђаура од пре три стотине година, када је оно падишах био најсилнији и освајао цели свет за вечита времена. Он стоји погружен на истом овом месту, без искре наде на повратак слободе, и слуша мујезина, чији опијени глас разноси широм свесна и немилосрдна, триумфална сила, и улива страх и крваву мржњу у рајине колибе, као рика лава у Сахари у пренута стада. И он очајно заклапа шакама уши своје...

И док са свију страна продиру у ноћ, као шилате и бритке циде, гласови невидљивих мујезина, ја и нехотице стежем срце и стискам вилице.

...Блага и грађанска светлост петролеја ме трезни. Смешећи се свлачим капут, и почињем да разумем мога Цафер-бега, његове пријатеље Србе и његов чудни проблем.

1912.

ЈАНОШ И МАЦКО.

Издржао је скоро годину дана. Игуман и намесник су се већ усуђивали да се пред гостима и похвале њиме, а без бојазни да ће се обезобразити, проленити и да ће тражити већу плату. Кад је почео да пије и да се свађа, прво у кухињи, па после и горе, игуман се једио, пребацујући себи што је похвалио протуху те га је тиме урекао.

Дошао је једне фебруарске вечери, кад је зима хтела да за две недеље међаве, вејавице и циче надокнади своју пропуштену дужност кроз неколико кишовитих и млаких месеци.

Баш су вечерали. Сами: игуман Сава, Теофан и стари, погрбљени еклизијарх, отац Севастијан. Ћутали су и с пуно амбиције бавили се зечјом хрптењачом у умокцу и с великим ваљушцима од земичака.

Игуман се од једном сети да још није дао потребне одредбе за сутрашњи пут. Путовање је била његова страст. Једва би седео пар дана у манастиру, а већ би га дизало нешто са столице. И он би опет путовао. Ретко с извесном намером и циљем, тек тако, само да није у манастиру. Он је осећао да му није тога, морао би се угњилити у овој пустој кухерини, међу овим грамзивим људима, које је он употребљавао једино још за фарбл, који иначе по цео дан пију и спавају по сводовитим, неветреним ћелијама, што заударују на ракију и на уље, и куда се свако вече краду шуштаве сенке.

Он се по целе ноћи шета, као заробљен лав,

кроз отворене и из ћефа грејане собе, јер нема мира и осећа се усамљен. Како да човек укусно једе у овој трпезарији, од скоро двадест метара, која се тешко греје и има помешан задах устајалих јела, а у којој, са мрачних, дебелих зидина и сводова, гледају зачуђено стари игумани и митрополити, држећи крстове око врата двама прстима, као да се хвале. Има их, који се ништа не разазнавају, само им се очи светле из оквира са црног, попуцалог платна. Са сводова су се љуштиле древне фреске неких мученичких подвига и праведничких група са дугим одорама и косама, испод којих се ником не виде уши, са протегнутим ногама, а с главама мајушним, са натприродним и у сваког подједнако великим очима и с кокетним, трешњастим устима.

Ништа му се није миљило у манастиру, зато је на својим честим путовањима био други човек. Разговоран и светски, а овде строга, краткоречив и формалиста.

Јео је као од беде, као да баца за врат.

— Како вам се сад свиђа, високопречасни господине? — запита мазним, ласкавим гласом отац намесник, уверен да та титула годи игуману, и ако му је права тек „преподобни“.

— До-бро. Могло би бити нешто слађе... Ко то иде по ходнику?

Искушеник, који послужује око стола, скочи са тањирима и посуђем.

— Молим, један човек хоће са господином игуманом да говори.

— Опет ваљда какав „барабер“! Мисле протуве, да је ово бирцуз. — Љутито остави нож отац намесник и изиђе.

— Чуо је да нам треба фурунџија, али, изгледа ми сумњив — рече опет враћајући се.

— Пустите га! — нареди игуман ван обичаја. Намеснику није било право, али човека уведоше.

Био је омален, мокра, смрзнута носа, збрчкана лица, накострешених, црвених обрва и бркова. Стао је код врата и лепо се поклонио.

— Љубим руке, добро вече! — рече страначким нагласком.

— Откуд ти знаш да нама треба фурунџија? — диже главу и важно се намршти игуман.

— Рекли ми доле у селу.

— А имаш ли књигу?

— Ево — и поче нешто откопчавати испод два капута и два прслука над прљавом, јегерском кошуљом.

— Добро, добро, видећу сутра...

... А како се зовеш? Ходи ближе!

Човек се бојажљиво приближи, као да му светлост очи вређа.

— Јанош Томка.

— Аха! Хм. Ти си католик. А пијеш ли? — запита игуман и загледа му се у модре жиле по носу.

Јанош заигра ногом и загледа се стидљиво у врх од ципеле.

— Нећу пити, велечасни господине.

— Из празног! — поругљиво ће намесник и са укором већ овлашћеног господара.

— Ако се ождереш сместа ћеш летети. Алекса, иди, одведи га у момачку собу; реци му све што треба да зна и да ради. А ти ујутро донеси књигу!

Игуман устаде и пође да попије црну каву у својој соби. Био је задовољан што је одлучио против намесникове воље.

Јанош је примио упутства. Мора сваки дан насећи и исцепати дрва, и то и пањева и осредњих за ложење, и мора нацепкати ситнине за потпаљивање. Мора почети ложити у пет ујутру и држати собе једнако топле цео дан; осим тога навући воде за кухињу и кућу, у буре за кухињу и у све остале канте. У том ће му помагати стари магарац, прослављен по свој околини по имену Мацко, са два чабра. С њиме мора добро поступати. Бринути се за његову храну и чистити га, јер господин игуман га јако воли и сваки дан се шали с њим.

Посао је био огроман, те се до поноћи чула тестера и секира у дрвари. Пећи су биле вазда топле а ако би која и попуцала, Јанош ју је лепио жутом

земљом и тестом. Радио је неуморно и ћутећи. Касно је долазио на доручак и на ручак, и јео је што би му оделила кухарица, безусловна и самосвесна власт све послуге. Све озбиљно и без речи. Ђаци су му се иза леђа гуркали, ругајући се како велеважно гони магарца и како се гега, али су узалуд почињали разговоре. Јанош је теглио, жвакао и гутао. То је био јед за ђаке, који су научили да с фурунџијама збијају лакрдије. Кухарица га је гледала попреко, и ако је била задовољна с његовим танким дрвцима за шпархерд. Она је волела да се с фурунџијама или свађа или да с њима живи у присном пријатељству.

Чуло се само кадикад да као нешто мрмља и то кад би упртио цепанице из дворишта у комору, или кад би ујутро пошао у потрагу за Мацком, који је имао ту повластицу, утврђену дугогодишњом праксом, да се на конак завуче куд му је воља. Ђаци су се тада прикрадали за њим, као бајаги случајно, и прислушкивали наћулених ушију, али ништа нису разумевали, јер је Јанош словачки, по свој прилици, тепао Мацку.

Њих двојица су се јако слагали и пазили. Мацко се, изгледа, само од шале сакривао, јер кад би Јанош, лупкајући прутићем око шест ујутру, почео тумарати по свим кутовима и почео већ да се љути: — Мацко, Мацк-о-о, ти лопоф једен, Мацк-о-о! — он би се од једном појавио, тресући весело зарутавелом главурдом, фрчући и ритајући се стражњим телом према Јаношу. Стигавши до њега, замлатио би ушима као зец, зањушкао би по његову оделу, пипкајући га за рукав или за шешир својим дебелом, љигавим ноздрвама.

Јанош би га тада ударао, као од милоште, штапићем и шаком, корео би га, а очи би му нестале под обрвама, и бркови би му се развукли над црним, трулим зубима. Он се смешио. Магарац је онда обично тресао главом, наслањајући му отрцани врат преко рамена а сиве, равнодушне очи би му се разумно и детињасто сјактиле. Али и он би само тихо

фркао; и он је био без гласа, као и Јанош. Кажу, — јер је јако оматорио. И затим би, ваљада, и магарцем овладао осећај дужности, јер би се престао играти и без нукања би се спустио пред кухињским степеницама, да га Јанош натовари самаром и чабровима. Па би онда почео званични посао.

Игуман је сваког јутра гледао са прозора и уживао, како Мацко погружи главу међу прве ноге и пажљиво мотри преда се и како опрезно, одређеним и лаганим корацима, силази доле до чесме и успиње се натраг. При сваком кораку као да пипа да ли је сигуран, и тако слаже своје кратке ножице. При повратку би му се усекао самар, те би му се леђа подсавила а трбух би му се набухло раширио доле. Вода бућка, час с једне час с друге стране, али он гази мирно, без напора — и не би се збунио и застао, све да му поред стазе замири кора свежег хлеба; али не због страха од Јаноша, јер овај иде за њим званично и достојанствено, и само симболично држи у руци прут, гладећи га по слабини њиме.

Једно јутро сиђе игуман пред Јаноша и Мацка. Добро је спавао, био је добре воље.

— Шта је, Јанош, како ти се допада Мацко?

— Добро живинче, — рече па поцрвене Јанош. Има памети и душе, као човек.

— Хе, хе, иди, лудо, до врага! А јест има мозга, воли новине, — рече игуман и пружи пред Мацкову њушку свежањ артије. Мацко омириса да није масно, па га заокружи језиком, обзину све и поче жвакати.

— То није добро, разболеће се.

— Ех, шта! Том не треба карлсбадске соли.

А Јаношу је жао било магарца. Те и кад би се ко хтео том продукцијом похвалити пред гостима, он би се сакривао с Мацком. Сматрао би да је то немилосрђе и понижење и према њему самоме.

Кад су ту велику наклоност приметили манастирци, обрадоваше се.

... Ти људи око манастира и у манастиру који се, због умиљавања око игумана, намесника, лугара

и пољара, па и око кључара и кухарице, споречкају сваке недеље по неколико пута, пустивши сав бес да протече друмом и потоком гласно и бестидно, па се онда и опет мире, заверавају и даље газе своје задате речи; све ћудљиво, нерасудно, као што су и фрушкогорски потоци, што час набујају, час усахну, час се замуће, час пробистре. милећи, промећући се, шумећи и шапућући: те нагонске, распуштене природе нису могле трпети међу собом спокојног и ћудљивог, риђег и неверца. То су биле разголићене душе, које су себи међусобно поцепале кошуље са прсију. Оне нису могле ни један тајни младеж свој сачувати испред туђих очију, зато их је узнемиравао, вређао и бунио тај одрпанац што пролази као поред каменитих ступова и не налази за потребно да се загледа у њих ни да гласно искаже шта мисли и шта осећа. Одакле је, како је проживео досад, зашто не пије, кога воли, кога мрзи и бар то шта радо једе?

Он ради, улази, одлази и без престанка ћути: дакле хоће да их презре и да изгледа бољи од њих.

Алекса је тврдио да је Јанош сигурно пијаница само се сад претвара. Он ће њега већ довести једном у доњу кућу трештена пијана. Онда ће му се одрешити језик, биће пуна кућа кикотања. И зато је вазда кад би ишао по вино, звекетао подрумским кључевима поред Јаношевих ушију, зивкао га, намигујући и хвалећи — само једну! — чашицу ризлинга, и уз то, цврктањем усана и језика, и гладећи се по трбуху, мамио га у подрум.

Јанош би тада поцрвенео као ћуран, окренуо би главу и запитао: кад треба звонити на часове и треба ли кандила чистити прахом од креде?

Кухарица га је једно јутро дочекала са, лих за њега, печеном џигерицом, облећући га као владику, пажљиво да се Јанош застидео и није могао да жваће и гута него је непрестано пијуцкао воду, мада није био жедан. Госпоја Перса му је причала, бираним речима и плачевно отменим, афектованим гласом малограђанских, ушеширених мајсторица о своме

угледном пореклу, о златном девојаштву, кад су у њихову башту у вече залазили и господа богословци с тамбурама, о несрећној удаји, о грубости свога супруга мајстор Пере, и о материјалној пропасти.

— Па видите, куд сам дотерала, куку мене, да друге служим, која сам била рођена за госпоју, да трпим увреде и да још одајем почитање горима од себе. Ви то видите и сами, јер и ви изгледате к'о човек, који је бољих дана дочекивао. Зар немам право, слатки? — и бришући кецељом очи, прекиде свој ганутљиви разговор. — А чујте, молим вас, Јаноше, не буди ми замерено што питам, али само из поштовања и кристијанске љубави питам: одакле сте, молићу вас, ви, и имате ли кога свога, жену, деце и већ тако кога?

Јанош обриса прстима брке, устаде и као од беде запита:

— А просим лепо, јесу ли вам доста ситно исцепкана дрва?

Сека Перса удари љутито по зглавку ћурчије ноге, и помисли: — фруштукаћеш ти од сада, лопове, погријаног гра'!

— Јесте, јесте. Хајд', хајд' ид'те, кад вам је за путем! Тоцки филозоф!

Тај дан му већ није дала са стола преостале коре од хлеба за Мацка, и ако је Јанош дрхћући доказивао да је видео многе коре, и да се живинче кад вуче мора и хранити. Смејали су му се, и он је поделио свој оброк хлеба с Мацком.

Сваки дан га је дочекао новим изненађењима. Један дан нашао Мацка окречених леђа, други пут кусава репа. Пакости су биле промозгане, и изводиле се против Мацка помоћу једне свеопште завере. Бадава се притуживао Јанош игуману. Овај је грдио, али је и њега занимала ствар, те би се знао од свег срца смејати Јаношу, кад овај очајно псује у зубе и испира магарчеве ноздрве, у које су ђаци насули бурмута, па се магарац уплахирио; кише, кашље, хрче, скаче и дува на небо.

Сваки поједини несташлук против стрпљиве животиње примао је Јанош на себе.

Постао је још мрачнији, али и немирнији. Куд би се год макао, бојажљиво би се освртао, као да преза од заседе и подлих нападаја. Од осталих се посве оделио, али се примећивало, да их сад напетих ушију мотри, слуша и опажа, да му мутне очи испод спуштених већа пламте од мржње. Није више радио темељно и сигурно. Био је и у послу површнији, јер му се није могао предати цео и јер га је сваки трен прекидао, слухтећи и на прстима уходећи: да се опет што против њега не кује и не изводи? И из уморна сна би који пут скочио, јер би му се причинило као да Мацко хрже од бола, као да су му у копито забили трн.

На постељи од кукурузне љуштике, кад га нико не чује, Јанош је шкрипао зубима, стискао песнице и сневао о освети. Но пред зору би устајао мирнији, али и жалоснији. Куда ће одавде? Од града се боји. Ово би било место где би се у миру дало чекати, или нешто немогуће добро — или — смрт.

...Плачи, Словаче, и отри сузе!...

Јанош Томка је, после учињена греха и претрпљене казне, хтео да се упусти у борбу са светом и да силом отме себи места у њему. Али сви ти напори остадоше јалови. Зидина предрасуда и сукњарског, грађанског морала била је тврђа од његових ноктију и темена. Он је најзад клонуо и пао, изубијан и крвав.

Он је мислио да ће дубоко пасти у очајање онога часа кад јасно схвати да је жив закопан. А није. Откинуло му се само нешто драго и звучно у прсима, сузила су му се рамена, пала му је глава, очи му се смутиле као огађена, просута вода, и зажелио је мира, ћутања, немишљења и заборава.

Последњи пут је служио у Банату, код адвоката. Био је вредан, али је сваки дан долазио црвених, неиспаваних очију и држао се, особито при говору са шефом, у одређеној удаљености, јер је ку-

љала из њега винска и ракијска јара, као из старих, натопљених буради.

— Ви сте разборит и интеллигентан човек, Томка. Што толико пијете? Да то не чините, учинио бих вас солицитатором. Ту се иште знања и поверења.

Томка поцрвене као рак и окрену главу, да скрије влагу у очима.

Осетио је како му срце појури у грло. Заболело га је. Дрекнула је у њему глад за животом и за признањем.

— Нећу више пити, благородни господине.

Обукао је чисто одело, почео је и опет пркосно гледати око себе, побирати комисије и сањати о срећкама.

Није дуго потрајало и тачна машинерија у канцеларији поче лабавити. Томка је долазио неиспаван. Информације му нису биле збијене и јасне, а трошковници покрпљавани, донакнађивано вођени. Постао је плах; изгубио је главу.

И дочекао је оно од чега је презао сваког часа. За време кортешовања у корист свога шефа, сукобио се на једном збору са противничким кортешом, с једним исто тако туђим писаром. Ту се побише као пунокрвни гладијатори. Противник од једном плану и са пакосним грохотом указа прстом у њега:

— Види се, какав му је госа, народе, кад њега храни! Једног робијаша!!

Он је побледео, а на њега се просу пљусак поруга и церакања.

Слутио је он поодавно, из продирних погледа у граду, да је ветар донео глас за њим и да се назира истина.

Адвокат га је невољно и љутито отпустио.

— Такву неприлику, такву неприлику да ми навучете на врат. И баш у то лудо време!

Онда је ударио у пиће још више, и док није попио и месечну плату и одела, није мислио ни на шта друго.

Зима и глад нагнаше га да помисли на манастир. У једној бачкој механи чуо је од неког Ар-

наутина, тестераша, да се у Срему, у манастирима, лепо може живети. Људи мало хају за свет и за друге душе. Певајући живе и умиру од преке смрти.

И сад види да је Арнаутин лагао. Можда није никад ни био у Срему. Можда је и он сањао о смирењу и скривеном уточишту. Па је, на своју утеху и радост, измислио и причу и људе.

....Шта је ког врага живот? — раздираше се у себи Јанош Томка. Ма био најтрезнији, тетураш у њему као пијан. Не можеш ни једну реч, ни један корак, а камо ли себе и друге који су око тебе, измерити на длану. Идеш за носем, мислиш по мирису ствари, а не по тежини и обиму. И зато се налазиш на преломима у одсудним и крвавим тренутцима и положајима, као да си везаних очију упао и набасао пред оштрице ножева или у кутњак аждаје. Ти си испреплетен туђом косом, као коњима за репове, и биваш мучен и кидан и уморен....

За то је боље пити, бар онда не знаш да си пијан и увиђаш да су многи трезвени пијани.

Он је дошао амо да живи, да буде заборављен и да заборави. Да гледа само сто центиметара преда се, да мисли само унапред двадесет и четири сата и да ради само оно што данас мора свршити, како би легао и сутра и опет одрадио одређени посао. Бити обузет најближим предметима и најкраћим временом, секиром, сухим дрветом, стварима које се дају подложити својим шакама и које немају језика. Дојести своје дане тако и потрошити снагу. Не бринути се низашто боље и лепше, но утопити се у тренутку, онаквом какав јесте.

Али ови људи му не даду да дише како он жели. Они хоће да га кидају, као задушну погачу, и да га жваћу и њушкају сви; и они и пси.

Мацко ја друкчији. Кад се прислони на његов врат, то га пријатно греје; кад он једе Мацко му само поднесе велику главу и стидљиво жмири и ћути. А кад му половицу да, он полако гута, ћути, топло гледа у зеницу и прислони му се као дете. Но на-

мршти ли се на њега Јанош, Мацко неприметно обрне главу и мирно се удаљи, да легне у џбун крај чесме.

Он воли зато Мацка, јер је скроман, ћутљив и топао, а они му баш зато сад пакосте. Он треба да је мудар и да презриво пређе преко тога, али душа му се буди: туга и јед му се проваљују; над мирним полусном разбегавају се угодне и дискретне магле...

У кухињи се тужили да дрва за потпаљивање нису довољно ситно расцепкана. Јанош је сад ударао секиру у пањ пре звона које оглашује обед, и журио се пред кухињу, са изразитом жељом да смета осталима у оговарању. Својим дурновитим ћутањем и мрким блењењем у под или у зид, он је хотимице изазивао пецкања. Као да га је дражила игра савлађавањем; а то га је тако тешко стало.

Неким јелима је замерао... Демонстративно је умео да одгурне од себе изрезане тикве без меса.

Кухарица је плачући ишла на тужбу игуману.

Кад га је игуман дозвоао на одговорност, позивао се на тежак рад и на потцењивање осталих који не знају реда, глупи су и безобразни, као да су у „хербергу“ а не у манастиру.

Дрхћући је сишао у кухињу, поднео се кухарици под нос, која је цикнула од страха и нечисте савести, и презриво јој бацио у лице:

— Гуско!

То је значило ратни ултиматум. Наравно, слабија страна, без савезника или боље рећи, тек с једним оматорелим, дугоухим копитарем, морала је извлачити дебљи крај.

Доказивали су, да не ваља што се толико дружи с магарцем, јер ће попримати све магареће обичаје и навике.

Јутром би сви стали на ходник да посматрају како Јанош гони Мацка. Алекса озбиљно упире прстом:

— Видите, нисам ли ја рекао, са профила је сасвим налик на Мацка! Пљунути Мацко ће бити за коју недељу. — И заорио би се смех. Неки би се обухватили око трбуха и тресли, женске би чучнуле, а отац Севастијан би рукавом очи тро од кикотања.

Ни игуман се није трудио да задржи строго лице. Али Јанош је беснео и није се дао. Но што је јаче беснео, изгледао је све смешнији.

Једном је скочио, откинуо летву од клупе и заошијао је међу душмане, па онда се закључао у комору и, у свом болу, разрушио муком сложена дрва и преплакао ту цели дан. Једва се смирио посредством игумана и намесника.

То вече су поруга и смех повукли рогове, и Алекса, пренемажући се као да му је силно жао и да ће бити тужан ако се не помире, натента најзад Јаноша да у момачкој соби попију чашу мира.

После устручавања, Јанош се опи као левча. Шегачили су се с њим, али он није ништа приметио.

Око једанаест Јанош заћута као заливен. Око дванаест, кад се и остали накитише и без страха ударише у певанку, он се наслони на руку и заплака. Па онда загрли Алексу испушеника и поче:

— Сви ви криво чините што мене гоните. Зашто ме гоните? Кога сам ја увредио? Пустите ме с миром, да живим и умрем. Немате ви душе ни толико колико у Мацка. Он је једини душевни створ међу вама...

...Шта ви мислите, да сам ја пропала будала? Ја сам само страдао. И-и- што сам учинио нисам ја учинио. Неки ђаво се увукао у мене. Но сад свеједно. Ја сам све испаштао по триста пута. Мени треба само мира.

— Зар ви ни толико немате школа да не умете видети ко је бољи а ко гори? Ја сам бољи од вас ма којег. Ја сам учио гимназију. Још би и данас умео водити дупло књиговодство. А ви — ви ни читати не знате! Једете, пијете, спанђавате се и олајавате се. Ја сам бољи од вас, ал' нисам хтео да се то зна, хтео сам да останем затрпан. Сви сте ви зли и загрижљиви. Једино ја и Мацко што имамо срца и интелигенције.

— Па ви сте браћа! — вели буновно баштован Илија. — Хајде ајнца да играмо, ако си баш телегентан. Дротар си ти, глупави дртош!

Алекса престаде слушати, па запева:

— Шерпење, лонце, котлове крпа-ат!...

— ...Моја браћа су господа. Један је у Великом Варадину шеф железничке станице, други је професор у Пешти. И ја сам пре у Пешти служио, у банци. Колико блага, колико блага! И злато и банке, велике зелене, масне банке.

— ...То је и била моја смрт! — и залупа песницом по прсима па махну шаком, као да брише прах са стола и тера дим око главе. — Прође, прође све! Ал' то се не заборавља; то убија — ех — па шта! Прође...

— Приповедај ти то коме хоћеш. Нађи ти друге луде које ће ти веровати! Ни нос ти није на господина. Дротар си ти или пенџераш. Кад си дошао, смрдио си на гит. Да си ти из fine фамилије, не би ти дошао овамо да се с Мацком дружиш! — сврши, па се обешењачки искези баштован.

Алекса удара у непрестану вику:

— Пенџер опраав! Пенџер опраав!

Јанош нешто прогунђа, мучно се диже, отрже, и љуљајући се оде, пошто му салише непопијену чашу за врат.

У јутру је дошао из села дотучен шпиритужњачом клипаром. Ружили су га, али он је, мљецајући одебљалим језиком и не умејући макнути левим оком, што се устаклило и укочило као кликер, ишао од лица до лица, и доказивао да је интеллигентан и да немају право што га омаловажавају. Али га је свако слао у постељу.

Нечујно се дигао из постеље и стидео се себе. Шта ће сад? Он се морао ноћас издати па ће му се показати врата. Ко је донео воде са Мацком? Можда су га мучили, а нису га нахранили. Мора отићи игуману и молити га за опроштење и заштиту.

Дочекали су га смех и псовка. Мацко је вирио кроз окно, а по ребрима му кречом написано име: Јанош.

У соби га је чељад задиркивала, а он, за доказ да није пијан, понавља причу и доказе свога шко-

ловања. Ни трезном му нико не верује. Игуман га избруси, а он и њему доказује да није ништа крив и да он није као остали. Он је школован. Игуман га тера доле: — Мени су потребне твоје руке, а не школа. Новине ваљда да ти претплатим? Тестери ти мени, тестери!

Исти се дан и опет надерао и декламовао неку Петефијеву песму и причао да зна енглески, што „ни ваш патријар са пишпекима није знао“. Онда су га истукли. Кроз две недеље се сасвим пропио. Трчао би на прстима кад би само чуо кључеве од подрума, а знао би се понизати и клецати пред Алексом, да му да цименту патоке-ракије, што би на душак истресао, халапљиво, као од страха да ће га кап ударити усред гутљаја.

Игуман је већ распитивао за другог човека, ако се не опамети. Он је плакао и сваљивао кривицу на друге, који њему и Мацку не дају мира, који га називају дротарем и лажом, па и сам високопречасни држи с њима, а то њега боли.

Једног дана и опет расплакаше Јаноша, не верујући у његово образовање и љубав, те се он огорчен упути ван манастира. Кад је изашао напоље, весело га сусрете Мацко. Гледао га је питомо и лупкао коптом, а реп му је био жалостан. Јаношу се растужи. Учини му се, као да му Мацко пребацује, што га је због других и због пића забаталио.

Загрли му главу и плачући га пољуби међу велике и живахне уши.

— Мацко, Мацко, слатки Мацко мој! Нико нас не воли. Остављени смо од свију и сваког. Ја сам једини који тебе љуби, матори магарче мој и сапутниче. Како се блиста око твоје за часак, јер и ти си морао видети лепших дана. Крупнију си траву пасао на широким ливадама, мирисао ивањски цвет, и играо се голицавим чкаљем. Дремао си успављиван клепетањем овнујских бронза, разгаљивао се мекањем слабачких и пенастих јагањчића. А кад би се у летње вечери приближила пепељаста и млада магарица суседних пастира, са дражесним и крепким сапима, ти

би се узнемирио, застригао ушима и вурио се неколико пута од набујале снаге, и, онда, раширивши ноздрве и дигнуте главе у небо, продерао би се храпаво, незграпно, али с пуно младости, необузданости и љубави. Ти си био тада леп, драги мој друже, Мацко — магарче!

...И ја сам био друкчији. Али нико ми не верује овде. Ти ћеш ми једини веровати...

Мацко пребаци врат преко Јаношева рамена, као да је хтео да боље чује жалосну повест свога Јаноша, који се разнежио и прича у велико ухо магарчево, квасећи га дебелим сузама. Магарац је на махове заклапао очи. Очевидно да је био ганут и, у знак разумевања и утехе ради, климао је мудрачки главом.

— Па опрости, Мацко мој, да си сад извргнут руглу због мене. Они хоће мени да напакосте, па мораш ти да искијаваш, али веруј, и ја патим кад се с тобом шегаче. Да смо млађи, ја бих узјахао на тебе, па бисмо побегли некуда, а овако шта ћемо? Не бој се Мацко, неће твој приша дуго бити крај тебе. Осећам да се и опет миче пода мном тле. Отићићу. Можда ћеш мање бити изругиван, али ћеш уједно бити више гладан, стари мој пријатељу!...

Јанош се пренуо на грохотан смех. Кад је дигао главу, умало се не окамени. Група насмејаних гостију је гледала у њега, показујући црвено месо вилица, а међу њима је брисао наочаре управитељ митровачке казнионице, кога се Јанош на први поглед сети, јер га је видео оно једном у Илави, кад је овај путовао онамо, ваљда у некаквој мисији.

Јанош пребледе и побеже. Мамили су га, звали из дрваре, претили, али он се повукао у мрак и полутрезан дрхтао.

Алекса се досети. За кратко време чу Јанош како читава кућа одјекује од силне граје, смеха и трке. Одмах је слутио да се то у првом реду њега тиче. Кад је прислушноу, лепо разазна узвике и судуди топот копита по порти.

Бесно отвори врата. Био је готов да спасе магарца и да раскине одмах с манастиром.

По ходницима се узбунио и гуркао свет, половина засеока. Мацко се, у пркос своје водоношке десетогодишњице, витлао, скакао, ритао и наваљивао на клупе, зидове и летве. Преметао се, тресао је главом, сигурно од бола; ћушао се ушима и рушио све околу. Двапут је тако лудовао око цркве, а манастирци се згрнуше на прозоре од ходника и врата, и смејали се и псовали. Неки су га чак и жалили.

Кад се Мацко некако докотурао до капије, па се дохватио отворена простора, појури на друм, фркћући и зевајући.

Јанош од једном потрча за њим.

— То му је један нитков запалио труд у ушима! Мацк-о, стани, просим те, стани!...

Али Мацко се није освртао; превалио је клупу, ударио се о брест и сурвао се преко низбрдице. Јанош га ту стиже и пружи руку да га ухвати, па да му извади из ушију запаљену труд, тепајући му као матери. Али Мацко се стресе, диже, па нагнувши опет да бежи, ритну се и удари стражњим копитима Јаноша у прса, и одјури некуд, пут салаша, преко утрине.

Јанош само мекну и бљуну крв. Људи и калуђери, гости и кухарица, пожурише за њим, да виде шта ће бити, и стигоше га у тренутку кад је пао, изнурени од смеха. Кад га опколише, престаше се смејати.

Јаноша дигоше и, још то вече, однесоше га у градску болницу, на душецима и са парадним коњима.

Гости се мрзовољно разиђоше, а игуман се затвори у собу. Није ни излазио на вечеру, а намесник је грдио Алексу, што је „будади словачкој дао да лоче“. Кухарица је плакала.

Јанош није долазио свести. После неколико сати је умро. Плућа му се прокрвавила, јер му се грудна кост угнула и пукла.

Игуман је жалио, али није хтео да плати болницу и сахрану. Претише му и тужбом. Он онда написа писмо у Велики Варадин, шефу станице же-

лезничке, Ференцу Томки. Али овај ни одговорио није. Ствар је дошла и пред мирске и пред црквене власти.

Мацка је оног дана нестало.

Кад магарац хоће да скапа, онда се скрије, да га нико не нађе. Но трећи дан су ипак набасали на њега пси. Вратили се из честара лајући и са длакавим чељустима. Довукоше га и одераше пред целим селом и игуманом. Ожалише га и причаше о њему много, а сад лежи код потока, црвен, дигнутих ногу и искежен.

Околни пси се купе и ноћу заурлавају око њега.

1909.

МУЖЈАК.

Он је био син имућних сељака, а она кћи старе грађанске, „патрицијске“ породице. На њему се огледало порекло, што он, уосталом, ничим није ни хтео да прикрије. Омален, прекратких, јаких, пешачких ногу, дугих руку, широких шака, дебелих прстију и затубастих ноката, широких плећа, велике, у оштрој коси зарасле, округле главе, меснатих, облик образа с развијеним јагодицама и вилицама, напућених, великих усана и ситних, дубоких, татарских очију. Негован, прост, ходао је клатећи се, никад не помишљајући на спољашност, ни на ефекат своје појаве ни речи, стално забављен стварношћу и корисним плановима. А она је, напротив, била ломна, бела и осетљива. Непрестано свесна себе, своје лепоте и својих брзих, ћудљивих и променљивих мисли, осећања и трзаја, љубећи и мрзећи себе, час задовољна час незадовољна са собом и са околином, колебајући се увек међу крајностима, међу сентименталношћу и пакошћу, међу екстазом и апатијом, међу журајивошћу и млитавошћу. Волела је сањати или о сплендидном или о дубоко душевном животу, и ругала се себи што је сањалица. Патила је због тога што није знала шта хоће.

Он ју је заволео још као ђак агрикултурне академије. Примео је тај терет љубави као један тежак животни задатак који мора решити, не пребацујући себи ни часка, крај све своје рачунске трезвности, ту своју луксузну страст и економски никако

неоправдану намеру, да се бори док је не добије за жену.

Она га испрва није узимала ни на ум. Кад је дознала за његову љубав, осетила се увређена. После га је презриво одбијала, па онда се пакосно и доброћудно шалила с њим. Но он се није дао збунити. Прилазио јој је и гледао ју је својим озбиљним, верним очима, покуравао се њеним каприсима, и као да није опажао поругљиве осмехе око себе.

Никад јој није говорио о својој љубави, задовољио се да је указује само, обасипајући је цвећем приликом празничних дана и балских вечери, и, по малоградском обичају, скромно музицирајући под њеним затвореним прозорима.

Кад је свршио академију, дошао је њеној мајци и свечано је запресио девојку. Породица је била склона да учини тај компромис и да поднесе ту жртву: да се „опријатељи“, наиме, с једном сељачком кућом, јер је девојка, иначе, без великог мираза. Али девојка није хтела ни да чује. Најзад је изазивачки поставила услов, да ће се удати само за доктора медицине.

За њега и за његове планове то је био тежак удар. Али он је дигао главу. Добро. Положиће и докторат.

Она се смејала, али Марко Бикар није клонуо, и после четири и по године, с докторском дипломом у џепу, поново се појавио у салону госпође Пећарски. Иванка је плакала, претила је да ће се убити, говорила му је у очи да га не воли, да он никад с њом не може бити срећан, но он је стиснуо зубе и наставио је с цвећем и свирком као и пре пет година.

Напоследку се заручише. Она је сиктала и диктовала услове, а он је све потписивао. Док су били верени ретко се и појављивала негде с њим. А кад би и излазили, нису ишли ни упоредо, а камо ли испод руке. Она стално корак напред и корак даље од њега, с бледим лицем, окренутим у страну. Он ју је сваки дан похађао, и очајна мати их је зати-

цала где седе раздалеко и ћуте. Обоје ослабише, но он није попуштао, а ни она, на позив матере да кида кад га баш толико не може да трпи, није хтела да поквари веридбу. Као да је хтела сада тиме да се свети свима, па и себи самој.

После венчања, по њеном услову, проведоше две године у разним престоницама. Он је ишао на клинике, а она на концерте, у галерије, у позоришта и на предавања. Усавршавала се у пет страних језика, од којих је Марко једва натуцао два, колико му је у послу требало. Он јој је дао потпуну слободу. Пратио ју је, али ако је био уморан, пуштао ју је и ноћу саму. Но већ после пола године она није хтела ићи никуда без њега. Некако јој је било неугодно. И све чешће га је молила да иде с њом. Он се смејао: — Не разумем ја ни ту музику ни те слике, ал' добро, ићићу, само ми реци, шта је ту лепо, и пробуди ме ако заспим.

Она се љутила, и ако јој срдња није ишла од срца.

У другој половини друге године већ се осећала уморна и засићена. Није више могла да дочитава многобројне нове књиге. Бацала их је у страну, и ако је зажелела лектуру, расклапала је старије. Све је мање излазила из стана. Обично у подне и пред вече, пред њега, пред болницу, молећи га да прошетају испод руке по булвару, па одмах кући. Почела се интересовати за медицину, за његову струку, и љутила се што на њена питања он одговара смешећи се, наивно, као да детету тумачи. Заподевала је и разговоре, и пријало јој је то што он о свему што зна говори најпростије, мршавим речником, али јасно и прецизно. Понекад би се и сама распричала о својим девојачким лудоријама, о забавама и сновима. Како је очекивала некаквог грофа из романа, и како је сањала о силном богатству или о једном славном уметнику, с којим би патила и прославила се. Он се на све то смешио као да не слуша озбиљно, већ као да мисли друге ствари, и сваки час би вадио писаљку и папир, и писао, цртао и рачунао.

— Шта ти то увек мислиш и рачунаш?

— Рачунам шта ће нас стати зидање куће, и како да уведемо на салашу хмељ, воћњак и бугарски начин заливања за зелен. То се најбоље исплаћује.

— Зашто то? — чудила се Иванка.

— Како зашто? — Па мора се радити, ако хоћемо да се обогатимо?

— А медицина?

— Ех, од тога се код нас не може обогатити. То онако узгред, неко време. Главно је економија, брате. Шта ти мислиш, да ћеш моћи увек тако куповати слике, ићи у оперу, и држати кућу — ко што ти кажеш — у стилу, а све од овог што ми сад имамо? Мора се радити, много се мора радити.

Жена се некако кукавно повукла у себе, не знајући уистину да ли се разочарава или напротив.

— Па докле мислиш ти тако радити?

— Хе, хе, док не умрем.

— И само зато да ја уживам?

— Тхја, нећеш ни ти само за то живети. Ако узимамо деце, радићемо обоје.

— Па онда они да уживају?

— Моју децу ћу ја учити да раде. Хоћу да им стечем, да лакше и боље могу радити од мене. Ја ћу уживати кад видим како напредују.

Тај разговор је Иванку некако притеснио и нагнао да се замисли. Осетила је сву тврдоћу земље по којој хода, видеала је свој живот у свој његовој једноставности и краткоћи, погнула се под притиском јаке и неумитне руке, и забринуто се умирила, као после непроменљива, тешка догађаја.

Она је и касније хтела да говори с Марком о његовим плановима и о будућности, али он је није упућивао у појединости, и једино што се упуштао с њом у детињасто маштање о „ономе“ које долази: како ће га назвати, какве ће имати очи и како ће га облачити и кога ће од њих двоје оно више волети.

Још док су били у иностранству, Иванка је, у неким ситницама, могла некако да утиче на мужа. Измолила је, који пут, пред излазак да се пресвуче

у новије одело и да му силом веже кравату. Али чим су стигли кући, Марко је навукао ловачко одело, закопчано до грла дугметима од срнећих рогова, кожне камашне или чизме, и натукао на очи мали зелени шешир са китом од дивокозине браде позади. И пустио је браду и још више сузио свој мршави речник примивши сељачки, развучени нагласак. Свраћао је к њој само у одређено доба да одахне, иначе је јурио на колима пацијентима, а по подне пошто није ординирао у стану, са чахире на сасаш, из штала на чардаке и на таван, непрестано се погађајући и свађајући с одацијама, радницима и мајсторима. Он је свуда био присутан, све загледао и све опипао. Сваку опеку при зидању, сваку мотику и сваки ударац при окопавању. Сваку косу је сам ударио о камен и приносио јој звук ушима. Половину ноћи провео је на железници, путујући послом увек ноћу, да би уштедео времена. Будио се кад је хтео, без будилника. Толико пута, изненада, у по ноћи, скакао је из постеље, да оде на салаш, где треба да се отели пунокрвна швајцарка. Спавао је уопште врло мало, али је зато јео много, не бирајући, и био је здрав и преплануо. Спекулисао је, куповао је, журио на сваку важнију лицитацију, ако и не купи, а оно макар да прими извесну суму ради одступања, препродавао је, парцелисао, дизао јевтине зајмове, па их издавао на вишу камату. Увек је био бодар и спреман на добит и на плен, као јагуар. Имао је њух да намирише новац испод сто слојева, и да осети „болестан“ посао, те да га се брзо курталише и да га на другог натовари. Са слугама је био строг, немилосрдан у томе да извуче из њих сву радну снагу, али их никад није закидао, и умео је давати помоћи пострадалима без хвалисања. Сељаци су га се зато бојали, али су му били верни и одани. Иванка га је посматрала са страхом, мржњом и с респектом као неку зверку, али није смела, није могла да му се противи, нити да се меша у његов живот. Она је гутала своју жуч кад би Марко увео прљаве сељаке с блатним опанцима у њен салон, да

тамо, с бичаљима у руци, пљуцкају по скупом, перзијском ћилиму. Он ју је тада, сваки пут, намерно изазивао, уводио и представљао газдама, својим добрим пријатељима, „с којима се мили радити“, и као да није хтео да примети како јој је то непријатно и како је она због тога побледела.

Иначе јој је дао сву слободу, да кућу уређује по свом укусу, да троши на одело и држи богате чајне вечери. О тим „журевима“ показивао се он само на који минут, прашан као обично, да искрено задовољан поздрави госте и жену, па се одмах удаљавао, или на посао или да легне.

Но она је међутим све мање живела за своја задовољства, јер су деца долазила једно за другим. И то увек као по програму, скоро сваке балске сезоне она је била везана за кућу, те се у граду веровало како то г. Бикар хотимице тако удешава. Њој је било жао младости, те кад му је пуница једном пребацила због тога, он ју је одлучно ућуткао.

— У мојој кући смо господари само ми, моја жена и ја. Нико се не сме мешати у наше ствари. Иначе! Је ли тако, жено?

— Тако је. Остави то, мати, — тихо ју је умиривала Иванка.

Она је све више запостављала своја уживања и, претрпана бригом око деце и великим домазлуком са многобројном послугом, све су јој мутнији постајали разлози незадовољства. Као да је заборављала шта јој недостаје, не могући никако супротставити опипљивим успесима његова рада своју клонулу чежњу за нежношћу и романтичним изливима љубави. Једно што од посла није могла дићи главе, а друго што јој он никад није пружао прилике да дође у сукоб с њим, нити се икад показао пред њом другачији но што јесте.

Она га није волела, по неки пут јој се чинило да га страсно мрзи због ужасне противности, али га никад није могла презрети, нити му се насмејати или се због њега застидети, нити га се икада могла згадити. Јер његова љубав у браку није била на-

метљива. А да захтева и од ње љубави, он на то није мислио. Био је задовољан што му је жена, и то му је било потпуно доста. Никада је није морио ни љубомором ни сумњама, као да се несвесно држао принципа, — а није био човек од принципа, — да би то „његову“ жену вређало. Она му је због тога била захвална, јер само лако таштим, и у своје мужеве заљубљеним женама годи кад су им мужеви саревњиви.

Она је крај њега и далеко од њега осећала потпуну сигурност за сваку његову реч и дело, уверена да неће никад претерати ни промашити, нити ће је икад осрамотити.

Ако би били заједно у друштву, он је или добре воље ћутао, слушао друге, уживао у њеној духовитости и разумевању њему непознатих ствари, или је говорио само о оним предметима које је непосредно познавао и искусио. Скрене ли се реч на уметност, он би одговарао на питања:

— Чини ми се да се сећам тога. Моја жена ми је обратила пажњу на то. Па... ја не разумем, али допало ми се. — Други пут би се опет толико раздрагао, да би показивао гостима оригиналне резбарије, старе порцелане и слике у кући:

— То је моја жена купила у Паризу. Хе, она то воли, и каже да има велику уметничку вредност. А и мени се свиђа, кад се њој допада.

У таквим моментима је она осећала пријатељску наклоност према њему, извесни породични понос, и осећала је своју обавезу још чвршћом. А приликом жетве, кад би пред вече, лако и лепо обучена, са штитом од жутих чипака и с пуним колима веселе и чисте деце, изашла на салаш, где из далека хуји и звижди вршаћа машина, а у облаку румене прашине гмижу жетеоци, праска слама и круни се семе, њој је пријало да у множини назре његов стас, као богати сноп од пшенице, и чује, сред вреве, његов господујући глас, који је продирао свесно и одређено кроз искомешани задах прашине, плевне, зноја и отужног машинског уља, и кретао живе

туђе руке, оживљавајући својом одлучном вољом мртва оруђа, српове, точкове и сулудо брзи, колутави, дебели кајиш. Он би је тада само хитро пољубио у чело, и, насмешен склањао је у страну, а њу није вређало што јој не поклања више пажње и што је подређује својој заузетости.

За десет година брачног живота, она се уљуљала у тај тихи, пасивни живот. Стари снови су је похађали све ређе, почела је и сама веровати да је тај њен мали живот, под сигурним кровом, једина могућа срећа.

Но после шестог детета Иванка се разболе. Купајући га, слушкиња је због лености навукла из бунара мало хладне воде и дете, опарено и поцрвенело, удари у врисак. Она се очајно ражљути и, онако слаба и лако обучена, изађе да сама налије канту. Исто вече је пала у грозницу, и већ сутра дан удари у кашаљ и избаци крв у белу марамицу. Муж се јако уплаши, позва из престонице професора и на његов савет одмах предузе све да је отпрати с матером у Каиро.

Пред полазак се жена врло изменила. Свакодневне грознице су јој вратиле глаткост и руменило образа и сјај очију. Постала је осетљива и размажено ћудљива као у мајчиној кући. Често је плакала, а не увек због болести и мисли на смрт. Она није веровала у смрт, и говорила је о њој баш зато што је осећала да има још много животне снаге, а и да гане мужа и да му изнуди болне грчеве око усана. Она га је сад нетрпљиво мучила најразличнијим и најпротивнијим прохтевима, уживала је у његовој бризи, очи су јој се блистале кад би приметила да му рука дрхти док јој пружа кашику медицине и кад јој намешта узглавље у болесничкој наслоњачи. Није хтела да прими лек из руке никога другог, само из његове. Захтевала је да је он стално око ње, и умела је по читаве сате држати његову руку у својој, непомично и немо гледајући зажарених очију у његове зенице. Само је тако могла да заспи. Али би и у сну осетила кад га нема и бризнула би у плач као дете и звала

га, па опет га стискала за руку, полажући је себи на срце и шапућући усред ћутања:

— Пољуби ме.

Он би је пољубио у очи и у уста, а она би се занела од среће и пригушено питала:

— Не бојиш се?

— Чег да се бојим?

— Кад ме љубиш да ћеш се и ти разболети?

— Не говори тако! — он ју је строго прекидао.

— Волиш ли ме и сад? — шапутала је.

— Какво је то опет питање? — обрецнуо се човек усиљавајући се да не буде груб, а глас му је дрхтао.

Она је била срећна; па опет после дужег ћутања:

— Ако ја умрем, ожени се. Ја нећу да те ве зујем.

— Не говори о том! — викнуо је човек, а доња вилица му је играла.

Она се насмешила и стиснула му руку.

— Не срд се! Опрости!

Он ју је отпратио у Египат. При опроштају у Александрији жена га је страсно загрлила, плакала и смејала се.

— Ја ћу оздравити овде. Осећам. Кад се вратим, тек онда ћемо срећно живети.

Први месец је болест ишла на горе. Бикар је расејано лутао по добру, а пацијенте је све напустио. Тешко се морао савлађивати да неред не узме маха. Но каснија обавештења су била све утешнија, и с њима се враћала и његова воља и снага. После четвртог месеца је походио жену и вратио се весео. Посао му је ишао од руке, и он је свако ведро писмо из Африке пропратио весељем међу старим нежењама.

Опет је дошло време жетве. Радило се дању ноћу. При белој месечини, када се расипа роса и пере језичке листића и срце цветова од прашине, и размекша суву, крту сламу, косила се дробна зоб, а дању кротко жито и бркати јечам. Шкрипао је ћерам под рукама деце водоноша, која су освежавала са-

сушена грла радника. С три раздалеке табле чули су се разни усклици и шаренили се разни прслуци, сукње и мараме. Маџари, Шокци и Словаци, и међу свима по неколико Срба и Српкиња. То је била господарева воља, јер Срби само онда раде најбоље кад се натичу с „иноверијом“. Кад су сами, ћаскају, шегаче се и изиграће око и најбодријег надзорника. Овако их треба само пецнути:

— Хеј, Милане, шта је онај Маџар испредња-чио! Тај је бољи од тебе. — И тада мој Милан сече као бесан, да Маџарија исплази језик.

Бикар је обилазио на колима поједине комаде. Устајао у колима и, упирући палицом на дотично место и људе у даљини, викао, наређивао, корео без разлике и мушке и женске. Сваком је знао име.

— Хе-еј! Ти тамо, чича Мато, пази на ону Аницу како руковеда. Да ми не испушта влаће!

Сваки час је силазио и ишао међу жетеоце. Пред њим су умукле шале, свађе и песме, и ако им он то никад није замерао. Маџарице, у кратким црвеним сукњама с црним бобицама, у до паса кратким кошуљама тесних рукава више лаката, и жутиим повезачама, сагибале су се снопљу тако дубоко да би им се забелила пут куд ни сунце није могло допрети да је спржи. Оне су навлачиле мараме на очи и, испод њих, с насмејаном кокетеријом, погледале би на господара, трескајући се у послу а тело им је дрхтало у прозачном платну, док им звецкају ђердани од жутог стакла над спуштеним плавим увојцима, везаним црвеном и дугом траком. Шокице, у дереклијским кошуљама, раскопчаним посред прсију, а са исто тако танким, везеним сукњама дигнутим на облим бедрима и запетим за пас, вазда су нашле нешто да питају, гледајући смело у газдине очи. Словакиње су прекидале своје меланхоличне мелодије, које су стидљиво и шапућући певуцкале, као преплашене од раскаланих и гласних песама других девојака, и учтиво су поздрављале господара, и не дижући главе, с тихим: — љубим руке! — Српкиње су сваки пут имале нешто да се туже, да истерују правду и презриво замерају „онима“.

Бикар је гледао само како се напредује, што није хтео није слушао и обилазио је тако даље. Но увече их је частио, вином, ракијом, овчјим месом и једним гајдашем.

Жетелице су подозриво пазиле једна на другу, сумњале су, и шапћући нагађале која је опет ноћас нестала из чардака са сламом. По господину нису могле познати ништа. Јер он ни једну није нарочито погледао, и све је једнако псовао, а свако вече би наредио да се навуче велика каца воде да се све женске после рада окупају од прашине. Јер он неће да му се ту загаде и разболе.

До љубоморних свађа није долазило међу женама које су се држале као неког неизреченог компромиса. Но кад се појавила бела циганка Гина, све су је обасуле немоћном мржњом.

Она је била распуштеница од две недеље, чиста и ћутљива. Имала је кожу као од слонове кости, жуте очи и косу као рђа. Била је лепша без белила и руменила, и носила се полу-господски, вазда у чарапама и са црвеним папучама, мањим од ноге и високих пета, чије је клопотање секундирало крхању многих укрућених и плисираних сукања. Чвор од мараме, кад се повеже, као случајно и немарно, дизао се на малу, округлу браду. Знала је све женске чине и понашала се као „светица“. Она је дошла да замени болесну сестру, али су жене тврдиле, да је намерно ступила у „рис“, јер је „госпоја прико мора“.

Бикар ју је погодио готово мрко. Званично је нагласио да он не трпи на раду „пеке“, код њега треба радити. Она је рекла скромно „љубим руке“ и отишла на гумно без чарапа и у белој, финој кошуљи. И радила је не дижући главе, не истежући болно крста од сагибања и не говорећи ни с ким.

Увече је доктор рекао баба Манди да му ноћас пошаље Гину. Баба се вратила, уплашено изненађена, да она неће. Бикар се уздржа од псовке, и хладно поручи да сутра више не долази на рад и да ујутро дође да је исплати.

Гина није дошла, и господар ју је нашао где вредно ради као и јуче. Кад јој је викнуо: — Ти, Циганко, пази како радиш, не остављај за собом! — она је тек онда дигнула очи, поцрвенела до врата и понизно се извинила. — Молим лепо, пазићу!

...Кад јој је рано у зору, пред полазак, пружио новац: — на! — она је устегла руку за леђа, и стидљиво замолила да јој, ако баш хоће, боље купи какав поклон.

— Одмах да си узела! Ваљда за тебе да идем у варош!

И тако је трајало све до свршених послова. На раду нико по њима није могао приметити да имају што. Он је и даље говорио с њом као и са осталима. Заповедао јој, викао: — „Циганко“, — она је покорно слушала и љубила му руку. Али је скупљала обрве као да смишља нешто.

У јесен је отишао опет у Каиро на месец дана, и вратио се весео, јер је жени сасвим кренуло на боље. Још нека презими тамо, па на пролеће вратиће је потпуно здраву.

После повратка наручио је Гину да му дође кући. Тако је долазила недељно по неколико пута, и спавала је у гостинској соби. У салон и у спаваћу собу је није пуштао. Једном је, приликом чишћења, молила да остане у спаваћој соби, где су на средини лежале две тешке постеље.

Он ју је кратко пресекао: — Јеси л' готова? Хајде напоље, да закључам! Ту моја жена спава!

Она му је и надаље пред другима говорила „љубим руке“, „милостиви господине“, а и на само „ви“. Једном се тобоже забунила и рекла му ти, на што јој је рекао: — „Шта ти мислиш, циганчуро једна?“ —, и изјуррио је напоље. Кад је цикнула женским бесом, да она није „онаква“, и да онда доведе ону „своју јектичаву“, он је истрчао за њом, и ударио је преко уста:

— Него шта си, циганчуро једна, и ако чујем да још једном споменеш моју жену, наредићу да те испребијају као кучку!

После тога је неколико пута слала баба Манду, долазила је и сама, молила, плакала пред вратима, док је није опет пустио пред себе.

Тада је пала пред њега, јецала, обгрлила му ноге, молила и преклињала да јој опрости, да никад више неће писнути.

— Милостиви господине, ако ме отерате ја ћу скочити у канал. Ништа мени не треба од вас, нисам ја онаква и ако сам циганка, да ме бог убије што сам! ја не могу без вас, кад вас тако волем!

— Хајде, лудо, бестрага, не треба мени твоја љубав. Треба ми циганска љубав!

У пролеће јој је дао стотинарку.

— Ево ти, па збогом. Кад дође милостива за две недеље, да ми се ниси туда шуњала, јер ћу ти ноге поломити!

Гина је побледела и вртећи велику, зелену банкноту међу дрхтавим прстима, погнуте главе, тихо замоли:

— Узмите ме, молићу вас, за слушкињу у кућу. Они ће бити нервозни и слаби после болести, а ја ћу боље служити од ових Маџарица.

— Ја се у милостивине послове не пачам. Хајде у здрављу!

Гина се још код врата окрете:

— Па немојте ме заборавити.

— Хајде, збогом! Имам посла.

После две недеље по женином повратку, пошто се доктор као уверио да му је жена заиста прездрвила, госпођа Иванка се опет упутила у домаће послове, стари се живот вратио у кућу са свим расположењима. Он је опет био према жени као и пре њене болести. Њу то није изненадило, само јој је било жао првих дана своје болести. На њему није приметила ништа ново, и дуже времена није запажала погледе и алузије пријатељица.

Једног дана дочекала је Иванка мужа у чудном расположењу.

— Била је данас код мене једна циганка, млада, и нудила ми се за слушкињу. Тако се понаша као да није циганка. Скромно и збуњено, и као да се боји нечег. Кажем јој да ми сад не треба, Али она преклиње да је узмем ма за што. Радиће, каже, све, и најтеже послове. И не иште много, кол'ко дате, каже, јер је, каже, у великој беди, оставио је муж на сокаку, а међутим је чисто и лепо обучена. Кад сам јој казала да не могу, она поче крхати прсте, па удари у плач, и поче ми љубити руке: — Милостивна, златна милостивна, смилујте се, узмите ме, ја ћу бити ваш роб, служићу вас к'о Бога! — Знаш како сам се уплашила, једва сам се ослободила беде. Цело пре подне сам због тога била немирна. Све сам те ишчекивала. Исприповедала сам то вешерки Кати, а она се насмешила, па се онда намрштила, каже: — Немојте је, милостива, више пуштати у кућу, циганчуру једну, каже, то је онако, несрећа једна. — А не изгледа по очима. Шта ти мислиш, познајеш ли је? Зове се, чини ми се, Гина.

Бикар се уздржа да се не гризне за усну. Срећом је жена дуже говорила, те је имао времена да се савлада и да не плане.

— Познајем је — одговори сигурним гласом — како је не бих познавао. Радила је код мене на салашу. И четкала је паркет пред твој долазак. Како ти хоћеш. Да сам на твој месту, ја је не бих узео. Не волим Цигане у кући. Ако је нећеш узети, као што нећеш, не пуштај је више да ти досађује.

То је било доста да се Иванка одлучи шта да ради, али није било доста да је умири.

Сад је већ опажала, кад сиђе доле, како млађи одједном прекидају говор о нечем. Назирала је шта би значила двосмислена наговештавања другарица о верности мужева. Копкала ју је сумња, али није смела да заподева о томе разговор с мужем.

Но тим ју је више мучила Гина. Већ се бојала и да погледа кроз прозор, јер је знала да ће је угледати. На пијаци је, у гомили света, сретала њене упаљене очи, које су је мотриле и понизно се скла-

њале. Кад би се среле на улици, она ју је учтиво и ропски поздрављала са: — љубим руке, милостива! — У свему том је било и питања и ишчекивања. Ту није ни понос помагао; — ах, шта ме се тиче једна обична Циганка!

Једног дана, на вашаришту, појавила јој се опет за леђима:

— Љубим руке, милостива, зар ме нећете узети, а погодили сте другу.

Стојала је тако пред њом, спуштених очију и преврћући из руке у руку бели рубац. Била је скрушена, суморна и непопустљиво бодра у исти мах.

Госпођа Бикарица пребледе и трже љутито вратом:

— Шта ми толико досађујете! Рекла сам да вас нећу узети. Ја Циганке не узимам у кућу.

Сва је дрхтала од узбуђења. Дојурила је кући, исплакала се, одлучивши да рекне мужу да је ослободи те напасти. Но кад је Бикар дошао, изнурен од посла, и легао на канабе да се одмори, позвавши децу да им подели сајамске дарове, она је изгубила храброст и прећутала је немилу сцену. И тако он није знао ништа о том шта се у жени, и шта се између жене и Гине догађа.

Сутра дан је доктор отпутовао на пустару, а пошта је донела Бикарици једно неугледно писмо, са почетничким рукописом, из места. Наслутила је прљавштину, и хтела је да га неотворено исцепа. Али, радозналост ју је побудила, и она, дрхћући, раздера омот. Писмо је било измрљано и ужасно неспретно и незграпно написано. Оно је гласило:

„Милостива госпојо

Ви сте јуче мене увредили до срца која то од вас нисам заслужила јер сам ја вас штедила а нисте заслужила јер да сам ја тела ви се не би вратили више у кућу јер Господин је мене волео и живијо самном то зна цели свет и ја сам тела да вас спасем од света и да вас служим ко царицу да зачепим свету уста али ви сте мене презрели ко једну ци-

ганку па кад сам циганка и бићу права знајте да сам вас сада проклела и по цигански уврачала да ће вас живу црви изести и Господин ће вас се згадити и ја ћу још за вашег живота ући у кућу и бити госпоја.

Гина Коломпарова
циганка.

Ако се усудите и то писмо покажете господину ја знам шта ме чека он ће мене убити ал ће ићи на робију и вашу децу отераће у просјаке.“

Иванка је двапут прочитала писмо, и онда, с преосталом снагом, згужва га, у песници, и паде тупо на под. Ту су је слушкиње нашле и с великом мукком подигле на постељу, али јој шаку нису могле расклопити. Кад је дошла к себи лежала је у постељи, и тада је писмо сакрила под душек.

Ујутру јој је било лакше. Стидела се себе, те је закључала писмо у свој сточић. И над срдитошћу и тугом преовладао је страх. Рекла је да никог не пусте к њој. Гледала је сваки час кроз прозор, али није видела ништа сумњиво.

У подне јој улети синчић с китом пољског цвећа и с једним писмом.

— Дала ми једна здраво лепа жена. Сва уплакана, па те здраво лепо моли и поздравља и шаље ово писмо, и љуби ме, а ја кажем зашто плаче, а она плаче само, и каже да јој опростим. Ево је под капијом.

Жена скочи, зграби цвеће па га раскида, а писмо згужва и баци у угао.

— Како си га смео примити?

Дечко бризну у плач:

— Јаој, мамице слатка, па шта ја знам!

Мати се покаја, стиша, убриса синовљеве обрашчиће и пољуби га.

— Иди у другу собу па буди добар. Не срди се мама.

И затим брзо исправи писмо, и отвори га дрхћући:

„Добра златна милостива опростите ми оно што сам јуче писала није истина очију ми није истина опростите ми несрећници била сам луда није истина да су господин мене ни гледали, ви сте тако леви и добри милостива а ја сам једна проста циганчура опростите ми и неверујте да сам ја вас уврачала ни вашу златну дечицу жива и здрава била својој мајци и оцу ни проклињала не би бог ни слушо клетве једне грешнице нити ја знам врачати то глупи свет мисли за нас циганке не знамо ми то и не верујемо у то ал свет оће и плаћа ја то никад нисам радила тако ми се руке сасушиле и молим вас пустите ме само још једанпут пред вас не бојте се и не презрите ме никад више нећу се показати отићи ћу из ове вароши ма куд у свет само још једанпут да вас пољубим у руке и у ноге да ми кажете да сте ми опростили ако ме не примите убићу се ту пред вашим вратима бога ми молим вас љубим ваше господске руке.

Гина.“

Жена устаде као без даха и погледа кроз прозор. Пред капијом је, бедно наслоњена на зид, чекала Гина, непомично бленући у пут, а кад чу шкрипу прозора, она се окрете, удари се у прса и бризну у плач.

— Уђите!

Сама јој је отворила врата и кад је Гина угледа, јекну, и очајно се припи на њену руку, обасипајући је пољупцима и сузама.

— Будите при себи. Хајд'те за мном.

Кад ју је увела, Гина остаде код довратка између соба, а Иванка посла сина у двориште, затвори врата, уђе мирно у собу и седе.

Тек што је погледала на Гину, а ова се сруши пред њене ноге, обујми јој колена и поче се гушити у плачу, љубећи је по ногама и по оделу непрестано цвилећи: — опростите, опростите!

Иванка је била узбуђена, није знала шта ће, најзад је ухвати за рамена, па је благо отисну.

— Умирите се. Шта хоћете? Реците мирно и брзо. Мој муж може сваки час доћи с пута.

— Милостива, можете ли ми опростити?

— А је ли то истина? Гледајте ми у очи.

— Није, није, милостива слатка, није, тако ми ови моји очију проклети, не знам ја...

— Не питам то, него — али се застиде и не доврши.

Гина поче кидати прсте.

— Ништа није истина, лагала сам и свет лаже, само ми ви опростите, никад вас више нећу мучити.

— Добро. Опраштам вам, — и брада јој задрхта и хтеде да се дигне — опраштам вам све, и ви сте несрећна жена! — па јој грунуше сузе.

— Нисте ви, милостива, несрећни, и не смете бити, ви сте тако добри, тако леви, господин само вас воле, а Гина сад иде и неће се више вратити, хвала вам, милостива, хвала вам, и опростите за ово, — и поново јој паде на руке, љубећи их и сти-скајући их грчевито.

— Шта је то ту? — викну још пред вратима, и, улетевши унутра, др. Бикар стаде као запањен у први мах пред уплаканим женама. Па онда скочи, ухвати Гину за врат и трже је натраг.

— Како си се усудила да уђеш милостивој, циганчуро једна! Напоље из моје куће! — и гурну је из собе и преко степеница. И викну још за њом: — Ја ћу тебе са жандармима протерати! — па се врати натраг жени, набреквих жила на врату од беса.

— А тебе зар није стид?

— Марко, а — ?!

— Шта? Срам те било за то! Моја жена, госпођа моје куће и мати моје деце, не сме с дрољама имати посла. Да ми је више ниси ни споменула, а друго је моја брига.

— Добро. Извини!

— Нареди да ми донесу воде за руке и да унесу чорбу.

Жена изађе, али успут, неприметно, диже са пода писмо, па, извадивши из сточића и оно прво, оде да их оба баци у ватру.

ХАНЗИ И ПОЛДИ.

Не знам којим поводом, причао ми је на Крфу др. Андра Ђуровић, санитарски мајор ово нешто као приповетка. Доктор Андра је Ужичанин, веома висок, крупан, и кад закоракне у свом тешком и дугом шињелу с разваљеним, црвеним реверима и водоравним тврдим еполетушкама, нико не би помислио да је резервни. Он има сав изглед пуноправног српског вишег официра. Више монументалан но елегантан, више мрк но озбиљан, више другарски но љубазан. И у њему беше помешано оно домаћинско-старешинско с оним кићинским првог момка у колу. Али ма колико да би се намрштио и — цан-цан мамузама — одмеравао тако велике кораке, да се чисто помало гегао, и ма да је тако јогунасто држао главу да се чинило као да је врат увукао међу дигнута рамена, ипак, чим би му пријатељ пришао, усне би му се ужички развукле, и он би поздрављао и заустављао оним протегнутим, ужичким поздравом који се одмах наставља у анегдоту и причање. Имао је ванредан дар да из тона прелази у тон и да према томе на пречац мења црте и израз лица, а особито када наиђе на слушача који све то прати са занимањем и уживањем као што сам био ја. Ја сам се толико умео занети његовим причањем да бих сам себе ухватио како и сам с њим заједно синем или се смрачим, разрогачим се или лукаво зажмирим на једно око.

Елем, тај исти, лепи доктор Андра, причао ми је тада ово:

— Кад смо оно разбили Аустријанце на Руднику, добијем наредбу да преузmem болницу у Окружном Суду у Ваљево. Ти си и сам са својом јединицом прошао тада кроз Ваљево. Дакле не треба да ти описујем ону прљуштину, онај смрад — гад у коме су Аустријанци напустили Ваљево. Људи су већ с краја Пауна осетили тај непојмљиви, кужни задах. А у самој вароши просто смо морали да зачепимо носеве. И улице и дворишта и собе, чак и оне у којима су официри становали, биле су препуне ђубрета и измета. Сви наши дивизиски и пуковски возови, на хиљаде кола, данима су извлачили наслагано, гњило смеће. Чак ни болница није била много почишћенија. Њу су ми предала четворица пред самим улазом на углу улице: један пуковски и један помоћни лекар, у чину поручника, обојица пештански Јевреји, и два медецинара, за које сам одмах по говору познао да су Бечлије. Прва двојица су били чисти и утегнути. Откантали су ми: да су остали по наредби своје претпостављене команде, и да, као лекари, у смислу Женевске Конвенције, имају право да им се оставе сабље и да по свршеном задатку, т. ј. кад и последњи њихов болесник и рањеник пре здрави или умре, буду враћени у отаџбину. Ми смо им сабље оставили, али на последње одговорио сам да о том немам никакво наређење. Они су се држали круто и званично, а Бечлије, бедне, маслене, поцепане и неизбријане, биле су уплахирене, готово уплашене, као изгубљена деца. Кад сам их, истим бечким диалектом, запитао да ли су бечки ђаци, они се у исти мах препануто и срећно насмешише као пред строгим професором који је допустио себи једну досетку, потврдише у један глас, чисто фамилијарно: — О ја, Herr Stabsarzt! — па се задовољно згледнуше. Приметио сам, да су за време те сцене оба лекара остала непомична, не учествујући ни једним мигом у њој.

Пошто места наредих велико чишћење и ставих домаћи ред и поделих улоге, посветих два дана опажању, да бих упознао своје људе и видео

их на послу. Лекари су радили савесно и неуморно. Њихових рањеника и болесника беше око пет стотина, а придолазили су и наши. Ја сам имао крај себе само двојицу, капетана др-а Каленића и старог медицинара Рају. Радили смо много. Најзад већ трећи дан нису могли болесници бити потпуно одељени. Морао сам и у „њихове“ собе слати неколико наших, само, крај највеће амбиције пештанских лекара, нису наши никако хтели да их Швабе лече. Др. Бигелмајер и др. Чаки су ми долазили да се, с индигнацијом, туже на псовке којима их гађају наши војници с постеља, кад им приђу да их прегледају. (Чини се да су само псовке и позиве на обед разумевали.) Морао сам им растумачити да наши војници, истина, грдно псују, али никада не кољу жене и децу. Бечлије су се међутим мало чуле за прва два дана. Остали су онако запуштени као што су се предали, на посао су их стално морали звати; чим уграбе прилику, завуку се некуда и траже што да жваћу.

Трећи дан ујутру позвао сам их све у своју канцеларију. Одао сам признање раду лекара, само сам им наредио да ми се пријаве кад буду хтели, по свршеном послу, да изађу у шетњу. Није им било право, али су оћутали. А Бечлије сам строго узео на миндрос: Срамота је за бечку децу да иду тако поцепани и мусави. Ја ћу им набавити бензина да поваде мрље, колико је могуће, кројача да их покрпи кад већ сами не умеју, и даћу им преобуке, нека се редовно пресвлаче, праље су у кући, а ако немају ни бријача ни пара, ја ћу им дати позајмице, па да ми се доведу у ред. Радити морају свом снагом, виде и сами да лекара нема довољно. Сваки дан ће на визите ићи са мнош. Младићи су поцрвенели, збуњено су се смешили, а Пештанци су се трудили да не одаду своје задовољство; стога, позвавши их да писма за Аустрију предаду мени на цензуру, ја их отпустим, а деране задржим. Понудим их да седну, наручим три коњака и три чаја, и почнем, сад већ колегијално, да их корим. Они су се сад већ храбрије смешили и извињавали. Говорили су о својим

родитељима, о образовању, о својој потпуној непрактичности, о потпуној моралној неспремности за овакав ратни напор и живот, готово су се исповедали са свом чувеном бечком простосрдачношћу.

Они су били не само истих година, ма да је онај виши чинио утисак доста старијег, него су били чак и из истог кварта, из Stadta-a, ишли заједно у исти разред, од забавишта до университета, где је онај мањи заостао с једним испитом. Тај исти, по имену Ханс Бергер фон Хулденег, омален, веома говорљив, живе мимике и грациозних покрета, с мангупски шареним очима и девојачки меким уснама око којих је вазда играо осмех, у исти мах несташан и скептичан, био је син саветника у Административном Суду, „хофрата“ истог имена. Други је био висок, коштат, црвен и пегав Алеман, дуга, погнута врата и дуга, оштра носа, с разрезаном усном, с буљавим, водњикастим очима, без обрва и трепавица. Његов отац је био професор на клиници за унутрашње болести, познати доктор Леополд фон Курмајр. Овај његов син, који је носио исто име, био је много повученији у себе, ћутљив, недуховит; његова велика учтивост није имала ништа од Ханзлове поверљивости, и кад би Ханзи што отворено причао, помало карикирајући и своју породицу и наставнике, Полди би (они су се тако међусобно звали) — мени се бар чинило — погледом настојавао да некако „штимује“ развезени језик свога друга, пратио би га неким осмехом, као с висине, и као да је мени хтео да да на знање да Ханзла не треба сувише озбиљно сматрати. Ја сам барем овако схватио њихов однос: Ханзи је лакомислен, размажен и бистар, лак Бечлија с неколико полуталената — већ исти дан сам сазнао да свира, пева и црта, нарочито карикатуре — а Полди је тежак, солидан, издржљив Шваба тиролског порекла; они су нераздвојни пријатељи од детињства; Ханс је неопходан Леополду као разбибрига, а Леополд Хансу као ослонац и неке врсте ментор. Како је човек смешан кад уобрази да је при првом сусрету дословце прочитао нечију физиогномију!

— Што се ви чудите, господине докторе, кад нас видите овако запуштене? Ми смо научили да се за нас стално неко брине, било родитељи, било држава, било друштво. Од јутра до мрака, у кући и ван куће, нама се дају готови прђписи шта да чинимо, куда да кренемо, како да се понашамо, шта да мислимо. Препуштени као у рату, бар што се личног живота тиче, сами себи, у одсуству инстинката као сељаци што их имају, ми се не умемо снаћи у природи, ни ватре запалити, ни воде наћи, ни конач уденути у иглу. Сирота моја мамица, пала би у очајање када бих ја само покушао да пришијем пуце, а кад бих између два предавања дотрчао кући и затражио да што гризнем, она би завапила: — Ани, брже једну „натуршницлу“, дете ће ми умрети од глади! — Да ме је видеела како сам грицкао данима пресан кукуруз и зрна пасуља која сам нашао у џепу једног мртвог српског војника на Дебелом Брду! И онда, искрено говорећи, има извесне сласти у томе кад се може, уместо пазити на сеченицу углачаних панталона и на сјајност ноктију, пружити где било, ма у блато, да, баш у блато, онако у пркос свих обзира, уваљати се у свињарију.

— На, на, Ханс, ти претерујеш, а зашто смо непрестано сањали о „Дијана“ купатилу и о кавани „Хабзбург“?

— Ћути, Леополд, немојмо се лагати. Под њима смо разумевали мир, крај физичким напорима и рђавој храни. Иначе нам је још како годила та разбашкареност и разузуреност. Кома се од нас смучило при погледу на кржаве нокте од туцаних ушију?

— Пфуј Ханс!

— Ето, видиш, тек што си спавао неколико дана у уредној постељи, и сада ти је већ и то пфуј!

Сутрадан сам их водио собом при прегледу болесника, после рапорта. Те рапорте је требало да видиш. Уђем у седам и по у канцеларију и наредим нареднику Милоју да улазе. Први уђе санитарски цуксфирер „Корл“ с вилхелмовским брцима, укочи се и почне: Herr Stabsarzt, ich melde gehorsamst...

и реферише стање у швапској соби; за њим „Чес“, како је Милоје звао Чеха Јана, с лицем као избе-лели Јапанац, који се који пут сроднички насмеши и пева и навија на неки међусловенски језик, да би му рапорт о чешкој сали био разумљивији; Пољак, Збишко, кривоног и као неки огрубели Јан, остао је у строго војничким формама. С њим сам имао муке, нисам имао никаквог тумача, а нисам из начела хтео ни с њим немачки да говорим, те смо се испомагали на том језику кад већ никако није ишло. Иза њих улазе двојица. Мађар, црн, збијен, с печењешки јаким костима, са ситним, црним очима, увоштеним, растегнутим брцима. Он удари свом силином тврдих пета цокулу о цокулу, почне да виче затегнутих жила, не спуштајући глас: — Törzsorvosúg jelentem alássan... И ма да ја у ствари говорим с Лалом који је као тумач ушао с њим и који њему поставља моја питања, он сматра Лалу за ваздух и одговара само мени. Најзад остаје Лала који сваки рапорт сврши тужбом што га „Србијанци“ зову Швабом и питањем кад ће већ једном ону неверију из „њине“ собе преместити, и оставити „наш свет“ насамо или са Сервијанцима заједно. „Јер фурт се свађају и потучеду.“ После тога пођемо у троје од болесника до болесника, као на клиници. Курмајр имао је, наравно, куд и како више знања и амбиције, али мали Ханзи је брзо схватао што не зна, досећао се нечег што је некад површно научио, и имао је ванредну спобност да се омили болеснику. Варирао је оно двадесетак, смешним, дебелим, швапским језиком изговорених српских речи тако вешто, испомажући се мимиком, да се он споразумевао с нашим сиротим сељацима који воле ведрину и поверљивост. Кроз неколико дана је изјавио Ханзи да сам га понова одушевио за медицину, која му се у последње време већ огадила као поповски церемониал и, без сумње претерујући, уверавао ме је да је више научио овде до мене за неколико дана но за један читав семестар на клиници, где човек не може да прокрчи пут до професора од „штребера“.

Већ други дан по првом рапорту они су ми дошли, чисти, преобучени и обријани. На Хансу се видело да се сија од промене као српско дете о Врбици. Несумњиво се пролепшао. Но Леополду ни то није помогло. На против, чинило ми се као да је сада ружнији, као да му је сада ружноћа обнажена, све тешке и нескладне црте се испољише, док их је запуштеност ублажавала бедом. Пеге му се још јаче истакоше, а кожица на доњем очном капку добила је неку беломодру боју прераних старца и личила је тануцкој, набраној ландри на водљикастом млеку. Пре саме визите они ми сваки предадоше писма за родитеље, али после визите замоли ме Ханс да опет уђе са мном у канцеларију, и ту одмах на вратима, поцрвенео и збуњено трепћући очима, преда ми још једну карту. Мало застанем, преврнем је у прстима: обична аустријска војничка дописна карта; видим „Fräulein“ и насмешим се: — Добро, добро! — и бацим је на писаћи сто.

— Извините, господине мајоре, али, молићу вас, турите је боље у џеп, и, молим вас, пошаљите је с осталим писмима!

— Хајде, хајде, нека буде! — турим је у шињел и изађем. Али тек што сам се сишао са оно пар степеница, а под улазом Леополд, који ми одмах приђе онако климајући се, извади из џепа на грудима исту онаку карту, и, озбиљно, усиљеним дубоким и мирним гласом, замоли ме да је понесем собом, да је изволим цензурисати и предати с осталима. Морао сам се уздржати да се не насмејем и да не начиним сувише зачуђено лице. Појави ми се мисао, да се тиме упуштам сувише у интимности, али слутећи нешто необично, и у суштини недужно, стрпам и ту карту, негледуш у исти шпаг, и одем до армије.

Био сам нестрпљив и већ под капијом их извадим. Наравно тачно сам слутио, адреса је била истоветна. Разлика је била само у том што је Ханс писао француски, једноставно, M-lle Gusti de Walzmüller, а Леополд: Hochwohlgeborenes Fräulein Augustine von Walzmüller, Wien, Schottenring 79. II. 2.

Ханс пише да је заробљен, али да је у болници на раду, да се добро осећа: шеф, један српски санитетски мајор, а бивши бечки ђак, веома је љубазан и колегиалан. Живи као у миру, много ради и учи (ohne Spass!) и много мисли на Беч, на пријатеље, а највише на њу. Био би захвалан да му се и она јави. Леополд пише готово исто, само вели, место „заробљен“, да је „остављен у болници“; и њему је „сразмерно“ врло добро, шеф је веома „културан“, има „доста“ да се ради, „али то је корисно“. И он моли да му се јави она, „то би, у овим приликама, било веома племенито од ње“. Шаље своје поздраве и дубоко поштовање Господину Хофрату и Госпођи матери и њој самој. И потписао се целим именом, док је онај мали ставио само „Ханс“, адреса му је и онако на првој страни. Хм! Где су само писали они ово? С писмима заједно, криомице; међутим искључено је да се при томе нису узајамно уходили. Него, дабогме, чине се невешти једно пред другим. Али шта је онда са другарством? И ствар ме поче силно занимати.

Идући дан приметио сам да обојица тешко прикривају запету пажњу којом ишчекују извесне знаке у моме понашању, а видећи да се ја понашам непромењено, без икакве алузије или двосмислене речи и без и једног значајнијег осмеха, они се умирише и охрабрише. Само Ханс није крио своје топлије и оданије погледе. Причини ми се да између себе мање говоре, и кад би се ословљавали и позивали на визите, рекли би једно другом „Ханс“ и „Леополд“, а никако Ханзи и Полди.

Ујутро улазећи опет у болницу, сви лекари су ме дочекали као увек у ходнику пред канцеларијом; упало ми је у очи да се Леополд упустио у, свакако стручан, разговор с доктором Бигелмајером, док је Ханс, нешто мало по страни, гледао кроз прозор у каљави снег. Ханс ме је некако значајно погледао и као да се поклонио, на начин цивила, салутирајући. Позовем их опет све унутра на чај. Помало смо и „политизирали“. Ја сам им саопштавао руске

успехе у Карпатима, у које су они очигледно сумњали. Маџари су се, као Јевреји и франмасони, заклонили иза пацифистичког програма, Леополд је у свему видео енглеске интриге, а Ханс је био равнодушан према свој нашој дипломатији и стратегији.

— А што сте се ви, колега Бергер, ућутали?
— па погледам у Ханса.

Он се трже, обли га румен и махну руком:

— Он ми рече синоћ да сам у политици глуп!

— Ко он?

— Господин Курмајр.

— Господин Бергер, то је неозбиљно! — Леополд је био веома непријатно дирнут и блед.

— Зашто неозбиљно? Ти си ми синоћ казао да сам глуп што сам рекао да нећу ништа да знам о перипетијама рата, јер унапред знам шта ће бити крај, бар што се тиче краја. По нас ће бити свеједно: да ли је Немачка победила или Антанта, мислим по Аустро-Угарску.

— Како све једно, како то мислите?

— Па да, за њу неће бити добро ни једно ни друго. У осталом, за нас Немце биће скоро исто тако свеједно. Нама ће, аустријанским Немцима, можда добро доћи баш да победи Антанта. Али ја сам глуп.
— Ханс опет одмахне руком и кисело се осмехну, и опет ме погледа оним својим погледом којим је као нешто хтео мени да присније саопшти.

Нико није његове речи схватио, односно намеру његових речи, али су оне произвеле мучан утисак. Разговор је обећавао много, и мени је жао било што сам га због прегледа био морао прекинути.

Прегледајући једног новог болесника с великом ватром, рекнем Хансу да стави дијагнозу. Он му одмери пулс, окрете дланове, загледа се у њих и у груди болесникове, опази румене пеге и — промрмљавши кроз зубе: — Можда ће господин Курмајр опет имати прилике да ме назове глупим! ја мислим да је ово типичан пегави тифус. — Леополд се намршти и прогута реч, а ја потврдих Хансову дијагнозу.

Враћајући се с посла, Ханс је заостајао иза

Леополда као да је чекао да овај уђе у собу, па да остане са мном, и као да је чекао да га позовем. Пошто сам се ја учинио да ништа не примећујем, то, сиромах дечко, притрча најзад и поче да говори о новом писму родитељима, отежући прво слово, а у очима му играше сасвим друга мисао.

— Добро, рекох, ја ћу и вечерас радити у канцеларији. Донесите ми га тада.

Тачно у пет и по, кад иначе иду њих двоје у шетњу до Пећине и натраг, неко закуца на вратима. Ханс се појави, учини поздрав по војнички одмах код врата, па кад ја викнух: — А, ви сте, колега! — он се насмеши, поклони и приђе пружајући писмо. Ја га прихватим, а кад се он пољуља као да ће поћи али још не полазећи, ја му погледах у лице: — Хоћемо ли један чај, а, колега? Седите! — Ханс као да је једва дочекао да одахне, седе не умејући ништа друго рећи до: — Хвала, хвала лепо!

— Па како сте, колега! Знам да вам не може бити лако, далеко од свих својих драгих, од кућне удобности; ипак, онако према приликама?

— О, господине мајоре, захваљујући вама, ја не бих ником пожелео пријатније ропство! Али, као што сте изволели казати и сами, тешко је тако далеко од куће, од својих, од вољених. Можда се у сваком минуту нешто судбоносно дешава с њима. Вести никакве од никога. Имао бих жељу да им непрестано пишем, гони ме нешто да водим дневник у ком бих о њима бележио све луде и сентименталне мисли, стид ме је тога. Ето, признаћу вам, желео сам да говорим с вама о њима, опростите ми ту бесмисленост.

— Па имате земљака, чак и најужих.

Ханс ме погледа у недоумици, па опет махну руком и као молећи за увиђавност:

— Молим вас, господине мајоре! Ваљда не мислите озбиљно да се с овим Јудеомађарима може ико ко није њихов спријатељити? А „он“ — „ег“ — то је чудна историја!

— Зар ви нисте најприснији другови из детињства? Ја сам заиста мислио...

— О, — па сави иронично крајеве од усана — били смо, т. ј. ја сам био њему искрен пријатељ и друг, кроз све детињство и дечаштво. Оно, и као дете осећао сам стално да између нас нешто стрчи. Ја сам био вазда ентузиаста, он вазда промишљен и уздржљив. Ја сам увек учествовао, у свима његовим душевним кризама, у колико ми их је поверавао, он у мојима никад, или бар не онако као ја. Морам признати, лагао ме није, само није ништа саопштавао. И онда је наишло нешто што нас је дефинитивно раздвојило. Знате, господине докторе, — Ханс диже главу, погледа ме опет право у очи, а на лицу му се укочио блед осмех — годину дана до рата ми у опште нисмо говорили. Кад је избио рат и кад смо мобилисани, онда нас је присилила једна личност да се измиримо. Ето, видите како је успела!

— Иста она која вас је и раздвојила?

— Не. Поводом ње смо се само раздвојили.

Иста она.

— А којој сте ви писали ону учтиву карту?

— Извините, господине докторе, не питам вас и немојте ми одговорити, само ћу да кажем: јесте она иста којој је писао и он. По свој прилици исто тако учтиво.

— Али, ипак, мени се чини да сте ви цело време, до пре неколико дана, били одиста измирени између себе.

— Чини се. Не знам ни сам како. Ваљда, под притиском ратних тегоба и одушевљења, под њеном сугестијом, која се одржавала слободном, непосредном везом с отаџбином и с њом, ми нисмо били своји; наш најличнији душевни живот, ваљда, био је заташкан, хипнотисан, умртвљен, не знам...

— Не разумем ни ту вашу везу с том дамом, девојком, је ли? — Ханс климну главом — ни то њено посредовање.

Ханс мало застаде, као у недоумици како да почне, па раскопча блузу и извуче из унутрашњег џепа једну слику и пружи ми је: — Допустите! — Картон је већ био преломљен, а фотографија већ

местимично излизана и посукнула од зноја, али је из младог, девојачког лика још увек одисала свежина. Лице округло с много бечких рупица и на образима и на брадици, а у погледу, помешано, девојачки, сентиментални сан и шипаричко гаменство. Не види се, али се осећа да су јој очи голубасте и косе плаве, на слепим очима, по тадашњем начину, с два бидермајерска пужа од плетеница. Девојче од седамнаест година највише. Погледам слику, двапут-трипут, па у Ханса који је био румен и узбуђено се осмехивао.

— Лепо дете!

Он врати слику пажљиво у прслук, саже главу и климну неколико пута, па уздахну:

— Хја! Шта ћете! А он ће је добити! Он је енергичан, он ће доћи на Университет. А ја? Ја ћу бити обични *med. univ.*

— Али, ако она вас воли?

— Ханс се разведри: — Да, кад би то било!... Али ко зна? То је дете из добре куће, та ни срце не отвара без питања своје матере и *Sogor Johanne* е у *Sacré Coeur*-у.

— Немогуће да једнатако млада девојчица ост ане савршено неутрална и да ви не осетите кога претпоставља од вас двојице. Најзад, без ласкања, драги колега, и она има очи! Само ако ту не буде некакав *tertius gaudens*.

— А, не, не, то никако не. Оно, кад бих смео рећи, мени се чини да сам ја био у последње време, како да кажем, више у вољи, али... Јесте, јесте, и мени сада, одавде посматрајући, чини се несхватљиво. Али треба се уживети у начин мишљења онамошњих наших, такозваних „добрих“ породица. Ја сам њу виђао као малу девојчицу чешке, на дечјим и породичним светковинама-састанцима, али пре три године, кад сам је први пут угледао о распусту, ја је нисам познао. За годину дана, што је провела у заводу, она је прешла све оне разлике између детета и девојке. Порасла је и заоблила се оним чарима женске грације и стидљивости, чарима слутња и назирања које девојку чине уздржљивом и бескрајно примамљивом,

јер у младом човеку буде иста полусазнања и исту узнемиреност душе. Ја сам се одмах заљубио. И као што ме је Бог саздао оваког, нисам могао да прикривам од целог света своја осећања која су шикнула из мене као гајзер. Морао сам да се поверим, да излијем срце, као што се то каже. Разуме се, то сам саопштио овоме Леополду, тим пре што ми је тако било омогућено да сваки дан говорим о њој. Он је трпељиво слушао моја причања, одушевљење, усклике и уздахе, чудило се моме усхићавању, помало ме и корео, сматрајући да то није озбиљно кад се студент тако заћори. Али ми је саветовао да њој не говорим ништа, него прво и подуже да испитам себе. Ја ни иначе не бих тада још имао храбрости да још ишта зуцнем, а и прилике су биле на сметњи. Она је била с нама обојицом подједнако љубазна, и ако бих ја приметио да је према мени срдачнија, ја нисам смео веровати себи, та срећа би ме гушила, ја бих се у тим тренутцима, апсурдно је и рећи, готово плашио од блаженства.

Крајем распуста, она се вратила. Да не бих био сам, јер се сам не бих усудио, замолио сам Леополда да је обојица испратимо и да обојица изнесемо по киту цвећа. Писати у завод било је забрањено, и ја сам место тога писао стихове и сваки дан говорио Леополду о њој, о својој љубава која расте у пркос времена и растојања.

Идућих ферија она се опет вратила. Ја сам се опет изненадио, она је била још лепша. Али је с лепотом расла и њена уздржљивост. Тога распуста неке породице које су имале девојака приређивале су школе играња по својим вилама за нас млађарију. Ту је било више прилике да јој се, у двоје, рекне што дискретније. Али ја сам непрестано одлагао, толико би ме обесхрабрило њено држање. Чим бих се ја одлучио да јој бар нешто навестим о својим осећањима, она би ме погледала тако мирно и тако — чини ми се — неузбуђено љубопитно, да бих се је — који горим о узрујаности — престрашио њена мирноће која ми се приказивала као равнодушност, као нека сестринска радозналост.

Био сам очајан. Ја иначе нисам кукавица. А нисам могао више да уздржим на уснама наврела осећања која су стремила сва њој. И у тој својој борби и грижи, у тој својој заслепљености, ја сам био изгубио из вида Леополда. Он је престао за мене да буде само друг, постао је и моје средство, тајни секретар мога срца. Само тако се може разумети што сам му, пред крај распуста, предложио, — глупост коју ја, у осталом, не бих ни извршио! — да јој он рекне усмено или да јој преда писмо у ком ћу јој рећи колико је волим и питам је хоће ли да пође за мене.

Чим сам то изговорио, онако нервозно, као хватајући се једне од разних комбинација, он ме пресече:

— А, то не!

Не смисао одбијања, његов глас ме се коснуо као хладни убод. Погледам га, а он побледео као креч и уклања очи од мог погледа. Било ми је јасно. Чудом се чудим како га тада нисам удавио. Није то тутњио у мени само љубавни бес, мржња на супарника који је наумио да ти отме жену, него ме је заболело самољубље, свирепи бол стида, бунио се у мени преварени, подло обманути човек кога је неко подмукло, кроз кључаоницу, проматрао, обнажена до голе душе.

Шчепао сам га за мишицу коју је он љутито трзао.

— И ти?

— Па? Па шта би се то кога тицало?

— Мене се тиче, бедниче, а да кога? И ти цело време слушаш мене, имаш образа да примаш моје исповести и — ћутиш? Мене је срам, а тебе да је стид! него на овоме не може остати.

Леополд мирно диже смућене очи:

— И не може.

— Један се мора уклонити!

— Један ће се и онако, свакако, уклонити.

— И то одмах! — Али пре но што сам довршио мисао, Леополд упаде, да ли из кукавичлука, ни данас не знам:

— А, не, не, нисмо у средњем веку. Ми треба

да поштујемо ону коју волимо. Имајмо према њој све обзире. Питајмо њу!

Ја га посматрах. Хтео сам пакосно да прснем у смех, али ме задржа страховита сумња: — од куда њему толике храбрости и одлучности?

— Да ти ниси већ говорио с њом?

— Нисам.

Од куда му та сигурност у гласу? — помислих.

— Добро. Ја ћу јој данас написати писмо.

— И ја ћу, и нека она одлучи.

Ја не знам како јој је он писао, али мене је стало много муке док сам саставио оно кратко, суво писмо. Помисао да и он у истом часу исто то чини, кочила ми је и срце и мозак и руку, а уз то су ме раздирале сумње.

Одговор је стигао тек после четири дана, из манастира, куда се вратила пре времена. Она се саветовала и с матером и са пречасном сестром Јоханом, и ма да је писала по диктату, њена уплахиленост се осећала не само по рукопису. Тон писма је био сестрински, маторачки, проткан цитатима из Св. Писма; она је нас молила да останемо добри пријатељи, да пустимо времену да нам се осећања прекале. Она ни данас још нити може нити хоће да схвати, а још мање да одговара на њих, али нас подједнако цени и молиће се Богу за нас, за наш напредак, и за срећу и мир наших душа. И ма да то није нарочито нагласила, нити сам се после тога у опште виђао с Леополдом, по свој прилици је слично писмо писала и њему. Рекох, у пркос њених савета и молитава, нас двојица се разиђосмо коначно. И да не би рата, Бог зна...

А љубав, хоћете да ме запитате? Ја сам је и даље волео, трагично, и ако би свако сумњао у то ко мене познаје. Моја љубав је, да тако кажем, изгубила ону младићску ведрину која и у својим најцрњим часовима задржи своју небеску чистоту. Она је била замућена, огађена, и то би ме болело све да ми је она пред полазак дала веренички пољубац. Колико пропалих снова! Замислите, како сам се ја

спремао на прву изјаву љубави, на прво љубавно писмо — а какво сам морао писати, и у каквом расположењу! — Моја љубав није клонула, али се у њу, као у здраву јабуку задах влажне коморе, увукао отров сумње. Изгубио сам веру у себе, у своју вредност и у своју срећу. И ма како да ми је љубав била јака, она није могла да ми оснажи више вољу. Ја нисам више могао да ради, да памтим. Нарочито ме је издала меморија — или је то била расејаност? — а сваки поновни подухват свршио се сломом. Ја сам непрестано мислио на њу и на њега. Знао сам да се за њу морам борити амбицијом, напредовањем у науци, и знао сам и да он, неуморно радећи и напредујући, не губи њу ни тренутка испред очију као свој крајњи смер, па ипак, као да су ми крила била подсечена, нисам могао да се отресем уверења да сам ја њу већ изгубио. Тренутно ме захвати нада, вера, амбиција, енергија, — али затим још дубље и очајније паднем... Сад сте ми ви, господине докторе, опет улили снаге. Мени је тако потребан неко да се ослоним... А, да, а измирење? Ах, кад је објављена мобилизација, пошто нас је дотле узалуд позивала да заједно дођемо, измирени, — иначе, свакога понаособ неће да види, долетела је до нас и затражила је да насамо говори самном. Била је задихана и озбиљна као зрела жена. Рекла је да долази од њега, да је он пристао, и да сада тражи од мене да се измиримо. Отаџбина је у опасности, вера је у опасности, ми полазимо у рат, можда ће цео свет огрезнути у крви, Бог зна шта све нас чека, она не може издржати да ми одемо као непријатељи, и то због ње... Ви видите какав сам ја човек. Али, то су били велики дани, велики у лудилу, али велики. Покренуле су се стихије, задрхтало је све, и људи и животиње и камење, од чудне језе својеволног умирања, од страсти непознатих жртвовања, да се иде, јури, пали, гине, убија, победи! Беч је лепршао у заставама, трештао од песама, узвика и урлања светине, потопа војске и копита и топова; свуда зажарена лица, окићене капе, поздраве, загрљаји, опроштаји; и жене су се тек после заправо снашле и заплакале, а људи су

се мирили и с најкрвнијим душманима. И мене је захватила та бујица. И ја сам одмах пристао да се измирим с Леополдом. Како је ситна наша лична, мала омраза спрам свега овог око нас што буја и бучи! Она је сијала и плакала, окитила нас је цвећем и испратила нас је. Рат ће решити сва питања, па ће и наше. Кад се вратимо, гарави и окрвављени, победоносни! Победа ће све задовољити!

И првих дана заиста чинило се да она лебди између нас као бела сенка анђеоске споне. Ми смо јој и име спомињали. У превијалиштима смо истина престали да је помињемо, али њено питање смо одложили и у савести својој. Можда нам је помогао и живот, пун напора и у непрестаном покрету. Али сада, овде, осуђени да будемо вазда заједно, чак и да спавамо у једној соби сами, она не лебди више као анђео између нас, већ као демон раздвајања. Мени је веома тешко. Ми исцрпљујемо све теме, а све се око једне крећемо, као лептири око ватре, и избегавамо је. Ја немам снаге да се одрекнем ње, а ово је претешко за мене...

Нисам могао да познам мога Бечлију. Испијен, очајан је био. Гледао је у мене као у последње упориште.

— Слушајте, колега. Сад не знам како, видите и сами, али гледаћу после да вас раздвојим. Да њега деташирам можда у коју другу болницу

— А не, молим вас, то не. Ја морам одржати реч. И то би било нечасно с моје стране. Као да сам га „изинтригирао“. И, најзад, да му нешто буде тамо? А, не, не, молим вас, то никако не!...

— Добро. Али онда не мислите на њега, а и на њу само као на свој циљ. Радите, прикупите сву своју снагу, и радите! Она ће бити ваша!

Младић скочи, погледа преображено у мене, увлачећи појудно у себе то моје убеђење, замоли ме да му опростим што ми је досађивао, и оде.

Они су радили обојица удвострученом снагом. Нису ни излазили у шетњу. Мало су бивали заједно, мало су и говорили међусобно. У вече католичке нове године ја им даровах слаткиша, воћа, и сваком

боцу француског вина, да заједно проведу Силвестрову ноћ. Али они ме преклињаху да останем с њима. Причало се о свему, највише о ђачким лакрдијама и о Бечу. Били су врло расположени, вино их је, чини се, приближило. О поноћи устадосмо и куцнусмо се „у здравље оних које волимо“. Као да се мало смрачише. Кад сам отишао и морао понова да прођем поред њихове собе, свећа је још горела, али се није чула ни једна реч.

Ујутро ме пред болницом дочека Курмајр и узбуђено, шапатам ми саопшти ми да је Ханс оболео.

— Шта му је? Ватра?

— Није добро. Четрдесет.

— Шта? Да није пегавац?

— Сви су изгледи. — И дрмну главом.

Ја га добро погледах. Он је био вазда замурен у себе, нисам могао разабрати да ли је заиста тако забринут.

Мали је хтео да скочи, да се дигне у постељи. Упале, запаљене очи су му синиле од задовољства што ме је угледао, био је црвен као печен и врео као жар. Узверен и неодређен поглед је напорно уперио у мене, шаптао је: — Ја знам шта је, Herr Doktor, Herr Doktor, ви ме лечите! — Наредио сам да га купају, увијају у влажне чаршаве, и обећао сам му да ћу га надгледати. Његове усијане руке нису хтеле да ме пусте, а устакљене очи су ме преклињале да га не напуштам.

Међутим, те ноћи свом силом је избила пошаст. Неколико болничара ми падоше, и доктор Каленић, а у свакој соби десетине војника. И из града и из логора и са положаја, довлачили су болеснике. Ја се нисам бојао, прележао сам био болест у турскоме рату, јурио сам од собе до собе. Мађари нису изостајали, ни Курмајр, али је сваким часом било све више болесника, а све мање оних који извршавају моје наредбе. Мали Ханс је већ почео да бунца. Али мене би сваки пут познао кад бих утрчао к њему, ма за тренутак. Курмајр је савесно лебдео око њега, али Ханс је само мене тражио. Нисам могао да разумем његов поглед. Да ли се бојао самоће с Леополдом,

или је жалио умрети пред очима онога коме напушта малу Густуку, или је хтео нешто да поручи, можда да повери још једну скривену тајну свога срца? Послао сам Курмајра напоље, али он ми само стиште обе руке, очи му запливаше у сузама: — Не пуштајте ме, господине докторе, не дајте да умрем, не, не, не... И настави говорити без везе, не помињући Леополда...

Сутра дан је стање у граду и у болници било још ужасније. Ваљевчани се затворише у домове. Сви прозори застрти, капије закључане, јер по тротоару, по улици, мували су се, тетурали, падали и лежали болесни војници; неки улазили, црвених образа и излуђених погледа, у дворишта и скакали у бунаре, неки су побегавши из болнице у кошуљама, ишли голи-наги, испружених руку, ишли — ишли некуда, тражећи ваљда воде, бежећи од огња, који је буктао у њима и разгарао бедна њихова тела. Поједини, храбрији војници хватали су болесне за руке и водили у болнице, али ко ће их тамо примити, ко задржати, ко лечити? По који натмурени грађанин само журно се шуњао уза зидове, заобилазећи, престрашен, згрожен од самог додира с људима, тражећи своју капију да је за собом одмах двоструко закључа.

Код мене је д-р Чаки пао, Раја изнурен, моли ме да га пустим, а нас тројица и три узверена, преостала болничара, само што извлачимо мртваце испод кревета, из кладенца, из нужника, из ћошкова у дворишту, иза бачава. Ханс бунца и ђипа. Али мене ипак позна који пут. Док га Курмајр придржава за прса, он ми шаље занесен пољубац смежураним прстима. Ја се смешим силом и гласно га тешим: — Све ће бити добро, оздравићете, све ће бити добро! — а он одједном хоће да се дигне, миче устима, а жиле му избиле као да виче: — Пишите, пишите њима, њој! — па заустави укочени поглед на Курмајру, који пребледе и устукну као гурнут. Ханс пружи прстом на њега, намршти се, па затвори очи, паде на јастук и поче да ређа сулфате.

То поподне га је Курмајр, с једним војником, окупао последњи пут. Увече се разболео и он. Кад сам га прегледао, био је миран и прибран. Рекао је

да види по колеги тамо како је то, те унапред моли, ако умре, да јавим његовима, и ако почне да бунца, а Хансу буде боље, да у Хансову постељу пошаљем оног војника „дајчмајстера“, Ханса да поздравим. О девојци не рече ни речи. Исте ноћи бунцали су обојица. Ханс тихо, без везе, брзо, неразумљиво, гласом литаније, а Курмајр гласно, љутито, спомињао је и Валцмилерове, и Аугустину, и Ханса.

Остао сам сутрадан сам, с неколико војника, али све је било узалуд. Све се искомешало и претурило. Стражари нису могли да издрже на местима, болесници су лутали по собама и ходницима, сударали се, падали и ваљали. Прозоре су проваљивали и скакали у двориште, у снег. Војници су купили лешине, хватали избезумљене грозничаве, а ја и добри Вохотка, апотекар, сами, обилазисмо лекаре и болничаре, колико је снаге и нама достајало. Једино што сам могао, везивао сам их преко ноћи за постеље да не ђипну. Али и у томе нисам успео. Шести дан ујутро ни Ханса ни Курмајра није било у постељи. У соби је било све испретурано као после једне блудне пијанке, прозор је био разбијен и проваљен. Соба је била пуна снега. А кад сам се нагао на прозор, видео сам доле хрпу по којој је вејало. Чврсто стиснути рукама, полунаги, расцепаних кошуља, кржави и модри, пали су они, у несвесном загрљају, или су се сурвали гушећи једно друго пред смрт, у безумљу страшне огњице.

Ја сам их и сахранио једно до друго, и гробове сам им обележио. Дуго сам се устезао да јавим њиховима, особито после писама која су им стигла на десетак дана. Обе мајке су срећне што им је добро и захваљују се господину мајору и шаљу им паре и рубља по Црвеном Крсту. И од госпођице Аугустине дођоше две карте: са срдачним поздравом оба двојици и с најискренијим честиткама за нову годину од добре пријатељице, и — до виђења! Најзад, јавио сам им. Али одговора нисам добио. У осталом, у томе је дошао мој премештај Армији, па Албанија... Али могуће је да су их родитељи пренели из Ваљева у Беч. Можда и тамо леже једно уз друго.

ТЕРЕТ.

Директор Београдске Гимназије, г. Маша Вујовић, био је јогунасти ратни оптимиста. То осећање није било у њему само нагонско и расно, већ и свесно и локално. Можда и обавезно по част једног таквог високог државног чиновника и Србина са територија другог пука. Зато се он и повлачио од почетка рата из Београда у Ниш, а сада, од пре пар недеља, из Ниша до Новог Пазара, као да се само склања, као да само склања своју породицу на безбедније место, на привремено, мирније становање. Право бежање, свесно и формално бежање испред непријатеља, пуко спасавање личне слободе и голе душе, настало је тек од Новог Пазара. И дотле се на сваком краткотрајном пребивалишту напуштала по половина понетог пртљага. Али то се, у главном, досада озбиљно поверавало домаћинима на чување, док се не вратимо, после пар недеља, кад стигну Савезници те разбијемо непријатеља и претерамо га преко Саве, Дрине и Дунава.

Тек у Новом Пазару расплинуле су се илузије које су задевале истину, те се, оно фатално вече, одједном указала у свој својој скелетној, раскеженој свирепости... Упустили су нас, дакле, низ амбис и савезници, издали су нас и деценијама помињани, мистично обожавани, персонификовани гребени, кланци и планине, наше узданице: Багрдани; бежати ваља из отаџбине, као из загађене родитељске постеље, и тражити ваља склоништа негде далеко, преко невиђених, туђих гудура, крајева и мора...

Још до Новог Пазара водили су они у колима разне разговоре, за своје душевно задовољство а не само у непосредној вези с балама, с конаком и са стомаком. Директор Маша је поносно тумачио деци како треба да памте ову ибарску клисуру јер такве природне лепоте нема ни у Швајцарској, иако он од Беча никада није даље доспео. На Ушћу се распитивао код пролазника сељака, продаваца кајмака, сира и проје о народним предањима за град Маглич. У Рашкој му је жао било што су се деца покварила, вероватно оним укуваним црвеним крушкама, па им није могао да одржи предавање о класичном граду Расу и оснивању српске државе. Чак је путем на неколико места био особито задовољан што се с њима налази и деда-Тодор, његов отац. С несумњивом породичном гордошћу нагињао се он непокретном, слепом и глухом старцу и, правећи левак од дланова, питао га је: да ли се још сећа како су они, у првом српско-турском рату, с Јаворским Одредом, надирали овамо?

С Дедом је, уопште, врло тешко било споразумевати се. Његова је глувоћа била нарочите нарави. Понекад би разумео и неке тише разговоре, а други пут би опет остао непомичан, трепћући у ништа, и кад би му се најразговетније, слог по слог, викало у чупаво ухо. А томе слично је било и његово слепило. Једном је лепо опажао и примећивао ствари и ликове, бар њихове силуете и контуре, а други пут се ништа није издвајало из, дању, црно-руменог и, ноћу, црномодрог облака који је њега опкољавао и делио од свега осталог. Глуви људи су обично радознали. Вичући као из подрума они се, бар код својих најближих, распитују о свим гласовима који нису могли да продру до њиховог сазнања. Стари Вујовић, од како је у својој седамдесетој изгубио слух, потпуно је заћутао. И његови одговори били су кратки, промуцани шапатам, као у неком снебивању и извињавању. Слепци су већином ведри људи. Лице им је повазда озарено неким, да кажемо, унутрашњим осмехом, а њихове слепе очи, дигнуте некуд изнад људи и њихових домова, као да назиру неке, за нас окате, не-

докучљиве лепоте. Али деда Вујовић није био ни као остали слепци. Он је увек био погнут, опуштајући пред собом на земљу своје обневиделе зенице као да су тешка, оловна ђулад. Био је вазда запослен човек; као дугогодишњи удовац сам је однеговао децу, и сам себе дигао је од малог ракиције до угледног хотелијера па најпосле до рентијера, војног набављача и газде једне угледне двокатнице на Зереку. Вазда жив, покретан и дружељубив он се, кад га издадоше уши и очи, неповратно сневеселио. Избегавао је и своју рођену децу, пошто је и сам себи био на терету. Није хтео да прими никога да само њему служи и да га води. Старо није волео а, „за младо је штета да се зароби уза ме!“ Стога, нечујно, уздржавајући и кашаљ и најтише лупкајући штапићем, повукао се он у своју старачку собу, далеко од сина и снахе, а уз дечју собу, јер њихов жагор њему није могао да смета. Његова соба била је и у великој кући исто тако намештена као и некада у оној маленој на Врачару, истим оним покућанством које је он добро познавао и које је с њим заједно старело и вештало. Оно је њега опкољавало и примало исто онако дискретно, џкрипућући, слепо и глухо, као што је и он по њему пипкао одмарајући се у његову сумраку.

Своју кућу и њену околину стари Вујовић је тако добро познавао да се по њој могао слободно да креће. Имао је танано чуло за тачно одмеравање времена, па је ранио сваки дан у исти час. Умео је да своје одело нађе и сложи сам, да се умије сам и без ичије помоћи да изађе у кухињу по јутарњу каву и да се, на лепом времену, сам ишета на мали Калемегдан; да се сам врати у своју већ спремну собицу, па да ту, ћутећи, погружен у углу, дочека време обеда. Живео је тако, строго и тачно као часовник, одбијајући свачију разоноду. Вечерао није никада, али је свако вече дотапкао у ручаоницу да све редом помилује по глави, пуштајући да га деца и унуци изгрле и ижљубе. Једино би показао да му је криво кад му не би унапред јавили да ће за ручком бити и гостију. Није волео да излази пред непознате.

Од свих уживања задржао је само бурмут (место дувана) и, који пут, нешто мало дужег седења после обеда. Чим деда не би одмах после кафе устао, већ би полако одгурнуо руком испражњени филџан, остали би се весело насмешили. Већ сам тај његов покрет био би у стању да унуцима пружи већу слободу. Он би осећао кад је у кући склад и задовољство, па би се у такве дане и задржавао у средини породице. Тада је, видело се по њему, уживао у буци, смеху и у несташној трци и преметању око себе а често и преко себе. Но чим би за столом владала нека брига и затегнутост, деда би што пре свршио с обедом и гледао да се што пре и што неприметније завуче у свој мрачни кутић. А кад се неко у кући разболи деда - Тодор не може да једе, што укућани између себе зову да „деда пости зарад здравља оболелому“. Деда тада ни у својој соби нема мира већ шетка и тапка по њој све нешто шапућући и мрмљајући; сви у кући мисле да се он то моли Богу. Он зна и како се дише у кући иако је и глув и слеп, те ретко пада у старачку обману и занос. Догоди се тако, при добром расположењу, он се задржи подуже усред дечје халабуке: на лицу му се стална суморност преобрази у некакву благу, насмешену сету. И у такве тренутке, често, изнебуха, одједном, наступи ћутање, тишина. Ваљда завлада општи замор, или по целој породичној души затрепери каква магловита мисао. Тек, догоди се да се деда - Тодор тада као заборави, почне шапућући да говори, искидане и неразумљиве речи, можда с неким привиђењем свога чудног, слепачког сна.

У тим тренуцима сви, и син и снаха и троје унучади, само се згледну, као пред призором који је и свечан и језовит, јер те неразумљиве реченице њиховога претка као да и не долазе од овога стола, од жива створа, већ однекуд с оне стране живота; као да је то, уистину, тајна коју не би било ни право ни лепо слушати, гледати и дознати. И зато, нешто мало и збуњени и узбуђени, они се брзо и силом прибирају, поново започињу своје свакодневне и гласне разговоре и намерно гледају да се крећу и запосле...

Стари Тодор није никада ишао у кавану или куд било у друштво, а нису му никада ни код куће читали новине или, бар, саопштавали главније вести из домовине и великог света, па ипак, чини се, он је знао за све важније догађаје у које је његова отаџбина загазила после „Анексије“. Истина, приликом својих јутарњих излазака чешће би се сретао са старим пријатељима и познаницима. На пример, стари отац министра Јовановића редовно би му пришао да му протресе руку, да му се јави на уво. Али како су се они споразумевали то сам Бог зна. А и шта је могао стари Јовановић да саопшти своме некадашњем еснафскоме другу? Кад је и он био доста тврд на ушима и познат као голема ћуталица која ни међу својим „московлијама“ а ни на дому не проговори једну реч у месец дана, и чувен је у Београду по томе што и старо и младо поздравља једино прстом о обод на шеширу.

Кад је аустријски ултиматум грунуо усред ведрога београдског дана, па после смртне тишине првог запрепашћења, настала она журајивост брзих и изненадних одлука, директор Вујовић и његова породица сетише се извесних ствари којима последњих недеља као да нису придавали потребну важност. Сетише се и свакоме значајно препричаваху: како је Деда на Видовдан после ручка, изван сваког обичаја, изашао из своје собе и стао поред снахе баш кад је ова јако узрујана примала телефонски извештај од мужа, однекуд из вароши, да је у Сарајеву извршен крвав атентат.

— Шта каже? Ко је све погинуо?

И казивали су после да је он тада све разумео, а то би било искључено да он сам није слутно и очекивао такве судбоносне догађаје. Сећали су се после и тога да је у то време, у својим једва чујним монолозима, помињао тешке и страшне речи о рату, као да је већ носио у својим слепим очима визију ратних грозота.

Истина Вујовићеви су се сетили свега тога тек касније, кад се већ иза Бежанијске Косе помолила

аждахина главурда с пламеним очима бесаних рефлектора, али тим више је стари Тодор постајао нека врста светиње чија је дубока, слепа и глуха старост добила у кући чар тајанствених тализмана и моштију.

Зато су, бесумње, Вујовићеви и понели Старога, и носили га свуда са собом.

Четрнаестог по староме, после одговора на ултиматум, у лепо београдско поподне, и тада већ тако шарено и бучно, одједном опустеше улице. Наступи она апсолутна тишина кад и сва срца једне велике заједнице пред опасношћу застану у исти мах, тишина замаха пред ударцем. И директор Вујовић је похитао кући. Само је погледао у жену и децу, а они би из тог погледа већ разумели шта има да се чини, све да он и није рекао дигнувши одлучно обрве:

— Спремајте се. Само што је најпотребније, па још вечерас у Ниш.

У том спремању, без привидне узрујаности и галаме, када је духовима овладало једно изузетно расуђивање, те се у многим кућама остављао адиђар у полуотшкринутим фијокама а пртио се кафез с канаринкама, деда-Тодор је ушао међу своје. У први тренутак нису обраћали пажњу на њега, рачунајући да ће га већ при поласку узети испод руку с обе стране и понети собом. Деца су обгрлила свој део терета, свако по балицу најнужнијег рубља, кошкајући се око тога чија је бала тежа, поигравајући око старијих и певушећи: — ми бежимо! ми бежимо!.. — очигледно очарана овим необичним догађајем; док је седамнаестогодишњи Милутин помагао оцу при закључавању надухлих кофера, седајући на њих и одмеравајући њихову тежину. Младић је радио озбиљно, али одсутан у души, јер је цело време храбрио себе на одлучан корак, на објашњење с оцем. Он хоће да из Ниша равно оде даље, у Скопље, добровољно у ђачку чету, па се сад унапред храбри на битку с оцем.

Прва сасвим гласна реч била је упућена Деди. Пошто су га сваки час гуркали лактима и бедрима, пошто би га сваки час закачили узицом или се трзали да га не би дохватио заманути чекић, снаха, којој

је нарочито стајао на путу, обујми га као одојче и и поведе га ван собе вичући му из близа:

— Отац, молим вас, склоните се у собу и стрпите се док ми не свршимо.

Но старац је благо и дрхтећи отклони од себе:

— Децо, ви идите, и треба да се склоните, а за мене не брините. Ја нећу да напуштам кућу. Вама бих био само на терету, знам ја шта је то бежанија, а овде ће мени бити понајбоље. Што кући то и мени.

Вујовићеви се само згледнуше; пре но што снаха поче да доказује, директор мигну:

— Пустите га, што да се сада објашњавамо? Кад пођемо, повешћемо га собом. То се разуме.

Старац се није могао да опире. Нису га обрла-тили већ су га једноставно завили и обухватили. Тешко је ишло с њим, утоварујући га онако немоћна, тражећи и мољакајући места и седишта за њега, али су им све муке ради њега биле и пријатне, донекле, као жртве које оплемењују и којима се слободно могу да хвастају пред другима.

Тако су се сељаци све до Новог Пазара, готово с истим осећањима, мислима и расположењима; само се стари Тодор још више стегао у ћутању, још више се претворио у сенку, придржавајући се и најстрожега поста, откако је Милутин отишао у војску. Милутин је учествовао и при протеривању Поћорека, а сад је као потпоручник негде у трупи с Другом Армијом. Деда-Тодор, чим за столом настане тајац, помиње „њега“, учини му се стално да је неко изговорио његово име, па пита:

— Има ли што од њега?

— Данас је дошло опет, хвала Богу, да је здрав!
— скандирају му слоговима у ухо.

— Јунак! — шапће старац и брише своје слепе очи.

Приближавајући се Новоме Пазару — пошто су их у Рашкој они око владе успокојили и пошто је директор наплатио унапред два месеца — Вујовићи су били убеђени да ће ту мирно сачекати крај ове последње непријатељске навале. Ова старинска турска варош лежала је по страни; и сама обамрла у неком

леном, источњачком сну, а без много војске и без избеглица, сва затрављена, она је уливала поверење, уљуљкивала у мир и дочаравала идилично живовање. Људи су чучали, на ћепенцима или су се сањиво кретали и освртали за тандркањем њихових претоварених кола, у којима су они наизменце седали поред старца, вазда по једно, док би остали за то време пешачили, заостајали и потрчкавали. Нашли су одмах пространу собу у хотелу Косово, и задовољно су одахнули кад су сишли у кавану и затекли поред прозора три Београђанина где мирно играју санса. Можда више избеглица и није било осим ових, па су и цене и разговори били скоро сасвим „мирнодопски“.

Стари није хтео да силази ни у кавану; ни овде као ни успут није питао где су, само је искао вести о Милутину, и, уз чај и сомун, чекао док је директор на команди места добио везу са сином који је сишао с војском од Лесковца на Качаник.

Четврти дан је директор већ разбيراо за приватан стан, за једну кућу где би они сами могли и кувати, па да лепо закољу свињу и чекају сина на одсуство, па да се онда сви заједно врате у Ниш, а можда непосредно у Београд.

Али док су директорови водили кућне бриге те је директор чак тражио и уџбенике за први и трећи разред гимназије, да девојчица и синчић не би дангубили, деда-Тодор је скривао уздахе, крстио се, а ноћу седао у постељи и шапутао молитве. Седмог дана у ноћи одједном је почео да гласно дозива:

— Машо сине, спаваш ли? не спавај, молим те, нека ти је у аманет, одмах зором да тражиш одсуство за њега, бојим се да га деда неће жив пољубити!

Директор и жена скочише уплахилено, запалише свећу и престрашено проведоше други део ноћи у разговору, о томе да нешто „неће на добро изаћи“; па не усуђујући се да помену сина, вајкали су се: шта ће с Оцем ако му, заиста, овде, не дај Боже, „шта буде“? Ујутру је директор послао депешу команди, молећи да му пусте сина у Нови Пазар јер му је деда тешко оболео.

Сутрадан деда-Тодор није дирнуо у хлеб. Није се мицао са постеље, клатио се на њој седећи, мрмљајући и крстећи се.

Пред вече, тек је почео мрак да разапиње, у хотел дођоше тројица нових избеглица који су за вечером убацили међу мирне госте изненадне и рђаве гласове: да се наши боре још на Качанику, али да је то само одбрана отступнице јер ћемо се и даље повлачити. Директор је омаловажавао такве „коморцијске вести“, али је и њему засео залогај. После првог изненађења и гласних објашњавања наступи брижно сашаптавање. А усред тог тешког и подмукло мучног расположења загромињаше дрвене степенице. Људи се тргоше и усправише, а газда потрча иза келнераја. У степенику неко викну:

— Госпон Вујовићу, брже овамо!

Директор пребледе а жена потече за њим.

Под степеницама нашли су старог Вујовића који је покушавао да се дигне сам, да би некако забашурио што се изударао. Чим је осетио снахине и синовљеве руке он промуца:

— Ништа, ништа то,... пош'о сам да вас питам: јесте ли добили одговор?

— Боже, отац, па сад би се ми попели!

— Не могу, децо, да чекам!.. Изгорех од жеље!..

— Дај свећу!.. Што крећу овако старо;.. Куд ћеш с том машином, да ми још и кров над главом запалиш, утрни, стоко!.. Дед, уведите га да видимо где се убио!.. О, старо па лудо, подетињило!..

Кад га уведоше, разбарушена, обрасла у седој реткој бради, малена а повијена, с танким носом и сувим, безубим устима и с плавим као небо, а празним и заблуделим очима које су сузно колутале испод црвених капака — гости се још више смрачише. Неки су срдито гунђали. Можда им је тај приказ у овом часу био и сувише тежак, можда се њихово саучешће само приказивало у облику јарости.

Под петролеумском лампом запазило се да из прозрачно жутог чела почиње да се цеди танан и румен млав.

— О, господе, куд су ови пошли с овом старудијом!.. Дај овамо мокру крпу!

За све време док су га пипали, чистили и повезивали, старац се усуквао као да је осећао да је крив. Говорио је тихо и болећиво, готово за себе:

— А ја не могах више издржати да не питам, па... тако... ништа то, ништа то, само да дође одговор да је пошао!..

Међутим одговор још никако није стизао. Старији уопште нису легали; седећи поред увијеног старца, готово су се свађали што раније нису позвали сина, што директор неће и по трећи пут да иде на команду места и што мати већ плаче као да је, не дај Боже, он већ погинуо.

Старац није престао цело време да се клати и да чита молитве, једно за другим.

Друго јутро стигла је депеша да је Милутин погинуо, да му је гроб обележен, но да се нико не креће док посиљни с његовим стварима не стигне.

Директор се добро држао у томе ужасноме часу:

Помислио је одмах да је боље што је сам отишао по извештај. Још не може да се прибере, али је и над жалошћу лебдела брига за жену, за мајку. Како ће само њој саопштити? Стари капетан, командант места, стајао је погнуте главе пред пораженим оцем.

— Нека ти буде, господине, једина утеха, да данас ниси сам... Родио си био јунака!

Директор потврди главом и, тек тада му пођоше сузе.

— Није га могао нико зауставити! А како да га зауставим? „Зар ви обојица, каже, и ти и деда, целог века то проповедали, и чекали, ратовали као добровољци, зар ви, да сте сада млади, не би пошли“? Шта сам ја ту могао?.. Али жена, мати?..

Директор није морао целим путем да чини надчовечанске напоре, јер жена је одмах јаукнула чим га је угледала. Човек је морао свом снагом да се бори и хрве с њоме, јер она је кукала, док су се деца пиштећи вешала о њу, падала и дизала се, и јурила на врата и на прозор не слушајући мужа који

ју је молио да не губи памет. Куда ће? Мора прво да дочека војника, још се не зна тачно да ли је гроб још под Србима? Док су се они збијали у клупче, љуљали и разбијали, па опет наваљивали једно на друго, нико се није осврнуо на старца, да види шта је с њим и да ли је чуо за црни глас? А деда-Тодор се сабио у угао као дете и, покривши рукама лице, дрхтао је као прут. Тек када директор успе да жену положи на постељу, а деца јецајући чучнуше чело ногу родитеља, деда-Тодор, посрћући, с растргнутим завојем који му је крвав висио преко очију, доклеца до осталих, па, напипавши сина и снаху поче да их љуби по оделу, по рукавима и рукама, грцајући пиштаво и детињасто:

— Опростите, децо, ја нисам крив, ... ја нисам крив!...

Директор не одговори ни речи, већ га посади на другу постељу, где старац настави да се нагиње и да све једно те исто шапуће:

— ... Ја нисам крив.... Ја сам молио милостивог Бога, али он није хтео мене да прими... неће мене да прими... ја нисам крив... шта могу!...

Поподне је стигао послани. Груби, бркати и згужвани војник плакао је као дете предавајући портфељ с последњим писмом родитељима и једној госпођици у Солун, са часовником и са завежљајем преосталог одела. Мати га је загрлила и плачући за сином није осетила ни труни зависти што је овај сељак остао жив, као да је помишљала и на то шта све њега чека по Албанији и на Виду, Шта више, чини се да је овај заједнички плач олакшао донекле њен бол и вратио јој разборитост, јер она га је мирно и постепено испитивала о свему што је овај проживео с Милутином. Напоследку, као да је тек његове разлоге усвојила: да сада више, и бар за неко време, нема смисла да иде на бојиште и да тражи Милутинов гроб, јер је он сахрањен у самоме селу, поред цркве; чим се вратимо наћиће га одмах, али сада је немогуће прићи, јер у овај час непријатељ је већ сигурно посео и само место.

Деда-Тодор је цело то време шапутао своју одбрану: да он није крив што Бог није њега узео раније; посиљни се осврнуо два пута на њега, али је осетио да њему не би требало да приђе.

Увече је командант места лично дошао Вујовићима, и, пошто им је изјавио саучешће, позвао је директора на страну. Рекао му је, као у поверењу, да се дискретно спреми за пут; Бог зна каква још искушења очекују Србију; крајњи је час ако хоће још децу да смести у слободи; дакле, нека рано ујутро пође ка Призрену. Колима више неће моћи даље, нека дакле само најнеопходније потрпа на коње, он ће му за кола уступити седла или самаре, што му буде требало.

Жена у почетку није хтела да настави пут. Она је тврдоглаво тражила да остане у близини погинулог сина, да се само докраде њему па гроб, па ма је Бугари одмах на месту убили. Препирка је између њих двоје трајала до у ноћ. Најзад је увидела да они имају још два жива и нејака детета.

Али, сад, шта ће са Старцем? Деда заправо није ни легао, целу ноћ је преклањао као болесник од запаљења мозга, уздисао је уздржано и шапутао. Као да уопште ништа није осетио како се његови на прстима дижу, пребирају ствари и везују завежљаје. Кад су већ узели свећу која ће им тамо доле светлити док натоваре коње, помоћу војника, мигнуше главама у исти час према старцу, не смејући једно другом у очи да погледају.

— Не смемо оба коња употребити за ствари; један нека носи оца!... Децо, коњ је само за деду, ви морате одсада с нама пешице! — рече напоследку Вујовићка, скривајући горчину.

Кад су му пришли, старац се само престрављено пренуо, па се одмах без поговора предао да га поведу и дигну на коња. Бати је необично импоновало што су му дозволили да води дединога коња.

Напољу је лежао још потпун мрак, тек што се тврђава назирала у оловном праскозорју. Жута свећа, коју је газда закрилио дланом, лелујала се и поводила

је до бескраја порасле сенке, уз то је прскала у ситној измаглици. Преко старца су пребацили круто коњско ћебе, он се под њим погурио те је, онако мајушан, чинио од коња неку малу камилу с несразмерном грбом.

— Отац, ту држ'те, и не пуштајте! — говорио је директор туткајући узде у старчеве влажне и хладне прсте. Старац је нешто неразумљиво гунђао.

Војник их је водио док се није разданило.

А тада је престала кишица и почео хладан, горски ветар да пири. Старац се упадљиво љуљао на седишту, морали су га непрестану придржавати да не падне.

— Не дај му да заспи!

— Не спава! — одговара директор, пола болно а пола огорчено, подносећи се оцу у лице. — Смрзавају му се руке!

— Ах!

Требало је често застајати у сред Рогозне, која је, у ово сиво и мргодно јутро, личила скамењеној узбуркалој пучини некаквога гигантскога мора. Два пута се коначило само до Бањске. Једном на некаквој напуштеној бачији, други пут у једном пустом хану од брвана. Путем се све мање говорило. Ни деца нису више била хитра. И њих је опхрвао напор и брига око деде.

До Призрена је ишло лакше. Иако су и преко Косова прешли погнуте главе, ћутке, без одушевљења. Али, после, до Љум-Куле, па до Васјата, снаге беху већ много исцрпене. Њихова би тела издржала још и горе напињање и већу оскудицу, али, душа им је била отрована. Матери је било већ неиздржљиво да гледа како јој деца, прозобла и прокисла, пешаче док старац јаше, па га још сви четворо морају без престанка, наизменце, да подржавају. А директору је нарочито тешко било што је слутио какве мисли подривају женино срце, а ниједно од њих двоје није имало толико храбрости да почне да говори о главној тегоби. Можда би боље било и да се свађају, мислио је он, и да пребацују једно другом, но што овако опако и лудо, ћутећи, реже једно против другог.

До Бицана их је шибала нека чудна студена киша. Засипа и реже по лицу и на мах се смрзава на оделу и по путу, те се једва крећу у укоченим капутима који шуште и по клизавом, ушиљено стврдутом блату. Као неке патетичне кулисе дижу се зидине недовршене или порушене турске касарне, око које су се сјатили наши војници и аустријски заробљеници као покисли гавранови. Бију се и руже за једно прозорско удубљење, а када Вујовићеви промакоше мимо њих, захори се гротескан кикот:

— Куд вуцарате ову мрцину! Зар и тај бежи испред смрти? Хеј, чичо, чичо, не утече, хеј матора будало, ено је, уфатила ти се кљусини за реп!

— Језик за зубе, животиње једне! — бљуну из директора жуч, које је и иначе био пун.

— Пустите војнике, можда људи имају и право!

Те ноћи, сушећи се у једној стаји без прозора, гушећи се од дима и полежући на лактове да им не би очи искапале, Вујовићка напоследку баци мужу у лице:

— Овако даље не иде, сем ако хоћеш да и ову децу изгубиш, ту негде, у овом проклетом камењару.

— Још да издржимо до Дебра, до прве вароши, па онда Бог нека нам суди!

Стари је, на изглед, целог пута ћутао. Нити се тужио, нити је ишта тражио. Комад проје и чашу чаја, кад му пруже, он стидљиво прими; где га положе он прилегне, уздржава и уздахе и шапат, не миче се.

До Васјата их је опет гонила ледена киша.

Ту, под брдом, прибила се гомила избеглица пуштајући да их скупљени Арнаути уцењују. Но и то само неколицина који се цењкају за комад проје и једно место под кровом тражећи само сребро и ту и ту кошуљу, док остали, с прстима у оклембешеним чакширама, само посматрају беду, згледају се, мрдају главама на српска питања, али, не смеју се.

Срећом један омањи, вижљасти Арнаутин од четрдесет година, угледавши слепа старца у белој бради кога деца подржавају на коњу, сам прискочи одгурну ћебе са деде па се окрете деци.

— Дедо?

— Да.

— Тј, тј! — учини Арнаутин и заврте главом.

— Господ, хајд' с мен'! Фин конак, њема ги у бутун Арнаутлк!

Остали Арнаути нешто ситно и крто зацакаше за овим, но овај им оштро одврати, па сам прихвати коња за вођице, те сви пођоше у долину, низ поток. Директор нешто застаде замишљен, али жена га трже за рукав:

— Не браним ма нас све на гомилу поклали!

Одаја је, за овај сурови крај, заиста била неочекивано лепа. Велика, чиста, с малим окном од стакла, с пампуром на средини и с дугим сулундаром кроз читаву собу. Пола пода подигнуто и покривено да скама а по њима јагњеће коже.

— Тук чек', скин' се, хич не бригај! Хич, јаз Арнаут, Шкиптар, бре, знаеш шчо је беса?!

И за час указа се леп дечко с дрвима и још с неколико кожа и ђебета, те пријатна ватра ускоро поче да пуцка. За неколико минута врати се и онај Арнаутин са зделом тражене вреле воде, водећи са собом једног седог и слепог старца с дугом брадом и с белом чалмом око чела. Млађи се пријатељски насмеши:

— Мој дедо, хоџа, много стар, њема очит, како твој, хич не зборит српски! Ама!.. — и учини дланом по челу.

Стари хоџа указа селам, па чучну на средину поред пећи и упути нека питања сину за госте. Кад му рекоше да им је недавно погинуо син, тако леп и млад као онај њихов дечко што ту малочас беше, хоџа дирну руком срце, у дахну, па показа више себе, дигнувши своје слепе очи к небу.

— И нам погибнат један, соко, тј! — заврте главом млађи па се окрете госпођи:

— Мајка си?... да виднеш мајка на него... јунак, соко, син на мен'!

Пошто се директорка попе горе у кућу зачу се озго кукање. Сишавши она причаше да су је одмах

с врата прихватиле жена и кћи, ижљубише је церемонијално и ударише у запевку.

Домаћи се ускоро удалише, а гости, угрејани од пећи и од чаја, заспаше, али око поноћи Вујовић и Вујовићка одједном се тргоше.

— Ти сал спи! Хич не бригаај! Хич, јаз сум тук! — прошапта значајно домаћин, дотичући груди, па седе крај пећи и поче завијати цигарету.

Али мирна сна није више могло бити. Газда је непрестано излазио и улазио а Вујовићи су се непрестано, сваки пут, будили.

— Ти сал спи!

Међутим споља су допирали сумњиви звуци. Час неко звиждање, па трк, па опет неки брзи и грлени говори, вуча опанака и неко шкљоцање. Тада би Арнаутин излазио. Вујовић се једном дигао за њим и вирнуо кроз прозорче. Напољу је био потпун мрак, само би креснула по која светла тачка у близини, вероватно од цигарете, а иза брдашца се пушила магловита светлост. Сумњиви звуци и гласови учесташе, док се одједном не разабра јасно ватрена бујица једног те истог говора, правог говора, узрујане и жестоке беседе, однекуда са висине. Вујовићу одмах сину пред очима: то ће бити узбуна, то неко, можда какав имам, буни народ са мунаре, пре ће бити да га буни но да га умирује.

Арнаутин је наставио да излази и улази. А Вујовић је сад већ познао сасвим сигурно и његов глас. Кадгод би се враћао у одају грицкао би нервозно брке и цигарету а примећујући да Вујовић не спава умиривао би га руком и шиштавим гласом:

— Сал ти спи... Хич!... Јаз тук!

Али гласови су се напољу множили; нико да се насмеје, напротив, као да се препиру. Већ и два-три удара о зид.

Арнаутин опет скочи. Вујовић не скида ока с њега испод трепавица... Благо деци што спавају као код куће, а деда се и несвесно моли Богу! Жени је шапнуо да ћути. Она га само грчевито стеже за мишицу испод ћебета.

Арнаутин је напољу нешто бесно говорио. Као да је грдио и претио. На то се они тамо једва утишаше и удалише; но невидљиви „имам“ је и даље, и још гласније и страсније, проповедао. А Арнаутин ушавши унутра задихано дуну па запали свећу и, блед, севајући очима, позва Вујовића главом.

— Знаеш, јаз дават беса, глава дават! Ама, дизувај се, све, па, слнце, а ти с Алахом! Ама хитро! Јаз праштам на хатар на село! Хич не бригај, ама, хитро!

Жена седе и погледа дубоко мужу у очи:

— Знаш ли сад шта ћемо с њим?

Не смејући да се окрене према деда-Тодору, који је престао да шапуће завучен у угао, директор удахну ваздух целим грудима:

— Пустити, ја ћу то већ да свршим, а ти почни само да спремаш, али истија. Њега не дирај, а за њега одвој два ћебета и рубља и одеда!

Затим се диже и позва Арнаутина пред врата на разговор.

— Могу ли да ти оставим стара оца? Поштено ћу ти платити, у злату и у сребру.

— Хич не бригај, господ! И јаз имат татко! Ем, Србија се врнат, Суљо хрз не губнат!

— Шта ћу, видиш оно двоје, ти тек почињу да живе! Ако останемо дуже ја ћу наћи пута и начина да ти шаљем још пара. Само да га пазиш као свога оца! Како ти је право име?

— ... Суљ Реџеп Вајсат ... хич не бригај, господ! Хоће скапнут, како Алах наредит, хоџа гу хубаво погребнат, Србија се врнат, твој папаз гу погребнат!

Вујовићеви се, брзо а пажљиво, спремише. И деца су била под утиском нечег тајанственог, па су се покоравала родитељима и полако су се извлачила.

Чим је окно приметно помодрело, и онај имам напољу умукну. Уопште, и цела се узбуна утишала или притајила.

Деда-Тодор се није мрднуо ниједном док су се његови облачили и крадом излазили, готово пузили напоље. Чак је престао и да дише видљиво, и, када

се Вујовић с узнемираним срцем још једном, по последњи пут осврнуо на њега, само је по његовим уснама приметио да је још жив.

Деца су изашла била прва и буновно прома-трала како оба Араутина, у највећој журби, опремају коње, удешавајући их и за јахање. Бата је био замурен у шал; чувши да ће он јахати с мајком на мркову одмах је схватио шта се дешава у њиховој породици. Ћутао је, и није се усудио ни да погледа у сестру а камо ли да одговара на њено потајно и бојажљиво питање:

— А како ће деда?

Вујовић се извукао као после подмукле крађе, и дрхтао је, намрштен и блед, као да је за собом оставио оца у крви.

— Хајд', хајд'! — пожуривали су их оба Арнаутина, стежући једном руком вођице а другом кајише од манлихерки.

Кад секицу дигоше на коња испред оца она се узнемирено осврташе, а када пођоше она зачуђено запита:

— А деда?

— Ћут'! — писнуше кроз зубе и мати и отац не скидајући очију с пута, правцем преко брда.

Секици се стеже грло, у глави јој се завртеше мисли и слике: шта ће сад деда кад се пробуди, сам, без њих? Она хтеде да се заплаче али се плашила од мргодног ћутања свих ових око ње. Тако, ћутећи, успеше се они на прво брдашце, одакле се цаклила обележена мразна стаза јучерашњих избеглица. Она је вијугала, сада у једну мрачну, још магловиту котлину, а после, тамо, преко, на оној искрхано и оштро кривудавај, пустој и тврдој планини, она се сијала као први румени снег.

Тек ту на висини, пред силазак у низину одакле ће се видик од позади затворити, осврнуше се у страну сви, да бар половину погледа пошаљу Арнаутовом дому. Но пре него што су им очи могле да слете онамо, они, с ужасом, угледаше с десне руке четири српска војника, лежећи на леђима, с раширеним ру-

кама, једно за другим у растојању од по пет метара, у локвама смрзнуте и по рубу белим концем јутарње слане оперважене крви. Руке и њихова лица, вероватно, неумивена честито већ поодавна, блештала су од чистоте као жуто смиље. Коњи усхркнуше а Вујовића прође језа.

— Хајд', не гледи то, господ, хајд'!

— Деда, дедица мој слатки, дедицу 'оћу да видим, 'оћу, 'оћу! — поче мала сека одједном да виче иза свега гласа и да се отима свом снагом.

У први мах родитељи се потресосе, али одмах затим свако друго осећање потискоше страх од задржавања и срџба на непокорно дете.

— Не бој се ти за деду, деди је лепо, с оним другим дедом, лепо ће у топлом да дочека док му се ми не вратимо, хајде да пожуримо да се не смрзнемо!... Хајде, кад ти кажем... ако те дочепам овом пушком!... Шта се дереш, ниси тако плакала ни кад ти је брат погинуо..., будало једна, неваљало једно дериште!

Напослетку, да не би опет побунили Арнауте, Вујовић скочи и потрча с младим Арбанасом, клизајући низа страну и вукући собом расплакано и упорно дете.

— Ти остани са мном! — мати строго шчепа сина за руку и остаде чекајући. — Жур'те се!

Отац је причекао дете пред кућом. Секица улете с младим Арнаутином, али се запрепасти кад паде на празна ћебета. Читава се кула узнемири, потрчаше на све стране, претурише све ћошкове и јаме али старца не могоше нигде да пронађу. — Деда, дедице!... — чуло се до горе очајно дечје запомагање.

Најзад, и старији Арнаутин и директорка почеше љутито да машу озго, те Вујовић ускочи, зграби дете и потече натраг. Секица је до горе јецала:

— Нема дедице!... ди је дедица?...

— Хајде, немој да се дречиш овде, да пробудиш ове, сви ћемо да заглавимо због тебе и твог дедице! Отиш'о дедица некуд, сигурно са старим хоџом, разуме се!...

— Није, није, дедица је отиш'о да умре!...

— Та, ћути већ једном кад ти кажем!... Брата је био млад па је морао да погине; какво чудо ако и један стари деда умре!... Ћути, видиш да се ови људи срде!

Секица је, напослетку, ућутала. Али ко ће знати логику дечјих умова и дечјих срдаца? Мала је секица целог пута мислила само на деду... па и кад одрасте, ваљда, она ће се боље сећати старог, слепог и глувог, напуштеног деде но свога лепог брата, официра и јунака, погинулог у цвету младости.

ПОКОЈНИ САВА.

Рат је мога мужа затекао у затвору. Можда је то, у оној општој несрећи, била наша нарочита срећа, јер тако је бар жив дочекао солунски продор и слом Монархије и, без ичије дозволе, лепо изашао из тамнице у Слободу. Чак је тамо, у Вацу, био решен и моралних искушења и страдања нас осталих, полуслободних. Ја сам се, као и толики други Срби, склонила у Загреб. Не могу се потужити ни на пријатеље, ни на људе, ни уопште на Загреб. Помагали су нас, ја сам нешто и зарађивала, а девојчица је ишла у школу. Али већ друге године почела је скупоћа и оскудица. А треће године, богами, морало се заправо да пости. Ја сам се више свега бојала за дете коме је, у годинама када деца расту, била потребна особито јака храна. Стога се, као и сви други варошани у то време, сетих родова и пријатеља на селу, и један између њих, пашеног мога брата — титулисала сам га „драгим шураком“ — позва нас најсрдачније к себи у Срем. Он је, захваљујући вери и немачком презимену, постао „опћински биљежник“ у маленом селу Грабовцима у Равноме Срему, 1914 године у јесен, пошто се краткотрајна српска окупација свршила несрећно, пошто је, том приликом, стари Србин бележник стрељан, а пола села кажњено пожаром.

Путовање од Загреба до Руме било је мучно, ратно путовање. Јурњава, дреждање, гурњава, тискање и стајање по ходницима вагона или чучање на пртљазима на које се непрестано морало мотрити. У Руми пређосмо на локалну пругу која нас је носила

до Платичева. Ту су нас запиткивали сапутници: да ли смо већ пролазиле овуда и, уопште, да ли смо већ кадгод биле у „ратној зони“, па су нас опомињали да добро отворимо очи, јер ћемо имати шта да видимо.

Кад престанемо слушати разговоре сапутника и кад, на тренут, заборавим на своју муку и на незгоде путовања, и кад окренем леђа изрганом купеу и загледам се напоље, заборавим да је рат, да смо у трећој години његовој. Под дивним, ведрим, јулским даном спокојством одише зелени равни Срем... На мене брда и планине чине утисак вечите бодрости. Планине су и у ноћи устремљене и агилне, као да се стално пропињу, те завитлавају собом и путникову мисао кад би она иначе хтела да полегне. Равница је за мене, да тако кажем, и много земскија и много умирљивија. Она има нечег од мирног преживања крупне рогате стоке и нечег од полусвесног задовољства тешке жене. То тихо, нечујно дозревање уљуљкује и путника у стара пантеистичка осећања, у непроизвољна, једва свесна размишљања, о животу који се подноси и о смрти против које би се узалуд роптало... Мењају се редом гајеви, поља, њиве и мочвари, али све је то обливано једним тоном, златно-зеленим, бојом живота и плодности, тако супротном црној, пурпурној и бледо-сивој боји борбе, убијања и разоравања...

Село Платичево лежи с леве стране железничке пруге. Сунце је већ почело да клизи низ десну косу глаткога неба, и у његовом руменом жару још више одударашу опаљене, црне зидине од зелених воћки. Мени се одавде чинило да је цело село погорело, толико је тих пустих, обнажених димњака и угљених балвана. У том бујном животу, свуд унаоколо, ово згариште је личило мртвацу на сватовској софри. Обле и лелујаве, јасне и бухавне линије и масе живих дудова, шљивика и липа готово апстрактни, лудо неправилни и искршени потези и силуете порушених, исхерених, опустелих људских огњишта стварали су контраст који буни, који вређа, који изазива... Си-

шавши с воза ја сам се чудила да још има света који овде пристаје, који ту живи. Где су ти голубови били, који се сад сунчају и гучу на првOME читавOME крову, кад је овде беснео најгрђи људски бес, вршећи око себе огњем и кундаком?

Шурак нас је дочекао, и насмешио се кад нас је угледао: Мала се била прибила уз мене, и мора да смо обе биле унезверене и бледе.

— Хајде, хајде, ту су кола — па се и сам као окрете према селу и одмахну руком. — Страшно, а?

Прошли смо кроз село и чудили смо се да ипак све куће нису порушене. Народ је био заиста мало-бројан и суморан, или се то само мени тако чинило. Само је један дечко притрчао колима, кривељећи се и гађајући нас, тобоже праћком.

Друм, без мало завијутака, води готово право у Грабовце. Шурак нам је тумачио како је Платичево страдало, али га ја нисам пажљиво слушала. Нисам могла да схватим појединости. Осећала сам као да је то била трагедија једне једине личности, мени блиске и сродне. Ни први малени гај, кроз који нас је водио пут, нисам осетила. Давила ме је уображена воња загоретине и дима, непрестано за собом сам осећала црне чађаве зидине и порушене стрехе. И весела шикара ми је била црна и загушљива.

Тек што пређосмо комад отворена поља, са чијих се чахира враћале погнуте жене и немо поздрављале главом, и пошто уђосмо дубоко у лепу сремску шуму, удахнула сам пуним грудима њен влажни, чисти ваздух. Неједнака и не сувише густа шума у коју је златним стрелама продирало сунце на заходу, сањала је свој дубоки, шумски, зелени сан... Витке букове шибљике, избиле из посечених пањева, протезале се да допру до рамена стаситим храстовима, растресени и треперави клен уплео се у жбунове дивљих ружа, а све их је, као алге у мору, испреплела дуга и сочна врежа купине. Све су биљке мирно расле једно уз друго, уплетале и мрсиле своје гране, своје лозе и своје корење, па иако су се бориле за сунце и за простор, оне су ћутале, све су се зелениле као да

се смеше оним архајским осмехом и мешале су у склад здравља и тихе радости, своје вечерње мирисне одисаје... Негде се један детлић пуже уза стабло и куца својим јаким кљуном. Његови откуцаји не личе смртоносном лову. Поред нас устрча на углачану букву веверица у хитрим спиралама. Секица се осврће и тапше од весеља:

— Мама, мама, ено је, још се види међу рашљама. Има тако велике очи, и клима репом као плерезом!

Пред селом, одмах крај друма, с десна, лежи велик, дрвен крст; није га извалило ни време, ни олујина, ни гром. Ко живи створ, бијен и дотучен, размрскане главе, угнуте у земљу. Умрљана икона од лима излубила се и извила као суви лист. Сунце тоне, шири и скупља своју бескрајну лепезу, а поветарац, који сумрак буди заједно с буљином и са слепим мишем, доноси нам мирис дима и пржотине. И нехотице се трзамо, али с десна весело засјакташе циганске ватре. Њихове черге, плетере и набоје није нико ни палио ни рушио. Стари се апатично обрћу око ватри и с прагова, а чопор голишаве дечурлије појури за нама премећући се и дречећи се.

Село је половином попаљено. Крај у [који улазимо страдао је цео, али унутра, у великом шору, беле се многе, уредне, нетакнуте куће. Пролазимо поред цркве на чијем торњу зјапи рупетина. Зидови јој огуљени, прозори обрасли у коров, порта разграђена, забуђала. Болна мајка, а шта је тек с њеном децом!

На средини велике улице стадосмо испред високе зграде с четири прозора и са широким вратима. Стигосмо, то је дакле општина.

Већ се полагаано ухватио сумрак те не могу да прегледам огромно двориште, још мање да му догледам краја. Обасипамо питањима домаћина, стару мајку и домаћицу, и нестрпљиво се четкамо и умивамо. Хтеле бисмо још исте вечери да прођемо селом. Ма колико да смо узбуђене и да знамо да ће нас очекивани приказ још више растужити, ми хитамо као

онај који трчи да и својим очима види мртво тело осакаћена брата. Шурак нас је задржавао: — Одморите се, имате времена. И дотужаће вам као и мени што је! Требало би мирно да спавате.

Село има уистину само једну улицу, дугу, широку, с два реда дрвета. Једна мала и ужа као да је одбијена, одвојена је и одбила се северно, у страну, до шумарка, званог Ракита. Друга, иста тако мања улица отишла у лево. Оне, управо, више и нису улице. Оне само подсећају на старе српске шорове, сад личе мртвим виама Помпеја и Херкуланума, ископаним испод наслага хиљадугодишње, окореле лаве. Али на главној улици има читав низ чистих окречених домова, чији укућани, имућни Немци, седе испред њих по зеленим клупама, ту варе своје обилате вечере и уљудно нам се јављају.

— Видиш ову лепу кућу преко — тумачи нам рођак — с једне су јој стране спаљене две, а с друге једна српска кућа. У тој једној убијен је чим су Срби отишли, кроз прозор Србин лугар, кажу, добар и праведан човек. А кажу, чисто не могу да верујем, убио га је онај исти комшија Шваба који сад тамо седи у прслуку и пуши лулу. Оне три рушевине тамо, то су куће самих Милинових. Људи су побити истога дана, момци у војсци, у Русији, а жене, које су тада потеране до Ирига, вратиле се после, и ено их, сместиле се с децом тамо натраг, по шталама и стајама. Само још никако не могу да израдим да им се земља врати. Још увек их обрађује команда. Оно онде, оно је била баба-Љубина кућа. Старца јој убише, од сина у војсци нема ни трага ни гласа, а снахе јој нестало негде у Хрватској. Баба се, за време оног покора, прикрила била негде, и већ сутрадан, још јој се пушила грађа, она је себи ограда поново огњиште даскама. И сада ту живи и чека. — А, гле, погледајте горе! Сутра је српски Ивањ дан.

На опаљеном зиду, између прозора који зијају као дупље на лубањи, виси, о клин обешен, свеж венчић од жутог ивањског цвећа. Сад моја мала потрча, напред па натраг, вичући одасвуд с неким раз-

неженим весељем: — и овде, мама, и овде, мама!.. Свуда, свуда, сами венци!..

Ја сам видела пожаре и видела сам одмах су-традан громом ударене и порушене куће, а ни земљотрес неће бити друкчији, али све то није мене тако дирало. У томе, може бити, има нечег од повиновања Богу, Природи, некој вишој сили уопште, несхватљивој човеку и неодговорној њему, не знам. Тек бура, громови и поплава човека скруше, али га не унизе, оне те убеде у ништавило наших егзистенција и људских напора, али те не утуку етички. Док ова згаришта, дело човекове воље и човечјих руку, улевају у душу ружна осећања, уверавају те да је човек непоправљива, гадна и луда животиња, подстичу те на мржњу, на бес и на освету. И још ове недирнуте куће са својим ситим газдама којима су можда блештале очи док су суседни кровови буктали и праштали у пламену — ужасно!

Ја сам сва уздрхтала, а секица се престравила, ручица јој је била хладна као лед. Утисци су играли пред мојим очима у којима су рушевине, сливајући се, ваљда са сенком блиске ноћи, расле и дизале се до страхоте и авети. Шурак је добро урадио што нас је силом одвукао кући. Овде нас је окравила блага светлост чисте и уредне собе и вајкање добрих жена. После вечере смо изашли да и ми мало поседимо пред кућом. Могли смо и у дворишту, али мој рођак на то никако није хтео да пристане.

Прашина се већ била слегла и ваздух је био чист, однекуда је долазио медени мирис липа, измешан паром свежег ђубрета. Чула се и песма из оближњег дворишта, српска песма. Тиха, уздржана песма, више као дудукање. Ко је тужан не би га увредило, још више би га растужило то неодољиво певање. Месец се дизао са севера, од преке стране. Сад му је рог засијао кроз празни простор лугареве куће. Ђошкасте сенке зидина и оне округле дудова, у чијем су се мраку смештале кокоши ћућорећи, падале су до половине пута. Чинило ми се кад из удаљених својих мисли погледам на село у месечини као

да с високе литице гледам остатке разбијене лађе у дубини спокојнога мора. Иако сам уморна, осећам да бих могла овако преседети читаву ноћ, гледајући у смирено несрећно село и пребирајући мисли, своје најтужније и најпоносније, најблаже и најпркосније мисли о којима сада више не бих умела дати никоме рачуна. Гласови који су допирали до нас испред кућа, из дворишта, иза рушевина, бивали су све ређи и све тиши. И ја сам сама тихо и немарно одговарала на рођакове речи чији ме је гласни звук вређао као свакидашњи разговор у храму.

Из тога полусна тргао ме је енергичан бахат некога који нам се приближавао средином улице. Глава му се губила у мраку уличног дрвећа, сенка му је, као неко његово, бестрага продужено, биће, допирала до нас. Тако се чинио голем и фантастичан. Ишао је великим, одмереним корацима, и кад је прошао мимо нас назвао нам је дубоким гласом: — добар вече! — Ми се одазвасмо у један глас. А шурак ће прво запитати тише као себе самог — ко је то? — па ће тек онда гласније:

— Јеси л' ти то, Покојни?

— Ја сам, господине. Лаку ноћ!

— Лаку ноћ!

Секица ме стиште за руку, а и мене прође језа.

— Како покојни, по Богу?

— Ех — насмеши се мој рођак — тако га је прозвало цело село. Право му је име Сава, Сава Крчединац. Али сад му је остало покојни Сава. Јер, заправо, он је већ и био покојни.

То је човек већ у педесетим годинама. Честит и вредан, и, кажу, да је увек био за сељака и сувише озбиљан и ћутљив. Пре пар година умреше му и жена и обоје деце од тифуса. И он се више није женио. Живео је сам с матером, с једном, исто тако за сељанку, чудном, меланхоличном и побожном старицом. Кад су оно Србијанци, 6-га септембра, ушли у село, он се није турао око официра ни око војника, али је, наравно, свуда био са Србима. А кад су, после два дана Србијанци, изненада, отишли, он се

није склонио за њима. Међутим погранични жандарми уђоше одмах у село, бубњем сазваше сав „српски живаљ“ пред општину, женскадију и нејач одвојише и сместа потераше, а људе задржаше. Затим их поведоше у Варадин, а најугледније, шеснаесторицу њих, опколише ту на месту једним ужетом, уведоше у ово наше двориште и тамо, у дубини баште, све их на хрпу пострељаше. У исто време, још остали нису стигли ни на крај села, догураше бурад, припремљену и петролејем напуњену већ у Руми, и почеше ватрогасним шмрковима поливати редом све српске куће и палити их. Дабогме ту је било и пљачке. Тако су прошли и Јарак и Обреж и Платичево и Брестач и многа друга српска села. Међу оним људима, побијеним у нашем врту, био је и тај Сава. Кажу да су се сви добро држали. Сремци су се уопште, бар тако сви причају, бојали само вешала. Пред пушке су стали мирно и ова шеснаесторица, по неки још онако, сремски, опсовао матер мађарску. Јова Ђурић је, чини ми се, викнуо: живела Србија! а Сава је ћутао и није оком трепнуо.

Међутим куће су брзо гореле. Чак су и Швабе биле смућене и журно заливале кабловима своје кровове на оним странама камо је промаја савијала усијане кресте српских домова. А они су буктали, тако рећи топили се и сваљивали у себе. Пуни тавани хране, пуне одаје намештаја, сукна и перја, пуни подруми вина и ракије и масти, све је то праскало и шиштало. Кукуруз и пшеница прштећи су се развејавали у ројеве блештаве плевне, из бала вуне и кудеље шиктали су млазеви густа и загушљива дима, а из каца с машћу плазили се дуги, успламтели језици на све стране, док су ракијске бачве пуцале као прангије. Коњи очајно ржу кидајући узице, волови и краве мучу и беже по пољу и по селу, а птице се пиштећи и пијучући узвитлале изнад огња и облака од дима. Само од укућана никога да оплаче пропаст огњишта. Неколико се старица склонило у амбаре и у свињце не хтејући напустити куће сасвим и чекајући да се ту подаве.

Увече је већ све било свршено. „Штрафуни“ су пред крај допустили и да се гаси што се још могло гасити, допустили су и измилелим старицама да слободно запевају и претурају згаришта. Чудно, ево, сад је већ трећа година од то доба, и још увек свака сељанка кад се врати чепрка и тражи по пепелу. Шта траже? Ако је ичег остало било, то су већ давно пронашли и однели други. Или траже нешто, ма шта, да их подсети на стари дом; оне можда и не траже, него само милују хладни пепео.

„Штрафуни“ су тих дана имали пуне руке посла. Тако су и одавде, чим су извршили свој стратешки задатак, одмах отишли даље. Оне поубијане људе оставише у градини да грезну у својој крви. Нико није смео да се приближи општинској кући. Тако су њихови лешеве лежали разбацани, једно преко другог, укочени, поцрнели у усиреној крви као и њихова племена.

Касно у ноћ одједном се осети Сава да је жив. У први мах му се учини да је то неки сан на другоме свету, али бол, љути земаљски бол, у вилици, у руци и у грудима, објаснио му је све. Одмах је схватио свој положај. Није се усудио да се макне, само је полако отварао очи и разгледао око себе. Један ужасно тежак труп лежао је преко његове рањене ноге, једна укочена рука са згрченом песницом била му је опружена преко грла, а под пазухом је осећао хладно и тврдо теме једне главе.

Над њим је сијала бела и студена месечина, и лепо је видео како лаки облачићи налећу на месец и прелећу преко њега. Ударала је паљевина и онај опори мирис крви, иначе је ваздух био чист, јесенски. Последња слика пред стрељање, са свим чудним, стварним опажањима, непрестано му је искрсавала пред очи, и пушке и перје и стињени образи на кундацима жандара и промукле мађарске речи, и он их је силом гурао од себе, да би што јасније могао да гледа и слуша шта се око њега збива. Горе у општини једно окно осветљено је, али иза њега нико се не миче, нити се чује да ико говори тамо. Само неко хрче и пси завијају са свију страна.

Сава се охрабри и покуша да се дигне. Овако устати не би могао, зато се окрену лактом на страну, и ма да су га ране страшно болеле, он прикупи сву снагу да се придигне на руке и на колена. Пребачена мртва рука удари о тле као проштац. То га уплаши, те прићутну, па се загледа у лице онога који је био под њим. Обрад, комшија Обрад, уста су му отворена, али пуна крви у која се улепили и његови велики, плави брци. Полуотворене очи му се метално сијају у месечини. Требало би га прекрстити и целивати, за све, али не може. Поново натегну сву снагу и поче тако да бахуља даље у башту. Неке се вашке окупише и лају у полукругу око њега. То га је застрашило, али, срећом, из општине се нико не јавља. На прошћу одмах наиђе на деру, кроз коју се провуче и полако изађе напоље.

Ту се већ исправио и ма да су га бридиле ране, нарочито вилица, он увиде да не сме чекати овде. Диже први колац и поштапајући се пође десно око целог села, полагаано; заобиђе источни крај и заиђе на баште малога шора. Он није био дуго у недоумици. Брзо се разабрао. Видео је да је цели шор попаљен, дакле и његове куће више нема. То га је заболело више од рана, али му је то помогло да му се њихов бол готово умртви. Тако се пожури да бар мајчине кости пронађе у згаришту.

Морао је да пази да се не би смео. Унесрећене куће све су биле једна као друга. По где-где још се пушила која греда. Мотрио је од позади воћке, и таман је разгледао је ли то његов лепи орах, кад у кору паса позна заурлавање свога Гаце, који, загушен димом и избезумљен несхватљивом недаћом, не осети свога гесе. Но чим овај мало само писну, Гаца ућута и без пискута довуче се на трбуху до њега и лизну му крваву руку. Сава помилова псето. Његова жива топлина охрабрила га и он се насмеши на њега.

То је дакле његова кућа, од свега је остала само „кибла“ и димњак који се истурио наг и дуг као очерупан врат заклане живине. У месечини јасно види да је доња кућица, у којој је држао алат, амове,

вреће, сечку и котао, остала потпуно читава. А кад се пажљиво приближио, опази светлост кроз замућени прозорчић. Тада јасно осети како га срце заболи. Полако приђе прозору и погледа унутра, и док се напињао да прибере очи, чу тихи говор као неко гунђање и у исти мах угледа своју стару матер где чучи на земљи, а пред њом трепери воштана, плетена свећица — одакле јој то? — прилепљена о поджуте, набијене земље. Она се нише, мрмља и непрестано се крсти. Сава полако куцну ноктом у прозор. Мати се трже, застане за тренут, али се не окрете, него настави да се клања, крсти и говори, само мало појачаним гласом:

— Мир и покој твојој души, сине мој једини — мир и покој твојој души, сине мој једини — мир и покој...!

Сава задрхта и стаде, па онда опет удари прстом у окно, два пута и јаче но први пут.

Али старица, као да је то био удар у њена леђа, поче још брже и дубље да се клима, још брже да се крсти и да говори:

— Мир и покој твојој души, сине мој једини, — мир и покој твојој души, сине мој једини, — мир и покој...!

Сава поче да губи стрпљење, те удари руком још јаче у окно и, с дланом над устима које је готово прислонио на стакло потмуло зовну:

— Мати, отворите!

Стара се укочи, па диже лице небу и проговори занесено и певајући:

— Нека се смири твоја душа, сине мој једини, тамо у хладној земљи, у хладном гробу твоме! — па се одмах поче опет узбуђено крстити, нихати и молити.

Сава је већ губио снагу, тресла га је хладноћа, и он опет још нестрпљивије удари у прозор:

— Отворите, мати, ја сам, Сава, жив сам, отворите!

Мати скочи, али и овај пут не осврћући се, дигнутим очима ка таваници, запева оним истим гласом месечарки и бајалица:

— Ако си, сине мој једини, с тешким грехом легао у гроб, нека ти се смилује Бог милостиви и нека врати мир твојој грешној души!

Али Сава, сад већ цвокоћући, готово кроз плач, поче да моли:

— Па, мати, ја сам, ваш Сава, жив сам забога, отворите ми, забога!

И старица тек тада се прену, спусти очи, окрете се вратима и, готово престрављена од изненадне радости, забабра дрхтавим рукама око резе.

— Саво, сине, Боже мој, ти си, опрости ми, Боже...

Али га не загрли, видевши га онако крвава она му се спусти на десну руку, пољуби га у рукав, и нежно као кад је још одојче био поведе га унутра.

— Боли ли те, сине, опрости, сине, лудој мајци!..

Сава је био веома јака живота, а мати га је неговала, преболео је. Размрскана му је лева страна образа и изгубио је лево око. Иначе је и сада као увек, миран, вредан и ћутљив. Ретко га ко може намамити да исприча како је дошао до садашњег свог имена. Кад се придигао, одмах је оправрио донекле своју кућу. Никоме се није тужио, а ни њега више нико није дирао. И тако, уверен сам, ако Срби још једном дођу овамо, покојни Сава се неће ни тада изменити, нити ће се икоме светити.

САДРЖАЈ

	Стр.
Буња	3
Наш учитељ четвртог разреда	43
Џафер-бег Ризванпашић	69
Јанош и Мацко	90
Мужјак	107
Ханзи и Полди	125
Терет	145
Покојни Сава	165
